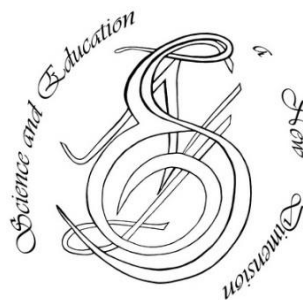

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

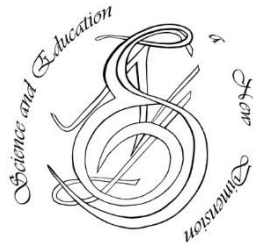
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

III(7), Issue 42, 2015

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

Editorial board
Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:
Jenő Barkáts, Dr. habil.   Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Vice-Rector, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Anatolij Morozov, Doctor of Science in History, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Valentina Orlova, CSc in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and coauthors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

The journal is listed and indexed in:

INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR: 2.642

ISI (INTERNATIONAL SCIENTIFIC INDEXING) IMPACT FACTOR: 0.465

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

GOOGLE SCHOLAR

CONTENT

PHILOSOPHY	7
<i>Борейко Ю.Г.</i> Ценностный смысл обыденного сознания в повседневности религии	7
<i>Волинець А.А.</i> Маніфестація міфологеми Хаосу як прояву нелінійної парадигми в архітектурі	12
HISTORY	16
<i>Криськов А.А.</i> Дані обстеження землекористування в Подільській губернії (1891-1894 рр.) як джерело вивчення соціально-економічних трансформацій	16
<i>Левицька Н., Силка О.</i> Діяльність громадських Імператорських російських товариств в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на сільському адміністративно- територіальному рівні	20
<i>Пшеничний Т.Ю.</i> Історична думка про ліквідацію Української греко-католицької церкви в контексті вирішення національного питання в західних областях УРСР	23
<i>Сидоренко О.С.</i> Благотворительная деятельность населения Черниговской губернии во время Крымской войны 1853–1856 гг.	27
<i>Скворцова І.А.</i> Колгоспи та радгоспи у виробничій сфері подільського села на завершальному етапі радянської доби (60-80-ті рр. ХХ ст.): еволюція занепаду та деградації	31
POLITICAL SCIENCE	36
<i>Полтавець С.В.</i> Поняття влади у козацьких політичних проектах до 1648 р.	36
<i>Сасин Г.В.</i> Кольорові революції: сутність, основні риси, причини виникнення та політичні наслідки	40
<i>Серажим К.С.</i> Методи маніпулювання свідомістю аудиторії в сучасному політичному дискурсі	43
<i>Симоненко О.В.</i> Інформаційно-комунікаційні основи демократичної трансформації українського суспільства	47
<i>Яфонкіна І.П.</i> Цивілізаційні моделі взаємодії влади та освіти	51
<i>Таран Я.А.</i> Діаспора та її роль у політичному розвитку суспільства	56
<i>Nikulishyn N.V.</i> International Cultural Cooperation as the Important Component of Ukrainian «Soft Power» Policy	61
ECONOMICS	66
<i>Soboleva M.V.</i> The role of advertising in the conditions of monopolistic competition: theoretical foundations	66
<i>Studinska G.Ya.</i> Event in the paradigm of national brand	69
<i>Льницький Д.О.</i> Глобальна конкуренція в науково-освітньому просторі: еволюція погляду на студента	73
<i>Кулик Н.М., Волкова А.А.</i> Инновационный подход к управлению качеством на малом предприятии легкой промышленности	78
<i>Сагьмова Л.С.</i> Процентная политика банков в условиях рыночной экономики с учетом региональных факторов	82
<i>Соколенко Т.М., Михайлова М.О.</i> Моделювання організаційної структури менеджменту	86

SOCIAL COMMUNICATIONS	90
<i>Галацька В.Л.</i> Рецензія як форма синергетичного освоєння буття в сучасній театральній публіцистиці України	90
<i>Гранчак Т.Ю.</i> Соціальні медіа – інструмент формування управлінських систем мережевого типу	94
<i>Половинчак Ю.М.</i> Особливості функціонування української блогосфери	99
ART AND DESIGN	103
<i>Маркова И.В.</i> Инновационные технологии и тенденции в дизайне тканей для интерьера	103
<i>Іванова Д.О.</i> Формування художньо-технічних принципів професійного театру ляльок на практиці театру «Революційний вертеп» при Межигірському художньо-керамічному технікумі (1923-1924 рр.)	108

PHILOSOPHY

Борейко Ю.Г.

Ценностный смысл обыденного сознания в повседневности религии

Борейко Юрий Григорьевич, кандидат исторических наук, доцент кафедры религиоведения Восточноукраинский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина

Анотация. В статье выясняется ценностный смысл обыденного сознания в плоскости повседневности религии. Обыденное сознание конституируют ментальные структуры повседневности, компонентом которых является система ценностей – установок, имеющих личностное или общественное измерение. Религиозные ценности занимают особое место в иерархии ценностей, поскольку определяют смысл и значение предельных состояний человеческого бытия.

Ключевые слова: повседневность религии, ценности, обыденное сознание, ментальность, религиозная картина мира

Введение. Современные исследования повседневности характеризуются существенным переосмыслением значения этого феномена как модуса социального бытия. Не возникает сомнения, что повседневность задает структурные детерминанты, определяет социальные действия и систему отношений, контролирует поведенческие установки индивида в соответствии с потребностями социума. Форму и структуру повседневности образует практическая деятельность индивида, в то время как содержание, включающее смыслы, значения, ценности, цели, интересы, проекты и т.д., формирует сознание индивида благодаря процессам познания и интерпретации. Повседневность, следовательно, является действительностью, постоянно переживаемой и объективирующейся в опыте индивида, разворачиваемой в социальном пространстве и времени с помощью различных видов деятельности. Исследование социального содержания повседневной реальности предполагает выявление ее типов и форм, структуры, внутренних элементов в их взаимосвязи. В полной мере это касается и ценностного измерения ментальных структур обыденного сознания, в которых отражается повседневность. Принятая в обществе система ценностей, норм поведения, представлений и идеалов составляет ядро обыденного сознания, которое, в свою очередь, определяет особенности восприятия действительности, ее интерпретации и поведения.

Краткий обзор публикаций по теме. Повседневность как модус существования социальной реальности и, в частности, отображение повседневной жизни в обыденном сознании, является предметом исследования Л. Астаховой, Б. Вальденфельса, П. Бергера, Ж. Бодрийяра, И. Гофмана, Э. Гуссерля, Е. Золотухиной-Аболиной, И. Карпенко, И. Касавина, В. Лелеко, Н. Лумана, А. Лустенко, Ю. Лотмана, И. Поляковой, Л. Савченко, Т. Титаренко, Ю. Хабермаса, М. Хайдеггера, Н. Хамитова, А. Хеллер, А. Шюца, У. Эко, Е. Элбакян, Н. Элиаса и др. Несмотря на значительное количество научных работ, посвященных феномену повседневности, детального изучения требует сфера религиозной повседневности, аксиологические установки личности на уровне обыденного религиозного сознания. Выяснение ценностного смысла обыденного сознания в плоскости повседневности религии является **целью** настоящей статьи.

Результаты и их обсуждение. Можно констатировать, что представителей конкретной культуры объединяет в сообщество определенная картина мира, в

которой доминантой обычного взгляда на мир предстает человек и его равноудаленные сферы – личный мир и окружающий мир. По словам И. Касавина и С. Щавелева, в состав первого входит телесное бытие индивида (тело и его части, органы), общественное бытие личности (семейно-родственные, дружеские отношения, социальный статус и т.д.), душевные качества человека (мысли, чувства, язык). Второй, внешний по отношению к индивиду мир, состоит из дома и соответствующего ему бытия (пища, одежда, обувь, оружие, домашние животные и культурные растения), социума (с материальными и духовными ценностями), природы (от земной поверхности до неба, со всеми явлениями природы и временем их осуществления) [5].

Взаимосвязь обыденного сознания и повседневности раскрывается через понятие «жизненный мир», отражающее функционирование обыденного сознания в реальных условиях жизни, как средства решения отношений субъекта с окружающей средой. Э. Гуссерль установил, что любое объективное образование смысла исходит от познающего субъекта, поэтому в феноменологии речь не идет о мире в себе, а о мире, с которым устанавливается связь человека в его сознании. Этот само собой разумеющийся мир смыслового опыта Э. Гуссерль назвал жизненным миром [1]. Через «жизненный мир» обыденное сознание непосредственно связано с ценностно-смысловой сферой жизнедеятельности личности, задающей смысловую сферу чувственно-образного восприятия мира. Категория «жизненный мир», следовательно, выражает существенные моменты онтологии субъекта.

Представители феноменологии рассматривают «мир повседневной жизни» как ментальную структуру, конституирующуюся в процессе межличностного взаимодействия с помощью смысловых моделей реальности, содержащиеся в разговорной речи и языках невербального общения. Повседневность, по А. Шюцу, – это сфера человеческого опыта, возникающая на основе трудовой деятельности и характеризующаяся особой формой восприятия и осмысления мира. Ей присуще активное состояние сознания, целостность личностного участия в мире, как совокупности intersubjectивных форм пространства, времени и социальных взаимодействий, являющиеся самоочевидными и не вызывающие сомнения в объективности своего существования [11, с. 129]. Для А. Шюца ментальность является своеобразным «фондом знаний», воспринятым индивидами как схема интерпретации мира.

Связь ментальности с обыденным сознанием, отражающим мир на уровне явлений, но не сущностей, может восприниматься как сужение пространства феноменологии ментальности. Однако, с одной стороны, обыденное сознание содержит не только бессознательные и обыденные компоненты, но и элементы теоретических обобщений. С другой – ментальность выходит на рефлексивный уровень и находится в поле самосознания человека. К сфере ментальности принадлежат ценности, предпочтения, осознанные культурные интенции [14, с. 145]. Стоит отметить, что в ментальности аккумулируются социальные и культурные практики, определяя ее содержания, формирующиеся из будничных сценариев, обстоятельств повседневности определенного сообщества, направленных прежде всего на его самовоспроизводство.

Поскольку ментальность не всегда осознается, представляет эмоционально окрашенные, алогичные компоненты, основанные на коллективных стереотипах, она может быть отнесена к обыденному пласту сознания. М. Попович исследует ментальность в познавательном, побудительном и экспрессивном измерениях. По мнению ученого, ментальность функционирует, прежде всего, в сфере мышления, поэтому следует использовать научные представления о формах мышления или интеллектуальных структурах [6, с. 17]. В этом смысле ментальность является сложной внутренне организованной системой, содержащей когнитивный компонент, влияющий на выстраивание человеком повседневной картины мира. Ментальность содержит также эмоционально-волевою составляющую – особенность эмоциональных реакций на явления окружающего мира. Формой репрезентации ментальности, реализуемой в обыденном сознании и играющей консолидирующую роль в жизни субъекта, является система ценностей, имеющих личностный или общественный смысл.

Между ценностными структурами и ментальностью существует особая система связей, поскольку содержание ментальности составляют не только установки как основа концепции мироздания, определяющая отношение человека ко времени, пространству, природе, обществу, себе, но и определенный набор фундаментальных ценностей. В этом контексте ментальность можно рассматривать как своеобразную память, детерминирующую поведение людей в любых ситуациях. Психоповеденческие архетипы коллективного бессознательного, обуславливающие способы человеческого восприятия, мышления, оценки, образуя когнитивную основу ментальности, способствуют иерархическому строению духовных ценностей. Коллективное бессознательное, следовательно, является общим для всех наследием и подлинной основой индивидуальной психики, архетип имеет общий характер [13, с. 160].

Итак, в процессе повседневного освоения действительности человек воспринимает и принимает определенные аксиологические установки. Отношения «принятие-непринятие» ценностей развиваются в тесном взаимодействии с другими личностями, отражают социокультурные процессы, мотивируют действия субъекта из-за стремления к обладанию установленными ценностями, определяют смысл его бытия. Базовый уровень ценностей, порождающий смысл, является

крайне важным, ведь объединяет в определенную систему нормы, формирующие идеи и ценности общества. Стоит обратить внимание на ценностную и институциональную взаимосвязь бытия, поскольку любые преобразования в социуме сначала формируются на ценностно-смысловом уровне. Это объясняет недостаточность существования лишь институциональных норм, ведь обществу необходимы духовные и ценностные установки, которые сохраняют свое значение даже при кардинальной трансформации институтов, резко меняющей привычные устои и смысл повседневной жизни [8, с. 117]. Только при условии достижения единого уровня ценностного и институционального развития возможна сбалансированность и единство ценностно-нормативной системы общества.

Ценности, порожденные повседневной жизнью, составляют ее важнейшую опору и имеют ряд сущностных особенностей. Они спонтанно возникают в сознании, в рамках эмпирически достижимого пространства выступают групповыми ценностями ближайшего круга – семьи, религиозной общины, имеют противоположные ориентиры на коллективизм и индивидуализм в вопросе о свободе. Ценности глубоко эмоциональны, пронизаны страстями, вплетены в процесс переживания мира. Ценности тяготеют к самовоспроизводству и стабильности, к нивелированию любых внешних аксиологических воздействий. Естественные человеческие потребности выражают себя в основных ценностных ориентирах, каковыми являются ценность самой жизни и здоровья, материального благополучия и удовольствия, отдыха и развлечений, достижения целей и самоутверждения среди себе подобных, общения и любви, справедливости и признания [2, с. 13]. Обыденное сознание медленно меняется в процессе культурных трансформаций, сохраняя стабильным свое ценностное ядро.

Ценности, как компонент социальной памяти и основа индивидуального характера, обеспечивают единство индивидов благодаря их идентификации с культурой или сообществом. В процессе усвоения индивидом системы социальных значений и ценностных установок, содержащихся в универсальных общечеловеческих ценностях, личностный самовыбор формирует ценностно ориентированное сознание представителя определенного сообщества. Ценности возникают и действуют на уровне личности, поскольку их носителем является человек как представитель семьи, этнической общности, религиозной общины и т.п. Система ценностей растворена в языке, авторитетных текстах и т.д. Ценности могут быть изменены на основании оценок, которые дают определенному понятию члены социума. В результате сравнения в сознании и языке предметов и явлений формируется определенное отношение к ним, выражающее одобрение, осуждение или равнодушие.

Одним из вариантов повседневности является мир религиозной повседневности, которую составляет совокупность опыта, представлений, социального поведения, отражающие религиозные взгляды как религиозной общины, так и отдельных ее членов. Повседневность религии – целостная социокультурная среда верующих, условие их жизнедеятельности, очевидная реальность, в которой происходит непосредственное и

опосредованное общение, возникает общее коммуникативное пространство, обеспечивающее социализацию человека. Религиозная повседневность предусматривает различные характеристики поведения, охватывающие религиозную сферу и выражающиеся в религиозной вере, представлениях, обрядах и ритуалах, стереотипах сознания и поведения, структурах и функциях, обычаях и традициях, нравах и образе жизни и т. п. По словам Е. Золотухиной-Аболиной, один из ведущих смыслов повседневности заключается в стандартизированном и нормированном срезе эмпирической жизни, в мире правил, циклов, стереотипов [4, с. 11-12]. Поэтому религиозная повседневность влияет не только на мировоззрение индивида, но и на его деятельность и результаты этой деятельности, формирует специфическую модель поведения.

Выясняя сущность процессов, на фоне которых протекает повседневность религии, Е. Элбакян раскрывает содержание ментальных структур сознания, фиксирующих повседневность. Проявлением обыденного сознания, по мнению исследовательницы, является ментальность как коллективно-личностное образование, то есть «устойчивые духовные ценности, глубинные аксиологические установки, навыки, автоматизмы, латентные привычки, долговременные стереотипы, которые рассматриваемые в определенных пространственно-временных рамках, являющиеся основой поведения, образа жизни и осознанного восприятия явлений действительности» [12].

Отметим, что религия является существенным фактором в определении значимых ценностей любого общества. Религия интегрирована в повседневный социальный контекст, часто выступая определенным катализатором общественных процессов. Согласно религиозным ценностям и нормам оцениваются определенные события или явления, формируются социальные идеалы. Институт церкви пользуется большим доверием общества не только благодаря авторитету Церкви, сложившемуся исторически, но и нежеланию человека смириться с замкнутостью, ограниченностью обыденности, с существующими рамками человеческого бытия. Особую роль в становлении религиозных традиций сыграли обычаи, нормы, табу, регулирующие общественное поведение на ранних этапах развития общества и сохранившиеся в общественном сознании социума, скорее, на интуитивном, чем на понятийном уровне. Отсюда восприятие религии как устойчивой традиционной нормы, не нарушающей «энергетический баланс» и целостность общества, гарантирующей сохранение его самобытности [8, с. 118]. Религиозный опыт общества, таким образом, в значительной степени обеспечивает устойчивость и стабильность повседневного бытия.

Религиозная картина мира предполагает понимание начала мира, его природы, бытийного статуса. В религиях Откровения, в частности в христианстве, создание мира Богом из ничего является не только утверждением, но и догматом веры, без раскрытия которого невозможно понять сущность религии. Религия имеет целью продемонстрировать значение и смысл Вселенной, в том числе и жизнь человека. Для религии важен не только факт существования мира, но возможность его осмысленного бытия. Принцип Бытия, являющийся

фундаментальным для религиозных ценностей, выражается в существовании трансцендентного, неизменного, вечного Бога, от которого производно и зависимо все бытие. В Откровении Бог открывается людям, упорядочивая бытие, в том числе природный мир, общество, жизнь каждого человека, своими знаменами, заповедями и т.п.

Бог является истиной, добром, красотой, мудростью, силой, любовью, светом, жизнью, спасением. Все, что имеет отношение к Богу, ценно и требует подражания. Божественное бытие не сочетается с земным миром, поскольку оно сверхчувственно, трансцендентно. Поэтому ценности предполагают наличие метафизической картины мира, предусматривающей, помимо существования чувственного, сверхчувственного мира. Религия выстраивает иерархию мира, которая определяется степенью близости к Богу. Иерархия пронизывает небесный мир и церковную организацию. Поскольку ценности укоренены в божественном бытии, они являются абсолютными, вечными и нетленными. Значение онтологичности как сущностной черты религиозных ценностей раскрыл П. Сорокин, характеризуя идеациональный тип культуры: «1) реальность понимается как не воспринимаемое чувственно, нематериальное, непреходящее Бытие; 2) цели и потребности в основном духовные; 3) степень их удовлетворения – максимальная и на высочайшем уровне; 4) способом их удовлетворения или реализации является добровольная минимизация большинства физических потребностей» [7, с. 64-65].

Исследователи отмечают, что для адекватного понимания религиозных ценностей нужно обращаться к самой религии, поскольку все другие контексты для них являются внешними. В то же время в современной гуманитаристике получил распространение эклектичный подход к религиозным ценностям, в рамках которого осуществляется их произвольная выборка и приспособление к политическим или любым другим целям. Наблюдается стремление приспособить религию и ее ценности к потребностям современного человека и общества, без учета вечного характера этих ценностей, изменчивости и скоротечности человеческих потребностей. Именно ценности должны быть абсолютным ориентиром для нужд человека, а не наоборот [10].

Призвание верующего человека состоит в воплощении ценностей во все сферы своей жизнедеятельности. Ценности являются компонентом природной установки сознания человека, вызывающие все его действия. Религиозные феномены имеют двойственный характер: с одной стороны, они символичны, то есть внутренне обращены к трансцендентному миру, с другой – имманентны земному миру и участвуют в его жизни. Бесспорным является то, что ценности основываются на отношении человека к Богу, поскольку при помощи этого отношения они обращены к конкретному человеку. Фундаментальной религиозной ценностью является любовь Бога к сотворенному миру и мира к Богу. Любовь – высшая ценность, производными от которой являются любовь к ближнему, добро, истина, мудрость, милосердие, сострадание, великодушие, справедливость и т. п. В религиях откровения любовь является онтологическим принципом, приводящим к единству всего бытия. Любовь – это и основной гносеоло-

гический принцип, поскольку Бог открывается только любящему человеку.

Ценности, за Ю. Хабермасом, должны укреплять социальную солидарность в современном «постсекулярном» обществе с его новыми аксиологическими вызовами [9]. Однако следует учитывать, что поле взаимодействия религиозных ценностей со светскими ценностями предусматривает фундаментальные основы веры, которые не могут быть изменены. К ним относятся религиозный опыт как встреча, диалог человека с Богом, догматы, выражающие и сохраняющие фундамент веры, религиозный культ, с помощью которого верующий человек или религиозная община устанавливают отношения с Богом. Эти отношения символически опосредованы через предметы культа, богослужения. Итак, практическое измерение религиозных ценностей определяют религиозные практики, благодаря которым в обыденном сознании происходит редукция концептуальных конструктов религии, продиктованной скрытыми субъективными мотивациями и интенциями экзистенциального плана. Исходя из этого, в религиозном сознании целесообразно выделять убеждения, сформированные теоретическим богословским знанием и личным практическим религиозным опытом. Убеждения основываются прежде всего на вере, имеют преимущественно субъективный характер, характеризуются очевидностью, являются важным мотиватором практической религиозной деятельности [3, с. 95]. Итак, религиозные убеждения характеризуются большей степенью субъективной значимости, более интенсивной мотивационной силой, влияющей на повседневную религиозную практику.

Очевидно, что обыденные ценностные представления часто переплетены с религиозными идеологическими убеждениями. Идеология всегда тенденциозна в

ценностном смысле, поэтому способна разрушить и исказить ценностную структуру повседневности. Именно идеология формулирует высшие цели и ценности, которые проникают в обыденное сознание и оседают в нем, переставая восприниматься как нечто данное извне, становясь чем то вроде естественных установок самой повседневности. Идеология христианства, к примеру, содержит онтологическую картину, включающую фигуру Творца, предполагает развернутую систему идей, указывающих человеку его цели, ценности, предпочтения. Христианская идеология указывает на анти-ценности, рассматриваемые как зло, обращает внимание верующих к небесным благам. Высшей добродетелью в ней является послушание, смирение, тяжелейшим из пороков – бунт и ослушание [2, с. 17]. Эти идеи редуцируют на уровне обыденного сознания, синкретизируясь с другими элементами религиозной повседневности.

Выводы. Таким образом, обыденное сознание определяет видение мира и его восприятие, способ и нормы поведения, сочетающие сознательные и бессознательные моменты. Неизменным ядром обыденного сознания, основой общественной жизни конкретного сообщества, отражением практического опыта его жизнедеятельности являются аксиологические установки личности. Формирование ценностей происходит в процессе совместной деятельности людей в определенной социальной системе в конкретный исторический период. Религиозные ценности определяют смысл и значение предельных состояний человеческого бытия, предусматривают отношение человека к Богу в онтологическом, гносеологическом и моральном смысле. Познавая окружающий мир, наполняя его содержанием, человек придает ему новое ценностное измерение, в первую очередь на уровне обыденного сознания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. – С-Пб: Фонд Университет: Владимир Даль, 2004. – 398 с.
2. Давидович В.Е., Золотухина-Аболина Е.В. Повседневность и идеология // Философские науки. – 2004. – № 3. – С. 5-17.
3. Дивисенко К.С. Религиозные знания, убеждения, практики в структуре жизненного мира // Социологический журнал. – 2011. – № 4. – С. 84–100.
4. Золотухина-Аболина Е.В. Философия обыденной жизни. Экзистенциальные проблемы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1994. – 139 с.
5. Касавин И.Т., Щавелев С.П. Анализ повседневности // И.Т. Касавин, С.П. Щавелев. – URL: <http://journal.iph.ras.ru/alltag.doc>
6. Попович М.В. Теорія ментальності // Проблеми теорії ментальності. – К., Наукова думка, 2006. – С. 3-28.
7. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. – М.: Астрель. – 2006. – 1176 с.
8. Фролова С.М. Институциональные основы повседневности // Вестник Поволжской академии государственной службы. – Саратов, 2012. – № 4 (33). – С. 113-120.
9. Хабермас Ю. Вера и знание // Ю. Хабермас. – URL: www.antropolog.ru/doc/library/habermas/Habermas4
10. Шаповал Ю.В. Религиозные ценности: религиоведческий анализ (на примере иудаизма, христианства, ислама) // Ю.В. Шаповал. – URL: <http://do.gendocs.ru/docs/index-212.html>
11. Шюц А. Структура повседневного мышления // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – 129-137.
12. Элбакян Е.С. Повседневность в мире религии, религия в мире повседневности // ReligioPolis: [сайт] / Е.С. Элбакян. – URL: <http://www.religiopolis.org/religiovvedenie/5985-povse-dnevnost-religii-ili-religija-povsednevnost...>
13. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: Канон, 1994. – 316 с.
14. Яковенко И.Г. Ментальность в структурированной субъекта и субъектности // Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002. – С. 130–151.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Husserl E. Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology. - Saint-Petersburg Foundation University: Vladimir Dal, 2004. - 398 p.
2. Davidovich V.E., Zolotukhin-Abolina E.V. Daily and ideology // Philosophical Sciences. - 2004. - № 3. - S. 5-17.
3. Divisenko K.S. Religious knowledge, beliefs, practices in the structure of the life-world // Journal of Sociology. - 2011. - № 4. - pp 84-100.
4. Zolotukhin-Abolina E.V. The philosophy of everyday life. Existential problems. - Rostov-on-Don: Phoenix, 1994. - 139 p.
5. Kasavin I.T., Schavelev S.P. Analysis of everyday life // I.T. Kasavin, S.P. Schavelev. - URL: <http://journal.iph.ras.ru/alltag.doc>
6. Popovich M.V. Theory of mentality // Problems of the theory of mentality. - K., Naukova Dumka, 2006. - P. 3-28.
7. Sorokin P.A. Social and Cultural Dynamics. - M.: Astrel. - 2006 - 1176 p.

8. Frolov S.M. Institutsonalnye basics of everyday life // Bulletin of the Volga Region Academy of Public Administration. - Saratov, 2012. - № 4 (33). - S. 113-120.
9. Habermas Yu. Faith and Knowledge antropolog.ru // URL: www.antropolog.ru/doc/library/habermas/Habermas4
10. Shapoval Yu.V. Religious values: religious studies analysis (for example, Judaism, Christianity, Islam) // Yu.V. Shapoval. - URL: <http://do.gendocs.ru/docs/index-212.html>
11. Schutz A. Structure of everyday thinking // Sociological studies. - 1988. - № 2. - 129-137.
12. Elbakyan E.S. Daily life in the world of religion, religion in the world of everyday life // E.S. Elbakyan. - URL: <http://www.religiopolis.org/religiovedenie/5985-povsednevnost-religii-ili-religija-povsednevnost>
13. Jung K.G. Psychology of the Unconscious. - M.: Canon, 1994. - 316 p.
14. Yakovenko I.G. Mentality in the structuring of the subject and subjectivity // A person as the subject of culture. - M.: Nauka, 2002. - S. 130-151.

Boreyko Y.G. Valuable meaning of ordinary consciousness in everyday life of religion

Abstrakt. Article clarifies the valuable meaning of ordinary consciousness in the plane of religion's everyday life. Ordinary consciousness is constituted by mental structures of everyday life, component of which is a system of values – units with personal or social dimension. Religious values occupy a special place in the hierarchy of values, since determining the meaning and importance of boundary conditions of human existence.

Keywords: *everyday life of religion, values, ordinary consciousness, mentality, religious world view*

Волинець А.А.

Маніфестація міфологеми Хаосу як прояву нелінійної парадигми в архітектурі

Волинець Андрій Андрійович, аспірант

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

Анотація. Стаття розкриває прояви міфологеми Хаосу в нелінійній парадигмі сучасної архітектури. Показано, що онтологічно-естетична категорія Хаосу є складовою процесу створення архітектурної форми, як естетичний принцип та як одне з джерел натхнення архітектора. В статті аналізуються взаємозв'язки архітектури з фізикою, кібернетикою біологією та синергетикою. Досліджується процес історичної зміни архітектурних парадигм, зокрема, доповнення, або й заміщення евклідової геометрії нелінійною, фрактальною. Розкривається застосування інноваційних комп'ютерних технологій у процесі архітектурного формотворення.

Ключові слова: Хаос, фрактал, складна система, ступені свободи, складка, лендморфізм

I. Вступ

Рефлектуючи на стан і сучасні погляди на світ архітектура виробляє нові принципи формотворення, які долають догматичність симетрії та лінійності [2]. Філософами і натхненниками зламу архітектурної парадигми були Ж. Деррида, М. Хайдеггер, Е. Гуссерль, Ф. Ницше, Ж. Дельоз, Ф. Гватарі. Також такі відомі архітектори як Ф. Гері, П. Ейзенман, М. Кіпніс і інші створювали у руслі нової тенденції, надихаючись наукою про Хаос, термодинаміку, синергію, динамічну геометрію, процеси самоорганізації.

Дослідженнями нелінійної архітектури займалися такі науковці, як В. Бабіч, А. Гуревич, В. Ісаєва Зміною архітектурної парадигми та дослідниками фрактальної архітектури були такі відомі естети як П. Ейзенман, Ж. Обен, Ч. Дженкінс, М. Шредер.

II. Постановка завдання

Метою даної статті є осмислення прояву Хаосу, як джерела натхнення, естетичного принципу, та онтологічної категорії в процесі архітектурного формотворення.

III. Результати

Як і вся культура в цілому, архітектура, розвиваючись разом із суспільством, спирається на багатовікові результати праці людства, матеріального і духовного виробництва минулих епох. Історія розвитку нелінійного підходу в архітектурі починається ще за часів переходу від Ренесансу до бароко. В архітектурі можна характеризувати як якісний стрибок від необразотворчих, архітектурних прийомів, так і образотворчих, мальовничих. В обробці будівель стали застосовуватися вишукані ліпні прикраси, скульптурні та живописні твори. Архітектура як би змінює свою природу – вона наближається до скульптури. Зникають лінії і грані, з'являється гра світла і тіні. На цьому засновано враження безперервної мінливості. Саме з цього стилю починається злам і перехід від евклідової геометрії до більш природних нелінійних форм.

Наступною віхою в розвитку був стиль модерну, який одержав поширення в Європі з 1890-і – 1910-і роки у межах мистецького спрямування "модерн". Архітектуру модерну відрізняє відмова від прямих ліній і кутів на користь більш природних ліній, використання нових технологій. Прикладом цього слугують роботи іспанського архітектора Антоніо Гауді.

Також слід зазначити тенденції органічного вбудовування споруд у природне оточення, що визначає інтеграцію природного та антропогенного ландшафту (погода форм в архітектурі, дизайні природних форм). Ця

тенденція яскраво виражена в стилі "модерн" і "органічної" архітектури. Дослідниками відзначено, що "широко застосовувалися на початку ХХ століття в архітектурі модерну пластичні, "тікучі", асиметричні, біоморфні лінії, поверхні, "струмусь" рослинний декор, рельєфні зображення голів надають будівлям схожість з живим організмом, імітують нерегулярність природних форм" [4].

Експресіонізм у своїй архітектурній формі цілеспрямовано уподібнювався до об'єктів природи. В окремих біоморфних конструкціях тієї епохи вбачають зародження стилю архітектурної біоніки.

Постмодерністські напрями стали наступними стилями, що подолали лінійність у архітектурному формотворенні. Особливо це проглядається в деконструктивізмі – напрямку в сучасній архітектурі, заснованому на застосуванні в будівельній практиці ідей французького філософа Жака Деррида. Для деконструктивістських проєктів характерні візуальна ускладненість, несподівані зламани і нарочито деструктивні форми, а також підкреслено агресивне вторгнення в міське середовище. Найяскравішими прикладами нелінійного підходу в деконструктивізмі ми можемо побачити на таких будівлях як "Кривий дім", який був побудований в 2004 році в Сопоті на вулиці Героїв Монте-Кассіно (Bohaterów Monte Cassino 53) за проєктом архітекторів Шотінських і Залевського.

Архітекторів на цей проєкт надихнули малюнки художників Яна Марціна Шанцера (Jan Marcin Szancer) і Пера Оскара Дальберга (Per Oscar Dahlberg). Ще одним яскравим прикладом може слугувати "Танцюючий будинок", офісна будівля в Празі, яка складається із двох циліндричних башт: нормальної і деконструктивної. "Танцюючий будинок" є архітектурною метафорою танцюючої пари, яка жартома називається "Джинджер і Фред" на честь пари Джинджер Роджерс і Фред Астер. Одна з двох циліндричних частин, та, що розширюється вгору, символізує чоловічу фігуру (Фреда), а друга частина будівлі візуально нагадує жіночу фігуру з тонкою талією, що розвивається в танці своєю спідницею (Джинджер). Як і багато деконструктивістських споруд, "Танцюючий будинок" різко контрастує з сусідніми цільними архітектурними комплексами.

Остаточний і рішучий розрив із симетрією та лінійністю робить дигітальна архітектура. З 1990-х рр. відбуваються пошуки нового образу. Дигітальна архітектура заперечує фрагменти, симетрію. Архітектори спираються на розвиток науки. Цілісність конструкції по своїй природі ефемерна. Для створення таємниці використовують фактуру, текстуру та найновітніші

технології. Дигітальна архітектура виникла як реклама технології однієї фірми – павільйони, де все рухається, змінюється.

Форма, яка не вписується в декартову систему координат, не описується ізометрично. Використовуються ефекти нестабільності, нерівномірності. Будівля трактується як живий організм. Архітектура відривається від контексту. Головним архітектурним мотивом є ілюзія та образність. Концепція руху, процес проектування – характер анімації як просторової тимчасовості. Форми описуються через категорії часу. Широко використовується "Школа риб" – теорія, за якою людина спостерігає за нестабільністю структур, які гнучко реагують на зміну ситуації. Постійно змінюються форми, різноманіття станів, ірраціональне уявлення про простір. Широко використовуються такі філософські естетичні поняття як "теорія складки" – ідея руху через простір, коли одна поверхня утворює відкритий і закритий простір, "теорія потоків" – новий порядок, заснований не на формі, а на ментальності (потік людей, транспорту, інформації).

Узагальнено – дигітальній архітектурі властиві аморфність, нерівномірність, гротескність, трактування об'єкта як живого організму в рухомому процесі, концепція руху, потоків, постійна зміна об'єкта збережена в застиглій миті постійного процесу руху.

Архітектура не тільки рефлектує нові парадигми мислення, але і стає дисципліною, що поглиблює і розширює знання. Так, парадигма Ньютона робила акцент на зовнішні сили, що впливають на ту чи іншу систему – силу тяжіння, природний відбір і т. п. Їй на зміну прийшло розуміння того, що у Всесвіті переважають нелінійні системи, що розвиваються непередбачувано і стрибкоподібно, що означає, крім усього іншого, концентрування уваги на самій системі, на внутрішніх імпульсах її поведінки. Нелінійна парадигма в науці 80–90-х років ХХ століття вводить абсолютно нові наукові принципи, які повністю змінюють хід осмислення і дослідження систем.

Так, історично механістична лінійна парадигма науки поступається новій нелінійній парадигмі. Механістичний погляд на світ вичерпав свої можливості з появою нових міжгалузевих наукових теорій. Теорій починаючи від квантової механіки до науки про Хаос. Нелінійна парадигма, нова генетика стають наступниками механістичної лінійної парадигми.

Рефлектуючи, архітектура виробляє нові стилі, щоб відповідати духу часу. Приклади нового очевидні. Так, новий урбаністичний стиль спостерігається у будові Сторі-холл, спроектованій групою "АРМ". Ряд інших інновацій в найнесподіваних виявах демонструють так звані ландшафтні будови: у Ейзенмана, Міраллеса, Гері. Будуються ландшафтні комплекси, спроектовані групами "Форин Оффіс Архітекст", "Морфозис".

До праць уже названих відомих проєктантів, що освоюють нелінійний напрям в архітектурі в кінці 80-х – початку 90-х, можна додати ряд об'єктів, розробка яких велась у межах цієї парадигми. Це будівля Будокан архітектора Кійо Роккаку (Токіо), будівля Стоунхаус Гюнтера Доменіга (Австрія), а також Інститут Пенроуза архітектора Найгеля Коатса (Токіо), "Дім-чудовисько" Філіппа Джонсонсона (Нью-Канаан). Сюди ж можна віднести структуру для верхніх поверхів і

перекриття, яку спеціально розробляли японські архітектори Коелкант, Хітоші Абе, близькими до цього напрямку є також "Скульптурні" проєкти Такасакі. До архітектурних нововведень належать роботи інженерів, що використовують складчасті структури: група Теда Хапполда і Фрея Отто, нелінійні структури Сесіла Белмонда, дерев'яні структури Герба Гріна, Барта Принса, Умре Маковеця.

За останні декілька років з'явилося багато дефініцій складності – заплутаності, Хаосу. Теорія складності – це теорія про можливість раптового виникнення нового утворення в результаті взаємодії компонентів якоїсь системи, що буває у випадку, коли система в цілому далеко відійшла від стану рівноваги і прийшла до порогового стану між порядком і хаосом під дією якихось енергій, інформаційного впливу. Стан порогів являє собою особливу і важливу мить еволюціонування системи, коли вона здатна зробити стрибок, тобто пройти точку біфуркації і творчо знову зорганізуватись. У цьому полягає евристичний момент. Знову організоване утворення може бути підтримане за допомогою так званого зворотного зв'язку і підключення енергетичного впливу. У цьому процесі спонтанно виникають особливі якості, такі, як самоорганізація, значення, цінність, відкритість. Як правило, спостерігається наростання складності системи і збільшення числа ступенів її свободи [5].

Парадигма хаотичної складності в архітектурі розвивалась одночасно і як ніби паралельно з наукою про складності. Рух цей був самостійним і усвідомленим. Складність була суттю деконструктивістських принципів заплутаності, хаосу, розірваності. Архітектура здатна породжувати нові методи, виходячи із власних можливостей. Ця потреба архітектурі підтримана комп'ютерною технологією. Однак, абсолютно очевидно, що проблема складності особливо зацікавила архітекторів в останнє десятиліття ХХ століття, коли стала декларуватись свідомо відмова від звичних методів роботи з архітектурним об'єктом. До кінця 90-х років парадигма складності в архітектурі стала визначальною, втілюючись в особливому типі надскладних структур. Вона збагатилась уявленнями нової науки в цілому і філософії зокрема.

Перший значний крок в теорії було зроблено в 1993 році групою архітекторів і філософів: Лінн, Ейзенман, Кінніс, що залучили працю Дельоза "Складка". Спроба порвати з традицією чітко визначилась у розвитку концепції "Складки", запозиченої із філософської парадигми Жюльєн Дельоза: "Форма – рух". "Складка" – це вже усталені архітектурні метафори і одночасно понятійні структури. У кризовій ситуації кінця 80-х років чітко визначились два шляхи подальшого розвитку архітектурної думки.

Перший шлях – це дотримання пост-модерністсько-деконструктивістської доктрини Дерріди, Ліотара, Барта, Квістева, що побудова або на методи колажних протилежностей, або на декомпозиції прототипів, тобто, рух у межах інтерпретаційного методу і продовження практики звернення до архіву класики або модернізму. Інший шлях – це пошук нових універсалій для побудови нового міфу, нового "Великого нарративу" (термін Ліотара), нової стильової парадигми, тобто шлях повернення, у певному значенні згорання, редукції, малої-

мовірний для сучасної свідомості. Потрібен був третій шлях, альтернативний і першому, і другому. В кінці XX століття перед архітектурою постала проблема, яка раніше ніколи не виникала – звернутися до нових методів мислення сучасної науки: мікрофізики, біохімії, математики, геометрії, філософії.

Концепція співвідношення перервності і безперервності, що поступово переросла у філософську ідею "складності", розглядалась у працях М. Хайдегера, М. Мерло-Понті, Ж. Дельоза. Праця Дельоза "Складка. Лейбніц і барокко" кардинально вплинула на архітектурну свідомість. Філософське тлумачення "Складки" є метафізичним. Дельоз пов'язує свою теорію "становлення" з поняттям "віртуозно", що дало привід сучасним критикам назвати його філософський жанр ігровим жонглюванням шляхом складки [3]. "Становлення" по Дельозу – тип художньої творчості, ядро якої утворюють так звані "блоки становлення", сформовані симбіозними поєднаннями. Концепція "складки" Дельоза побудована на ідеї самоорганізованої динамічної матерії. "Складка" – це поетика розриву. Розриви виникають у грі світових енергій, а "складка" застигає як слід розриву, прориву енергій, що виникають при зіткненні різних космічних сил [1].

В архітектурній теорії філософська концепція "складки" виступає метафорично. На початку 90-х твори архітектури розглядаються не як об'єкти, а як деякі топологічні структури. Такий підхід, з одного боку, вбудовує архітектуру в сучасне уявлення про світ, а з другого – готує архітектурний дискурс, пов'язуючи його з мовою комп'ютера, технікою мережевої моделі.

Нова, гетерогенна система, зовсім не схожа на попередню – на архітектуру жорстких протиріч і протистоянь. Але ця нова, м'яка система, здатна провокувати найбільш непередбачувані зв'язки з якісно іншими системами – із галузі культури, економіки. Ця нова здатність системи проявляється, дякуючи особливій якості – підвищеній стійкості до доленосних випадковостей при одночасній поступливості їм. Таку "стійкість – поступливість" часто сплутують з неспокійністю, хаотичністю, слабкістю, нерішучістю. Тактика і стратегія гнучкої поступливості побудована на специфічному сприйнятті, вона протистоїть розламуванню у відповідь на зовнішні впливи. "Поступливість" сама пов'язана з цими зовнішніми силами і є їх співучасницею. Але така співучасть проходить особливим чином, а саме, з готовністю до перебудови з урахуванням непередбачуваних обставин, плавно, нестійко і пружно. Інакше кажучи, новий метод в архітектурі – це спроба виходу за межі евклідової геометрії, це тактика гнучкого інкорпорування значень, це тактика морфогенезу. В цілому вихід на шлях нової стратегії – далеко не просте завдання як для елітарної групи архітекторів, так і для підняття ентузіазму у молодого покоління.

Намагання оновлення, злиття із сучасним рівнем уявлень про Всесвіт, змушує архітектора звернутись до нової науки, до філософсько-естетичного осмислення сутності змін, що проходять у мисленні.

Розвиваючи концепцію "нової структури" і "нежорсткої" форми (безформності), Блемонд зазначає, що на велике щастя нова наука пропонує нові починання. Відкинувши лінійну логіку ієрархії "верх-низ" у мисленні, вона розкрила захоплюючу перспективу складності.

Нелінійність вже зайняла тверду позицію. Новою, і, напевно, головною ідеєю, є доступ до зворотного зв'язку. Він визначається як головний рушійний мотив, головна рушійна сила всіх природних процесів. Досягнення нової науки засновуються на уявленні про живі динамічні системи. Проблема є в тому, що уявлення про динамічність на пряму перенести в архітектуру неможливо, оскільки архітектура майже ніколи не може існувати поза фіксованою формою. Архітектору доводиться прискіпливо вдивлятися в нову парадигматичну конструкцію, яка налаштована на свідомий вибір шляху ризику, на внутрішній динамічний процес формоутворення, котрий сам виводить на точку конфлікту.

Слідуючи сучасній логіці мислення, архітектор неминує прийти до ідеї динамічної структури, вважає Белмонд, пропонуючи свою концепцію такої структури, яка досліджує форму і конфігурацію, починаючи з вихідних принципів і використовує складність, як апріорний принцип. Нова структура анімує геометрію, заново пробуджує первісно початковий дух форми, досліджуючи сам простір, його природу, можливість його інтерпретації. Традиційне переслідування за зовнішнім об'єктом, розчленованим звичним способом сітки, відкидається. Замість об'єктного пропонується холистичний підхід, що визначає не лише зовнішню, а в більшій мірі внутрішню логіку, що надихає ціле.

Ряд провідних архітекторів свідомо використали деякі ідеї нелінійної науки і породжені нелінійністю нові форми заради утвердження нових принципів архітектури. Проекти Гері, Ейзенмана, Лінна, Кіпніса і інших створювались у руслі нової тенденції. В результаті їх діяльності була доведена висока креативність їх методів і вимальовувались контури нелінійної архітектури, яку ще називають космогенним проектуванням, дигітальною архітектурою, а також лендформною. Проекти, що ближче всього стоять до лендформної архітектури, які описує Дженкс у книзі "Архітектура стрибаючого Всесвіту", відповідають тенденції провокування "критичних станів" (особливих станів, що породжують нове). Їх найчастіше відносять до мистецтва містобудування, але лише у тій складовій, що звернена до контексту самої землі, до її структури, її життя як особливої форми творчості природи. Лендформа архітектури як би переймає закони формоутворення землі і виступає як свого роду артикульований ландшафт. Структури природного ландшафту створюються внутрішніми силами землі, їх доповнюють сили вітру, гравітації і, таким чином, живий ландшафт постає як ділянка деякої тектонічної активності.

Деконструктивіст і теоретик архітектури "тексту" 80-х Пітер Ейзенман використовував схеми, взяті з теорії фракталів (самоподібність, суперпозиція), мікробіології, теорії катастроф ("складка"), риторики (поняття "катахрезу"), "булевої алгебри" (гінеркуб), навіть із психоаналізу (концепція заміщення). Рух в сторону нелінійної науки і нового урбанізму почався ще в 1987 році і виявився в інтенсивному використанні концепції "складки" і жанрі лендформної архітектури. Це будівля Ейзенмана Університет Аронофф-центр. Ця хвилеподібна в плані прибудова якби притягує на себе і віддає основний будівлі всю енергію оточуючого простору.

Вона виростає із зовнішньої енергії подібно до того, як виростають геологічні формації із тиснувших один

на одного, наповзаючих одне на одне відкладень. Стратегія формоутворення Ейзенмана будується на принципі суперпозиції, тобто накладки. На майданчику будівництва вже були в наявності три будови коробчатої структури, в плані являючи собою потрійний зигзаг. Для нової будови Ейзенман вводить контрастну форму хвилі як трансформації зигзагу, а потім накладає одна на одну ці дві принципово різні геометрії – криволінійну і прямокутну. Принципом формоутворення стає поєднання відмінностей, вибудова щільної топографічної структури, в якій вбачається присутність вихідних форм. Інтер'єр будівлі являє собою особливу форму простору, в якій не проявляються риси вихідних структур. Вони зрослись в надскладній просторовій структурі.

IV. Висновки

У результаті тривалих метаморфоз архітектурних течій і утворення нових стилів постмодернізму і деконструктивізму, психологія і мислення переходить на якісно новий рівень проектування. Якщо хай-тек спирався на образи техніки, а постмодернізм – на образи суто архітектурні, то сьогодні, завдяки цифровим технологіям, ці образи можуть бути будь-якими. Архітектура сього-

дні володіє безліччю ідеалів і прототипів. Вона стала дуже складною. Архітектори залучають людину в спільне дослідження складності і відносності.

Відмова від традиційної стійко-балкової конструктивної системи дала змогу появи варіативності рішення внутрішнього простору і зовнішнього вигляду. В якості виконавця-проектанта може виступати не тільки професійний архітектор, але й комп'ютер.

Сам процес створення архітектурного простору був спрямований на те, щоб ігнорувати фундаментальні правила конструювання. Намагання демонструвати порушення загальноприйнятого пояснюється бажанням втілити ідею складної самоорганізуючої системи. А це значить, як ми тепер розуміємо, створення просторової системи, що має якості прихованості, нелінійності, неурівноваженості. Порушення звичних принципів симетрії і порядку, певний Хаос, відображає новий характер відношення людини до простору, цілеспрямовану відмову архітектора від жорстких конвенцій, що пов'язують форму, функцію і суть будови. Таким чином досягається стан провокації і шоку, децентралізації перспективи настільки, що в ній відсутня привілейована точка огляду, звідки можливо було б віднайти перехід одного простору в інший.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делёз Ж. Складка. Лейбниц и барокко / Ж. Делёз. – М., – 1998; Deleuze G. The Fold. Leibniz and the Baroque. The Pleats of Matters // Architectural Design. – 1993. – V.63. – № 3/4. – P. 17–21.
2. Дженкс Ч. Новая парадигма в архитектуре / Ч. Дженкс // Проект International. – 2003. – № 5. – С. 98–112.
3. Ильин И.П. Два философа на перепутье времени / И.П. Ильин // Делёз Ж. Фуко. – М., – 1998, – С.16.
4. Исаева В.В. Фрактальность природных и архитектурных форм / В.В. Исаева, Н.В. Касьянов // Культура. Вестник ДВО РАН, – 2006. – № 5. – С. 119–127.
5. Jencks Ch. Complexity Definitions and Nature's Complexity / Ch. Jencks // Architectural Design. – 1997. – V. 67. – № 9/10. – P. 8–9.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

2. Jencks Ch. New Paradigm in Architecture / Ch. Jencks // Project International. - 2003. - № 5. - С. 98-112.
3. Ilyin I.P. Two philosophers at the crossroads of time / I.P. Ilyin // Jean Foucault, Deleuze. - M. - 1998 - С.16.
4. Isayeva V.V. Fractality natural and architectural forms / V.V. Isayeva, N.V. Kasyanov // Culture. Bulletin FEB RAS, - 2006. - № 5. - S. 119-127.

Manifestation of the Chaos Mythologeme in the Non-linear Paradigm of Architecture

Abstract. The article expounds the manifestation of the mythologeme of Chaos in the non-linear paradigm of the modern architecture. The ontological-esthetical category of Chaos is shown to have an influence on the process of the creation of the architectural form, being both the esthetical principle and one of the sources of architect's inspiration. The interrelations of the architecture with Physics, Cybernetics, Biology, and Synergetic are being analyzed. The author also researches the historical process of shifting of the architectural paradigms, namely as the gradual supplementation or even replacement of the Euclid geometry by the non-linear, fractal one. The place of the innovative computer technologies in the process of the architectural form-creating is shown.

Keywords: Chaos, fractal, complex system degrees of freedom, fold, lendmorfizm

Вольнец А.А. Манифестация мифологема Хаоса как проявление нелинейной парадигмы в архитектуре

Аннотация. Статья раскрывает проявления мифологема Хаоса в нелинейной парадигме современной архитектуры. Показано, что онтологически эстетическая категория Хаоса является составной частью процесса создания архитектурной формы, как эстетический принцип и как один из источников вдохновения архитектора. В статье анализируются взаимосвязи архитектуры с физикой, кибернетикой биологией и синергетикой. Исследуется процесс исторического изменения архитектурных парадигм, в частности, дополнение, или замещения евклидовой геометрии нелинейной, фрактальной. Раскрывается применение инновационных компьютерных технологий в процессе архитектурного формообразования.

Ключевые слова: Хаос, фрактал, сложная система, степени свободы, складка, лендморфизм

HISTORY

Криськов А.А.

Дані обмеження землекористування в Подільській губернії (1891-1894 рр.) як джерело вивчення соціально-економічних трансформацій

*Криськов Андрій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна*

Анотація. Статтю присвячено дослідженню спроби ліквідації сервітутного права як одного із найпоширеніших залишків періоду феодалізму в аграрному секторі Подільської губернії. Приділена увага питанню межування та впливу сервітутів на ефективність господарювання в регіоні.

Ключові слова: *сервітут, межування, маєток, Подільська губернія*

Скасування кріпосного права 19 лютого 1861 р. та переведення селян Правобережної України на обов'язковий викуп згідно з законом 30 липня 1863 р. поставили цілий ряд питань по землевлаштуванню та землеустрою. У цьому відношенні набули актуальності проблеми розмежування селянських та поміщицьких земель і скасування сервітутного права, оскільки це перешкоджало мобілізації земельної власності.

У вітчизняній історіографії дане питання не дістало належного висвітлення. Тому ціллю дослідження є показати, як впливали нерозмежованість земель та наявність сервітутного права на мобілізацію земельної власності та на перехід до інтенсивніших форм господарювання.

Сервітути – обмеження власності, які надають особам, на користь яких вони встановлені, речові права користування (так звані "права в чужій речі") чужим нерухомим майном в точно визначеному розмірі [1, с. 629]. Очевидно, що за існування кріпосного права на сервітути не зверталось багато уваги, оскільки вся земля і самі селяни, як носії цього права, належали поміщику. Під час реформи 1861 р. на Правобережжі України за основу землеустрою селян були взяті інвентарі 1847-1848 рр., оскільки уряд імперії був зацікавлений у збереженні платоспроможності селянства. Тому за селянами залишилося право користування угіддями в поміщицькій власності, тобто право випасу худоби в поміщицьких лісах, право сінокосіння в них тощо, крім не згаданого у "Місцевому Положенні" права випасу худоби на толоках, для встановлення та роз'яснення якого було видано закон 4 квітня 1865 р. [2, арк.1]. Він вказував на неприпустимість знищення толочного сервітута "... впродь до окончательного разверстанія угодий в тех помещичьих полях, которые находятся чрезполосно в общем севообороте". Також вказувалося на те, що право випасання худоби на толоках в полях спільних сівозмін не може бути зменшене однією стороною на шкоду іншій, а, отже, зменшення в такому полі з боку поміщика кількості землі під толокою внаслідок якихось причин визнавалося порушенням прав селян [3, арк.36-36зв.].

Важливим було також ліквідувати черезсмужжя, яке перешкоджало зміні способу обробки орних площ, а також було джерелом різного роду конфліктів між поміщиком та селянами. Так, в селі Майдан-Голенищівський Летичівського повіту селянська земля знаходилась у черезсмужжі з поміщицьким лісом і складалася з 25 ділянок, тому селяни постійно перебували у напру-

жених стосунках з землевласником через необхідність добиратися на свої землі через власність останнього, який звинувачував їх у вирубці лісу та перешкоджанні вести лісове господарство [4, арк.76зв]. У маєтку Немаїринці Проскурівського повіту 37 ділянок селянської землі перебували у черезсмужжі з 99 ділянками поміщицької [4, арк.75].

У 1882 р. питання сервітутного права в Подільській губернії стало предметом уваги імператора Олександра III, який наказав вирішити дану проблему міністру внутрішніх справ графу Толстому. Однак МВС вже у 1884 році повідомило Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Дрентельна, що "...упразднение этого права путем общей законодательной меры ... представляется опасным для спокойствия всего населения края, среди которого оно может быть истолковано как стеснение и уменьшение его земельных прав, вызвав тем крайне нежелательное брожение в умах крестьян" [2, арк.17]. Таким чином, проблема залишалася невирішеною.

І сервітути, і черезсмужжя були наслідком нерозмежованості маєтків. Якщо поміщики прагнули розмежування, то селяни були категорично проти, бо усвідомлювали, що втратять різного роду сервітути, а особливо толочний – право спільного з поміщиком випасу на стерні. Необхідно врахувати, що більшість поміщиків і селян вели трипільне господарство, яке було передумовою існування толочного сервітута. Тому, якщо поміщик хотів перейти до нової системи господарювання (багатопілья, вирощування технічних культур), то він мусив вирішити питання сервітутів і черезсмужжя.

До 1879 р. в Подільській губернії практикувалося розмежування угідь шляхом "коштного межування", тобто між селянами і поміщиком укладалася угода про розмежування, яку після розгляду з'їздом мирових посередників затверджувало Подільське губернське по селянським справам Присутствіє. Поміщик і селяни за власний кошт оплачували роботу землемірів та виготовлення необхідної документації. Однак, у 1879 р. міністерство юстиції заборонило проведення такого межування. Своє рішення воно пояснило відсутністю правової бази, яка б регламентувала цей процес та втратою селянами при такому межуванні сервітутних прав без відповідної за це винагороди "...несмотря на то, что означенное право закреплено за крестьянами выкупными актами, а потеря его без вознаграждения отражается невыгодно на экономическом быте сельского на-

селения и толкуется им как уменьшение законом укрепленных за ним имущественных прав" [5, арк.15зв.].

13 лютого 1891 р. під головуванням міністра внутрішніх справ було створене "Особое Совещание" з генерал-губернаторів Північно-Західного (генерал Каханов) і Південно-Західного (генерал-лейтенант Ігнат'єв) країв та товариша міністра внутрішніх справ сенатора фон Плеве. "Особое Совещание" визнало, що "порядок вещей, при котором собственник имения лишен возможности по своему усмотрению затратить средства на улучшение его культуры и эксплуатации ... несогласуется с экономическими интересами государства и не может быть признан надлежащим сохранению" [4, арк.68зв.]. Одночасно "Особое Совещание" виявило розуміння того, що розмежування та скасування сервітутів негативно відіб'ється на матеріальному становищі селянства. Тому пропонувалось скасувати сервітуту одночасно з проведенням державного межування земель. Передбачалося, що за ліквідацію сервітутів селяни мали отримати винагороду, обов'язково у вигляді прирізки їм земельних наділів із земель поміщика [4, арк.69-72].

У тому ж 1891 р. генерал-губернатор Ігнат'єв зустрівся з трьома цивільними губернаторами Правобережної України для ознайомлення їх з результатами обговорення у Санкт-Петербурзі питання про подолання черезсмузжя та скасування сервітутного права [6, с. 120]. Результатом зустрічі стало проведення дослідження землекористування і землевлаштування в губерніях Київській, Подільській і Волинській [1, с. 633]. Обстеження проводилося мировими посередниками, а їхні дані оброблялися в губернських по селянських справах Присутствіях. Всього на протязі трьох років було описано 77 нерозмежованих та 450 розмежованих маєтків Подільської губернії.

Таблиця 1. Обстежені у 1891-1894 рр. нерозмежовані маєтки Подільської губернії [4, арк.32зв.-58].

Назва повіту	Кількість обстежених маєтків
Кам'янецький	10
Проскурівський	9
Летичівський	6
Літинський	6
Брацлавський	6
Гайсинський	6
Ольгопільський	6
Вінницький	4
Балтський	5
Ямпільський	6
Ушицький	7
Могилівський	6

Згідно даних мирових посередників найпоширенишим видом сервітуту в губернії виявилось право випасання худоби на толоках. Він діяв у 6 маєтках Кам'янецького повіту, в 7 маєтках Проскурівського, у 2-х - Летичівського, в 3-х Вінницького, Літинського і Могилівського, у всіх обстежених маєтках Брацлавського, в 4-х Балтського, Гайсинського та Ольгопільського, в 5-ти маєтках Ушицького та Ямпільського, а, загалом, у 52 маєтках (67,5%) з 77 обстежених. Другим за поширенням було право на користування поміщицькими ставками та на риболовлю. Воно діяло в 12 обстежених маєтках (15,6%). Крім цього, існували ще й такі види сервітутних прав: випас худоби в поміщиць-

кому лісі (9 маєтків), користування поміщицьким лісом (2 маєтки), утримання пасік в поміщицькому лісі (2 маєтки), утримання садів у поміщицькому лісі (1 маєток) [4, арк.32зв.-58].

У цілому ряді обстежених маєтків було одночасно кілька сервітутів. Наприклад, в маєтку Людвіка Липського (Кам'янецький повіт) селяни мали право користуватися садами і пасіками в поміщицькому лісі [4, арк.32зв.-33], в маєтку Миколи Непорицького (Проскурівський повіт) – крім права на водопій для худоби у двох поміщицьких ставках, селяни мали сервітут на вимочування коноплі в третьому ставку Непорицького [4, арк.35зв.-36]. В маєтку Адама Орловського (Літинський повіт) селяни користувалися правом риболовлі, випасу худоби на толоках, стернях і в поміщицькому лісі, а також мали на сервітутному праві майже 62 десятини лісу [4, арк.39зв.-40].

Обстеження 1891-1894 рр. показали: 1). У нерозмежованих маєтках з сервітутами лише 1/5 (11 тис. десятин) польової поміщицької землі залишалася під толоку, а селянської – 1/4 (13690 десятин) [4, арк.73зв.]. Це свідчить про те, що відбувався відхід від трипілля як основної системи ведення господарства. І, якщо для поміщиків цей процес був пов'язаний з інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва (21 з 77 обстежених маєтків перейшов до багатопільної системи), то для більшості селян – з нестачею земельних угідь. Адже поміщики переходили до нових систем господарювання порушуючи сервітутні права селян, засіваючи частину спільної толоки кормовими травами, чим змушували останніх розорювати сінокоси. 2). В 25 з 77 обстежених маєтків селяни не користувалися толочним сервітутом через незнання своїх прав, а в 6 маєтках вони орендували пасовища або в поміщика, або в сусідніх економіях [4, арк.74]. 3). Обстеження охопило 13 тисяч селянських дворів з населенням у 66 тисяч осіб. В середньому на кожний двір припадало по 1 десятині власної толоки селянина і близько 0,5 десятини поміщицької. В той же час, в середньому на кожний двір припадало по 6 голів різної худоби, для харчування якої необхідно було не менше 3 десятин пасовищ [4, арк.74зв.]. Тобто, навіть разом із толочним сервітутом селяни мали в середньому у 2 рази менше необхідної кількості пасовищ. Тому можна зрозуміти селянина Ф. Соловку з с. Стрижавки маєтку графа Грохольського, який після скасування поміщиком пасовищного сервітуту на сільському сході заявив, що після цього селянам прийдеється помирати, бо без пасовищ вижити неможливо [7, с. 82]. 4). Обстеженням було встановлено, що в поміщиків худоби у 8-10 разів менше, ніж у селян, тому вони мало користувалися спільними толоками. Лише у маєтках, які знаходились в орендарів, спостерігалось прагнення використати толочний сервітут шляхом надання толок для випасу селянам за гроші [4, арк.75].

На основі обстежень, які охопили більше 1/4 маєтків Поділля, та вказівок "Особого Совещания" місцеве Присутствие у 1894 р. виробило "Проект закона о размежевании", який складався з 65 статей [4, арк.94-103]. Обстеженням були також охоплені всі розмежовані на той час маєтки губернії. Результати виявилися досить цікавими в плані з'ясування питань змін кількості худоби у селянства після розмежування, оренди селянами

земель в економіях під випаси та переходу на нові сіво-зміни. За даними обстежень після розверстання кіль-кість худоби у селян збільшилася у 246 маєтках, змен-шилася – у 170 маєтках, залишилася без змін – у 34 маєтках. Селяни орендували землі під пасовища у по-міщиків по 231 маєтку, не орендували – у 217 маєтках (по 2 маєтках дані відсутні) [4, арк.163зв.-164]. При цьому були зафіксовані оренди як за гроші, так і за від-робітки, а іноді ці форми поєднувалися. Оренди випа-сів за гроші переважали, орендна плата ж була різною. Наприклад, селяни с. Рихта Кам'янецького повіту, кі-лькість худоби в яких зросла на 61%, наймали пасови-ща на толоці і стерні і платили по 1,5 крб. за голову худоби, селяни с. Врублівці наймали пасовище за пла-ту від 1,5 до 4 крб. за голову худоби, а селяни с. Калиня наймали 30 дес. за 150 крб. [4, арк.105зв.-107]. В той же час селяни сіл Вірмени, Гуменці, Княжпіль орендували випаси за польові роботи, а в селах Думанів, Нігин і Ходорівці – за польові роботи та плату грішми в межах 0,15-2 крб. за голову худоби [4, арк.105зв.-109]. Обсте-ження зафіксувало факти, які важко пояснити. Так, у с. П'ятничани після розмежування кількість селянської худоби зросла на 248%, але селяни не орендували зе-мель під випаси. При цьому у поміщицькому маєтку панувало однопільля, а у селян – трипільля. В с. Янчинці кількість худоби у селян зросла ще більше – на 449%, проте землю під випаси тут теж не орендували, хоча у селян існувала безтолочна сівозміна [4, арк.107 зв.-109]. Отже, коливання кількості худоби у селян не пе-ребувало в тісній залежності від розмежування.

Таблиця 2. Розмежовані маєтки Подільської губернії за да-ними обстеження 1891-1894 рр. [4, арк.105зв.-117, 120зв.-121, 124зв.-125, 130зв.-131, 133зв.-134, 139зв.-140, 147зв.-148, 151зв.-152, 161зв.-162, 163зв.-164].

Назва повіту	Кількість маєтків
Кам'янецький	47
Проскурівський	34
Летичівський	30
Літинський	28
Вінницький	46
Брацлавський	26
Гайсинський	44
Балтський	64
Ольгопільський	31
Ямпільський	39
Могилівський	42
Ушицький	19

Одним із завдань обстеження розмежованих маєтків було підтвердження або спростування тверджень ряду поміщиків щодо неможливості переходу на нові систе-ми сівозмін через існування сервітутного права та че-резсмузжя. Результати показали, що панівною систе-мою, як у поміщиків, так і в селян, залишилося трипіль-ля (дані про системи сівозмін представлені в таблиці 3). Аналізуючи підсумки обстеження розмежованих маєт-ків, Подільське губернське по селянських справах При-сутствіє дійшло досить сумних висновків, що зафіксо-вано у його "Журналі" від 1 березня 1894 р.:

Таблиця 3. Системи сівозмін у розмежованих маєтках По-дільської губернії [4, арк.105зв.-117, 120зв.-121, 124зв.-125, 130зв.-131, 133зв.-134, 139зв.-140, 147зв.-148, 151зв.-152, 161зв.-162, 163зв.-164].

Повіт	Системи сівозмін								
	У поміщиків (кількість маєтків)					У селян			
	однопільля	трипільля	чотирипільля	багатопільля	без орної землі	безтолочна	трипільля	чотирипільля	багатопільля
Балтський	-	30	18	16	-	7	21	19	17
Брацлавський	-	10	3	13	-	-	26	-	-
Вінницький	-	39	4	3	-	-	45	1	-
Гайсинський	-	40	-	4	-	-	44	-	-
Кам'янецький	1	31	9	6	-	1	30	16	-
Летичівський	-	26	-	4	-	-	30	-	-
Могилівський	-	24	-	18	-	-	42	-	-
Ольгопільський	-	18	7	6	-	-	31	-	-
Проскурівський	-	21	1	7	5	-	23	-	-
Ушицький	-	14	-	5	-	-	19	-	-
Ямпільський	-	21	4	14	-	-	34	5	-

* По 11 маєткам дані про селянські сівозміни відсутні.

"Самый же замечательный факт заключается в том, что из всех развёрстаных имений в 300 остался у помещиков тот же трехпольный севооборот, как и до раз-верстанія, помещики к интенсивной системе хозяйства не переходили, но увеличили чистый доход со своих имений на всю ту сумму, которую крестьяне вносят за пастьбу скота. ...Для перехода к интенсивной системе хозяйства недостаточно одного разверстанія земель и упразднення прав сервитуттов, для этого сверх того ну-жны труд, капитал и знания, то есть такие факторы, которые очень редко находятся у землевладельца в удачном сочетании. Таким образом, в течении четверти столетия большинство разверстаній (65%) не принесло ожидаемых результатов и не привело к улучшенным системам полеводства и подъёму агрокультуры в губе-рнии" [4, арк.77зв.-78зв.]. Справді, лише 96 поміщиць-ких господарств перейшли до багатопільля, скористав-шись скасуванням сервітутного права та ліквідацією черезсмузжя.

Питання про ліквідацію сервітутів на Правобережжі України законодавчого вирішення не дістало. Поміщи-ки сервітутне право скасовували на власний ризик різ-ними шляхами: зменшували площу толоки шляхом переходу до багатопільля, раніше за селян приступали до весняної оранки, переходили до вирощування коре-неплодів, вирубували ліс і перетворювали його на орну землю, оголошували в лісах заповідні зони тощо. Лише у 1910 році у Державну думу імперії було внесено за-конопроект про скасування сервітутів з певною компен-сацією селянам. Проте подальша робота над законопроектом затяглася, а потім була перервана I світовою війною [8, с.131]. Закон про ліквідацію сервітутів так і не був прийнятий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. – Т. XXIXа. - СПб.: Издательское дело, 1900. — С.629-641.
2. Державний архів Хмельницької області. – Ф.112. – Оп.2. – Спр.3457. – 23 арк.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф.112. – Оп.2. – Спр.3492. – 702 арк.
4. Державний архів Хмельницької області. – Ф.112. – Оп.2. – Спр.3485. – 355 арк.

5. Державний архів Хмельницької області. – Ф.112. – Оп.2. – Спр.3476. – 107 арк.
6. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Даніель Бовуа. – К.: Критика, 1998. – 334 с.
7. Анфимов А.М. Крестьянское хозяйство Европейской России (1881-1904) / Андрей Матвеевич Анфимов. – М.: Наука, 1980. – 239 с.
8. Кудь В.О. Сервітути на Волині / В.О.Кудь // Велика Волинь: минуле й сучасність (матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції). – Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994. – С.129-131.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Brockhaus F.A., Efron I.A. Encyclopedic dictionary. – SPb.: Izdatel'skoe delo, 1900. – Т.ХХІХа. – S.629-641.
2. State archive of Khmelnytsky region. – F.112. – Op.2. – Spr.3457. – 23 ark.
3. State archives Khmelnytsky region. – F.112. – Op.2. – Spr.3492. – 702 ark.
4. State archives Khmelnytsky region. – F.112. – Op.2. – Spr.3485. – 355 ark.
5. State archives Khmelnytsky region. – F.112. – Op.2. – Spr.3476. – 107 ark.
6. Beauvois Daniel. Battle for land in Ukraine. Poles in the socio-ethnic conflicts / Daniel Beauvois. – Kyiv:Krytyka, 1998.– 334 s.
7. Anfimov A.M. Peasant economy of European Russia / Andrei Matveevich Anfimov. – Moskva: Nauka, 1980. – 239 s.
8. Kud' V.O. Servitudes in Volyn / V.O. Kud' // Great Volyn: Past and Present (Proceedings of the International scientific conference of local history). – Khmel'nyts'kyj-Iziaslav-Shepetivka, 1994. – S.129-131.

Kryskov A.A. Land use survey data in Podillia province as a source for studying the socio-economic transformation

Abstract. The article investigates the elimination efforts servitude rights as one of the remnants of the feudal period in the agricultural sector of Podillia province. Paid attention to the issue of survey and influence easements on promises more effective managing in the region.

Keywords: servitude, land survey, manor, Podolian province

Крыськов А.А. Данные обследования землепользования в Подольской губернии (1891-1894 гг.) как источник изучения социально-экономических трансформаций

Аннотация. Статья посвящена исследованию попытки ликвидации сервитутного права как одного из пережитков периода феодализма в аграрном секторе Подольской губернии. Уделено внимание вопросу межевания и влияния сервитутов на эффективность хозяйствования в регионе.

Ключевые слова: сервитут, межевание, имение, Подольская губерния

Левицька Н., Силка О.

Діяльність громадських Імператорських російських товариств в Україні другої половини XIX – початку XX ст. на сільському адміністративно-територіальному рівні

Левицька Надія, доктор історичних наук, професор,
Силка Оксана, кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна

Анотація. У статті висвітлюється діяльність частини офіційних громадських об'єднань громадян Російської імперії, яка була спрямована на позитивні зміни у галузях освіти, сільського господарства та суспільного життя у другій половині XIX – на початку XX ст. Акцентовано увагу на проекти, які реалізовувалися на сільському адміністративно-територіальному рівні в Україні. Новаторство цих проектів стало підґрунтям для ефективної діяльності сучасних освітніх закладів, підприємств агропромислового сектору та громадських об'єднань. Стверджується, що тенденції статутної громадської ініціативи в Україні відбувалися в руслі вже існуючого загальноєвропейського напрямку. Робиться висновок про те, що громадські статутні товариства, у т. ч. і сільські повинні характеризуватися як одна з ознак формування елементів громадянського суспільства в Російській імперії на початку XX ст. Добровільна участь громадян у неполітичних та неприбуткових статутних об'єднаннях є важливою складовою і сучасного українського суспільного життя

Ключові слова: технологічна освіта, громадське товариство, російська інтелігенція, українське селянство

Актуальність дослідження. До перших статутних громадських об'єднань в Російській імперії, що виникли з початку XIX ст. відносяться: Імператорське товариство історії та старожитностей російських (1804 р., Москва), Археолого-нумізматичне товариство (1846 р., Санкт-Петербург), Східне товариство (1855 р., Казань), Імператорське Московське археологічне товариство (1864 р., Москва) та низка інших. Окремі з них, проводячи плідну діяльність, отримали статус Імператорських, який забезпечував товариствам підтримку з боку імператорської родини. У Російській імперії функціонували майже три десятки таких товариств, наприклад: Імператорське Вільне економічне товариство, Імператорське жіноче патріотичне товариство, Імператорське Московське товариство дослідників природи, Імператорське Російське автомобільне товариство, Імператорське російське товариство садівництва, Імператорське російське товариство плідництва та інші. Усі Імператорські товариства мали розгалужену структуру по всій території Російської імперії, налічували у своїх лавах тисячі членів, здійснювали широку програму дій.

Метою дослідження є аналіз діяльності зазначених товариств, зокрема реалізації окремих успішних їхніх проектів у містечках та селах України.

Аналіз основних досліджень проблеми. Переважна більшість сучасних українських істориків, які вивчають громадську статутну ініціативу, свою увагу звертають на міські проекти зазначених товариств, залишаючи поза увагою їхню успішну діяльність у містечках та селах України. Серед них ...Між тим, цей вектор діяльності товариств є важливим з точки зору вивчення соціально-економічних умов у яких перебувало українське селянство у досліджуваний період, рівня їхньої участі у новітніх громадських проектах (освітніх, виробничих, самогуртування тощо), пластів взаємодії, в межах яких поєднувалися побутові прагнення селянства з можливостями забезпечити ці прагнення місцевими елітами та інтелігенцією, тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На території України свою діяльність проводило чимало загальноросійських громадських товариств. Окремі з них активно співпрацювали не лише з міським населенням, але й сільським. В історії української громадської ініціативи є кілька ус-

пішних проектів, відгомін яких спостерігається в сучасній Україні.

Імператорське Російське технічне товариство поставало у 1866 р. у Санкт-Петербурзі. Основним завданням об'єднання було сприяння розвитку техніки та технічної промисловості. У межах сучасних кордонів України були відкриті наступні відділення: Миколаївське, Київське, Одеське та Харківське. Початок одного з успішних проектів Київського відділення (1870–1918 рр.) був покладений 15 лютого 1884 р., коли на черговому засіданні Товариства його члени ухвалили рішення про відкриття у містечку Сміла Черкаського повіту Київської губернії технічних класів на базі місцевого двокласного училища, попечителями якого були графи Бобринські. Необхідність відкриття технічних класів обумовлювалася нагальним забезпеченням кваліфікованими робітничими та інженерними кадрами (технологи, хіміки, майстри цукрового виробництва) для підприємств цукрової галузі [1]. Розташування навчального закладу, який став першим системним закладом з підготовки фахівців для цукрової галузі у м. Сміла було обумовлено кількома чинниками – спеціалізацією сільського господарства (основне виробництво цукрових буряків), активною громадською позицією місцевих владних органів та особистими інтересами сільського населення. За 130 років з часу свого початку навчальний процес не припинявся. Освітня установа пройшла довгий, складний і успішний шлях свого розвитку від Смілянських технічних класів (з 1884 р.), через Смілянське хіміко-технічне училище (з 1917 р.), Смілянський технікум цукрової промисловості (поч. 20-х рр.), Смілянський цукровий інститут (з 1929 р.), Київський інститут цукрової промисловості (1930 р.), Київський хіміко-технологічний інститут харчової промисловості (1933 р.), Київський технологічний інститут харчової промисловості ім. А.І. Мікояна (1935 р.), Український державний університет харчових технологій (1993 р.) до Національного університету харчових технологій (2002 р.).

Імператорське Російське пожежне товариство (ІРПТ) було зареєстроване у 1892 г. з ініціативи І з'їзду спеціалістів з пожежної справи. Одним із завдань, яке поставило перед собою новостворене об'єднання, полягало у необхідності створення розгалуженої мережі добровільних пожежних організацій різного територіа-

льного рівня. Щорічна загрозна пожежна ситуація в країні, практична відсутність державної програми щодо організації та провадження протипожежних заходів у містах та селах, змусили ІРПТ ініціювати протипожежний місцевий громадський рух у вигляді створення добровільних міських пожежних товариств та сільських пожежних дружин. Станом на 1914 р. до складу ІРПТ входило понад 3,5 тис. первинних організацій (міські добровільні пожежні товариства, сільські добровільні пожежні дружини, фабрично-заводські дружини) [2]. В Україні найчисельнішим видом громадських пожежних організацій були добровільні сільські пожежні дружини. Їхня діяльність зафіксована в усіх українських губерніях, які входили до складу Російської імперії, але їхня чисельність та концентрація були різними. У відповідності до проведених нами досліджень, було встановлено, що найбільш кількісно сільські пожежні дружини були представлені у Чернігівській губернії. Наявні джерельні матеріали дозволяють з'ясувати, що станом на 1909 р. у 15 повітах губернії діяли 63 такі дружини. Після подій 1917 р. добровільні пожежні об'єднання зазнали певних змін, але основні статутні положення, завдання діяльності, принципи функціонування та організації на місцях, були покладені в основу добровільного сектору радянської та сучасної української систем протипожежної охорони.

Імператорське Російське товариство сільськогосподарського птахівництва (ІРТСП) виникло у 1886 р. Станом на 1911 р. воно мало 41 відділ, з яких 4 в українських губерніях – Катеринославський, Полтавський, Стародубський та Харківський. Оскільки мета Товариства полягала у "масовому покращенні рівня розвитку птахівництва", логічно, що основний погляд його членів був звернений на сільську місцевість, де знаходився основний споживач новітніх сільськогосподарських технологій. Основним методом поширення інформації про стан справ у галузі птахівництва та популяризація нових видів птиці була організація й проведення сільськогосподарських виставок губернського та регіонального рівня. Наприклад, Полтавський відділ ІРТСП у 1911 р. провів 1 губернську та 6 місцевих сільських виставок. За період з 1903 р. (час виникнення Відділу) до 1912 р. Полтавський осередок провів 20 подібних виставок [3]. Такі інформаційно-просвітницькі заходи сприяли розповсюдженню птиці серед сільського населення (основного виробника), залученню найбільш активних власників до племінної роботи с породними птахами, поступовій заміні традиційних видів птиці на нові, з кращими якісними характеристиками тощо. Громадська традиція українського птахівництва початку ХХ ст. має продовження і в сучасній Україні. Необхідність координації зусиль у розробці та реалізації програм стабілізації й розвитку вітчизняного птахівництва, підвищення конкурентоздатності українських виробників птахівничої продукції, надання їм юридичної та інформаційно-консультаційної допомоги сприяли появі громадського об'єднання "Союз птахівників України" (з 2003 р.).

У 1866 р. оформилося Імператорське Російське товариство порятунку на водах (ІРТПВ). Це Товариство стало одним із небагатьох добровільних громадських об'єднань в Російській імперії, якому вдалося у повній мірі досягнути поставленої мети – корінним чином

змінити статистичні дані щодо потопельників у країні на користь зменшення цих показників. Оголошена мета отримала позитивні відгуки на місцях, завдяки чому Товариство мало достатньо розгалужену структуру, що включала в себе округи та відділи. Станом на 1 січня 1908 р. Товариство мало 99 округів з 62 відділами, з них в межах сучасної України – Катеринославський, Київський, Кременчуцький, Одеський, Полтавський, Севастопольський, Чернігівський та Феодосійський округи. Діяльність ІРТПВ була спрямована на утримання в належному стані існуючих рятувальних станцій та створення нових з метою своєчасного надання допомоги у випадку потопельникам; визначення відповідної території для купання та плавання, улаштування на ній лавок і спеціальних наметів від сонця, організація щитів із рятувальними засобами (пробкові кулі, рятувальні кола, шести тощо), позначення відповідними засобами наявності глибоких ям у річках, утримання човна із веслувальником, інформування населення про правила купання та першу допомогу потопельникам через розповсюдження спеціальних листівок. Зважаючи на існуючу джерельну базу науковцям відомі не чисельні, але ефективні проекти ІРТПВ в Україні. з часу свого заснування. Так, наприклад Чернігівське окружне правління проводило активну роботу щодо організації та влаштування рятувальних станцій на узбережжі Дніпра, не лише у містах, але й у дачних селах Микільська Слобідка й Передмостова Слобідка [4]. Так само Кременчуцьке окружне правління турбувалося про забезпечення необхідного рятувального спорядження у дачному містечку Потоки [5]. За внутрішньою статистикою ІРТПВ, силами його членів за період з 1872 по 1893 рр. було врятовано понад 8 тис. чол., не рахуючи 848 кораблів, аварії яких були попереджені. У той же час, ця цифра врятованих була мінімальною порівняно зі статистикою щорічних людських втрат на воді. У зв'язку з цим переконані, що справа організації системи рятування на водах через мережу громадських об'єднань була нагальною та необхідною. У 1917 р. успішна діяльність Товариства порятунку на водах була зупинена. Декрет нової влади оголосив про припинення діяльності та націоналізації майна громадської організації. За часів Радянського Союзу у сфері організації порятунку на водах діяло Товариство сприяння розвитку водного транспорту та охорони життя людей на водних шляхах. Не зважаючи на те, що Товариство повторювало структуру, принципи та напрями діяльності Російського товариства порятунку на водах, базові положення, на яких ґрунтується діяльність громадської організації – добровільність та незалежність від державних фінансових органів були відсутніми. З початку 1990-х рр. в Україні діяльність у напрямку сприяння збереженню життя людей на воді функціонує добровільне громадське об'єднання "Товариство рятування на водах України". Відділення Товариства представлені у кожному обласному центрі, а також у населених пунктах, які знаходяться безпосередньо поблизу водних ресурсів.

Наступне товариство, яке звернула свою увагу на українське село – це Імператорське товариство шанувальників російської історичної освіти у пам'ять імператора Олександра III, яке було зареєстроване 13 жовтня 1895 р. у м. Санкт-Петербург. Метою Товариства

проголошувалося «умножение и распространение знаний по отечественной истории в духе русских начал, проявленных в славное царствование в Бозе почившего Государя» [6]. Очолив Товариство граф С.Д. Шереметьев. Періодичним виданням об'єднання був збірник «Старина и новизна». Сучасні дослідники визначають Товариство як «об'єднання консервативних істориків офіційно-монархічного спрямування». Стосовно діяльності Товариства на території лівобережної України маємо відомості про відкриття *безкоштовних бібліотек* у м-ку Бориспіль Переяславського повіту (з 9.08.1898 р.) та с. Іванівці Хорольського повіту (з 1899 р.). Ці народні бібліотеки були відкриті при місцевих церквах; першими їхніми завідувачами стали священник В. Раєвський та Г. Прихожий відповідно.

За підрахунками дослідниці А.А. Мещениної станом на 1905 р. Товариством російської історичної освіти у пам'ять імператора Олександра III по усій Російській

імперії було відкрито близько 100 бібліотек. Після революційних подій бібліотечний напрям у діяльності Товариства уже не відновився. Причинами цього, дослідниця вбачає у внутрішніх причинах: «значно зменшилась кількість членів Товариства та його прихильників, що привело до значного зменшення фінансових надходжень» [7].

Висновки. Тенденції статутної громадської ініціативи на рівні Імператорських товариств щодо стимулювання та підтримки окремих проектів у різних сферах освіти, народного господарства, суспільного життя тощо, відбувалися в руслі вже існуючої загальноєвропейської тенденції, і можуть характеризуватися як одна з ознак формування елементів громадянського суспільства в Російській імперії. Добровільна участь громадян у неполітичних та неприбуткових статутних об'єднаннях є важливою складовою і сучасного українського суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левицька Н.М. Історія Смілянських технічних класів як одна з сходинок розбудови вищої технічної освіти на теренах України / Н.М. Левицька, О.О. Коцюбанська // Матеріали 10-ї Всеукраїнської наукової конференції "Актуальні питання історії науки і техніки" 7–9 жовтня 2011. – К., 2011. – С. 66–68
2. Бородин Д. Пожарное дело в царствование Дома Романовых / Д. Бородин. – С.Пб. : Изд. Имп. Росс. пож. О-ва, 1913. – 142 с.
3. Обзор деятельности Императорского Российского общества птицеводства за 1911 год. – М. : Изд. Имп. Росс. Об-ва птицеводства, 1912. – 290 с.
4. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 183, оп. 1, спр. 29.
5. Деятельность Кременчугского Округа с 1 января 1910 г. по 1 января 1911 г. // Журнал Спасение на водах. – 1911. – № 10. – С. 10–11.
6. Устав общества ревнителей русского исторического просвещения в память императора Александра III. – С.Пб.: Государст7. венная Тип., 1904. – 27 с.
7. Мещенина А.А. С.Д. Шереметьев: деятельность в области организации русской исторической науки конца XIX – начала XX вв. : автореф. дис. канд. ист. наук. – С.Пб., 2004. – 27 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Levytska N.M. History of technical classes of Smelyanskaya as one of the steps of the development of higher technical education in Ukraine / NM Levytska, AA Kotsyubanska // Proceedings of the 10th Ukrainian scientific conference "Actual problems of history of science and technology" October 7-9, 2011. - K., 2011. - P. 66-68
2. Borodin D. Fire-fighting in the reign of the Romanov dynasty / D. Borodin. - S.Pb. Pub. Imp. Rus. Fire-fighting Soc., 1913. - 142 p.
3. Review of the Russian Imperial Society of poultry for 1911. - Moscow: Pub. Imp. Rus. Society of Poultry, 1912. - 290 p.
4. State Archives of Chernihiv region. - F. 183, op. 1 c. 29.
5. Activities Kremenchug County on January 1, 1910 and January 1, 1911 // Journal Saving Service. - 1911. - № 10. - S. 10-11.
6. The Articles of Association of adherents of the Russian historical education in memory of Emperor Alexander III. - S.Pb. : gosudarst7. -valued type., 1904. - 27 p.
7. Meschenina A.A. S.D. Sheremetjev: activities in the field of Russian historical science of the late XIX - early XX centuries. : Author. dis. cand. ist. Sciences. - S.Pb., 2004. - 27 p.

Levytska N., Sylka O. The activity of public the Imperial Russian communities in Ukraine in the second half of XIX - early XX century. at the rural administrative-territorial level

Abstract. The article highlights the activity of the part of official public associations of citizens of the Russian Empire, which was aimed at improvements in education, agriculture and public life in the second half of XIX – early XX century. Attention is focused on projects that have been implemented in the rural administrative-territorial level. Innovation of these projects became the foundation for the efficient operation of modern educational institutions, sector of agricultural enterprises and public associations. It is alleged that the trends of statutory public initiative in Ukraine took place in line with the existing common European trends. The conclusion is that public statute associations, including the rural should be characterized as one of the signs forming elements of civil society in the Russian Empire in the early twentieth century. Voluntary participation of citizens in non-political and non-profit statute associations is an important part of modern Ukrainian social life.

Keywords: technological education, National University of Food Technologies, civil association, russian intellectuals, ukrainian peasantry

Левицкая Н.Н., Сылка О.З. Деятельность общественных Императорских российских обществ в Украине во второй половине XIX – начале XX вв. в сельской местности

Аннотация. В статье освещается деятельность части легальных общественных организаций Российской империи, которая была направлена на положительные изменения в сферах образования, сельского хозяйства и общественной жизни в период второй половины XIX – в начале XX вв. Особое внимание уделено проектам, реализация которых была проведена в сельской местности Украины. Новаторство этих проектов стало основой для эффективной деятельности современных институтов и университетов, предприятий агропромышленного сектора и общественных объединений. Добровольное участие граждан в неполитических и неприбыльных объединениях является важной составляющей современной украинской общественной жизни. Утверждается, что тенденции уставной общественной инициативы в Украине происходили в русле уже существующего общеевропейского направления. Сделан вывод о том, что добровольные уставные общества, в т. ч и сельские, должны характеризоваться как одно из ключевых понятий при изучении процессов формирования гражданского общества в Российской империи в начале XX в.

Ключевые слова: технологическое образование, гражданское общество, российская интеллигенция, украинское крестьянство

Пшеничний Т.Ю.

Історична думка про ліквідацію Української греко-католицької церкви в контексті вирішення національного питання в західних областях УРСР

*Пшеничний Тарас Юрійович, кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

Анотація. У статті представлено науковий аналіз праць, автори яких вважають національний характер Українського греко-католицизму основною причиною його заборони в Радянському Союзі. Характеризуючи розвиток історичних досліджень з цієї тематики, показано актуальність проблеми, як у середовищі української наукової еміграції, так і серед сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків. Крізь призму різних поглядів на проблему, маємо можливість спостерігати певну тенденційність у навмисному нав'язанні спотвореного розуміння поняття „націоналізм” тій церкві, духовенство якої брало безпосередню участь у формуванні вітчизняної національної парадигми. На підставі різного роду досліджень, викликаних розвитком історичної науки у другій половині ХХ ст., пересвідчуємося у тому, що часто проблему ліквідації УГКЦ намагалися розглядати у світлі радянської так-званої церковної реформи. Однак, у статті представлено дещо іншу позицію, автори якої переконані, що саме національна харизма цієї конфесії стала першочерговим звинуваченням влади проти неї.

Ключові слова: УГКЦ, ліквідація УГКЦ, національний чинник, Радянський Союз, історіографія

Вступ. Національний чинник в усіх суспільних процесах ХХ ст. – це питання ідентичності соціуму в тій чи іншій системі координат, яку буде політичний режим. В Радянському Союзі він водночас був інтегрований в державну політику, а паралельно опинився поза рамками закону. Усвідомлення його повноти і значення у середині століття на республіканському рівні викликало серйозну реакцію у середовищі провладної номенклатури. Особливої пікантності він набув в УРСР, де, як вважав видатний український громадський діяч О. Назарук, національний консерватизм будувався на основі християнської моралі.

Актуальність статті полягає у висвітленні бачення істориками національного характеру Української греко-католицької церкви у першій половині 1940-х рр., який, власне, призвів до її юридичної заборони на Львівському соборі 1946 р.

У вітчизняній історичній думці йдеться про те, що наприкінці 1930-х – у 1940-х рр. національне питання в СРСР було тісно пов'язане з функціонуванням національної церкви, яку презентувала УГКЦ. Їй відводять місце генератора національного духу, зокрема в західних областях УРСР на передодні, під час і після Другої світової війни.

В історичній науці дана проблема представлена науковими розвідками Д. Дорошенка, В. Косика, В. Липківського, М. Кушніра. Серед сучасних вітчизняних вчених слід відзначити праці У. Кошетар, Л. Филипович, В. Сергійчука, Я. Калакури.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні становлення і розвитку історичних знань та ставлення дослідників до ролі українського національного чинника в процесі підготовки ліквідації Української греко-католицької церкви у 1946 р.

Результати. Наприкінці 1930-х рр. Українська греко-католицька церква опинилася у вирі серйозних суспільно-політичних змін, які спричинили пожвавлення українського національного руху. Падіння Другої Речі Посполитої, приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР не стали на заваді політизації українського суспільства, апогей якої вилився в подіях на Закарпатті у березні 1939 р. з проголошенням повної державної самостійності Карпатської України. Відомий дослідник історії церкви в Україні, греко-католицький священник А. Великий, вважає, що саме духовенство

УГКЦ, сконсолідувавшись з представниками національної еліти, зуміло активізувати питання української державності у 1938 – 1939 рр. [13, с. 149 – 152]. Він вважає, що для церкви це вилилося у поетапну ескалація напруженості між радянським урядом та єпархією УГКЦ, що призвела до фактичного і безповоротного процесу усунення цієї церкви із суспільної арени [13, с. 153].

У 1950-х рр., через активну зацікавленість у вивчені радянського періоду в історії УГКЦ, вчені зупиняються й на причинах її ліквідації на Львівському соборі 1946 р. Так М. Марисюк та М. Брадович схильні вважати, що через ідеологічну конфронтацію з державною владою греко-католицька церква була усунута з суспільної арени. З цього приводу вони зауважують: „Найперше, Церква охороняла саму основу морального ладу і в приватнім, і в громадському житті, тоді як майже всюди поза Церквою заперечують її” [8, с. 18]. Також дослідники вважають, що ліквідацію УГКЦ влада намагалася вирішити питання з таким явищем, як національна церква. Який, на думку Р. Рахманного, міг перетворити Українську греко-католицьку церкву „у скромну, але дуже реальну силу” [14, с. 26].

Переломним періодом у дослідженні історії УГКЦ в радянську добу, стає кінець 1980-х рр. У наукових розвідках І. Музички та І. Оргинського зазначається про посилення репресій проти українського національного руху, організмом якого була й УГКЦ. Зокрема, на думку останнього, звинувачення греко-католицької церкви та її духовенства у причетності до українських націоналістів, це ніщо інше, як „створення в Українській Церкві стану правно-канонічного безладдя з метою легшого здійснення плану ліквідації Української Католицької Церкви” [5, с. 14; 9, с. 14].

У 1990-х у вітчизняній історичній науці закріплюється думка, що проект з організації ліквідації УГКЦ – це реалізація всесоюдної програми по вирішенню національного питання. У контексті цього І. Паславський вважає, що в західних областях УРСР це, практично, стосувалося греко-католицької церкви, яка була і залишалася каталізатором національного життя. А вже під час Другої Світової війни створена „греко-католицькою церквою духовна інфраструктура ..., залучила до національно-культурного життя найширші верстви українського населення” [12, с. 13–14]. В контексті

суспільно-політичних трансформацій це лише актуалізувало національний чинник в УРСР. Саме він стає центром дослідження, над яким вчений рефлексує так: „Галицька інтелігенція була плоть від плоті греко-католицька, являла собою, так би мовити, зворотну сторону УГКЦ. Це добре бачили наші поневолювачі, які всіма силами намагалися ще в зародку вбити наш національно-державницький код. Тому вони в першу чергу намагалися знищити те, що було духовною опорою українства й оплотою його національної самобутності, тобто греко-католицьку церкву” [12, с. 13].

Висвітлюючи у контексті вищесказаного думку про спроби ліквідації Українського Греко-Католицької Церкви ще до Львівського Собору 1946 р. дослідник пише, що з другою окупацією Галичини на її терени було імпортовано з Москви „модерне москвофільство у вигляді „світлого комуністичного завтра” і створено тут свою п'яту колону – КПЗУ. Замість православної ідеї „Третього Риму”, більшовицька Росія намагалася тепер насадити комуністичну ідею „Третього Інтернаціоналу”, що в політичному відношенні означало одне й те саме” [12, с. 16–17]. Теоретичний аналіз цьому давав і відомий російський філософ М. Бердяєв. Він вважав, що російський месіанізм ще не реалізований, а „російський народ не здійснив своєї месіанської ідеї про Москву, як про Третій Рим... Замість Третього Риму в Росії вдалося здійснити (втїлити) Третій Інтернаціонал... На Заході дуже погано розуміють, що Третій Інтернаціонал є не Інтернаціонал, а російська національна ідеологія. Це є трансформація російського месіанства” [2, с. 142].

Така ж думка лягла в основу рефлексій єпископа УГКЦ С. Мудрого, який у 1995 р написав фундаментальну працю „Нарис історії церкви в Україні”. Як і І. Паславський, він вважає, що приходом у 1939 р. на Західну Україну більшовиків, дії комуністичного уряду були не чим іншим, як розправою з українським націоналізмом „Галицького П'ємонт”. Для історика, це, власне, і є прояв радянської „коренізації”, який першочергово проходив через релігійну складову життя населення регіону [11, с. 349].

Національне питання в контексті радянської церковної політики вивчалось й іноземними вченими. Нідерландський історик і теолог В. Роод вважає причиною несприйняття радянським політичним середовищем національного характеру українського греко-католицизму відмінність культурних і релігійних традицій. Саме через неї протягом попередніх століть вибудовувалася ментальна прірва між православним і католицьким світом. А тому націокультурний чинник, який впливав з харизми греко-католицької церкви „традиційно” відділяв її від РПЦ [4, с. 95 – 96].

Окремі історики вважають, що під час нестабільної ситуації у Другій світовій війні радянське керівництво дещо заморозило реалізацію плану по забороні УГКЦ в державі і це при тому, що у воєнних умовах вона відкрито стояла на боці українських збройних формувань. На думку проф. Б. Мількова це була подвійна гра політикуму [10, с. 6]. Однак логіку він радше бачить у тому, що в часі війни вступати з Церквою у гостру конфронтацію було небезпечно, навіть якщо це УГКЦ. Оскільки остання, на думку П. Яроцького, витворивши власний метод державно-церковних відносин, так чи

інакше, греко-католицька церква змушувала рахуватися з нею [19, с. 19]. Тут вчений і спостерігає „напружену стабілізацію” церковної політики в СРСР, у тому числі й до греко-католицької церкви. Адже різкий наступ проти неї міг викликати не лише внутрішній спротив серед українців „для яких після Берестейської унії греко-католицизм став традиційною, а згодом національно Українською Церквою” [19, с. 22], але й міжнародний резонанс, яким могла скористатися та ж сама Німеччина.

На основі відкритого доступу до архівних сховищ та документації, в Україні почало дедалі більше актуалізуватися питання впливу ідеологічної складової на витворення моделі церковної політики у Радянському Союзі, а також методів її апробації. На цій площині вітчизняної історичної науки з'являється аналітична публікація представника української еміграції в Канаді, проф. Едмонтського у-ту Івана-Павла Химки. На основі аналізу органічного розвитку двох церков – Української Церкви загалом і Російської Православної, вчений репрезентує думку про два кардинально відмінних шляхи їхнього ментального та культурно розвитку. Для нього харизма Російської Церкви була „чітко окресленою і традиційною для державного панування над духовною сферою” [18, с. 29]. А тому спроба ліквідації національно зорієнтованої церкви у 1930–1940-х рр., якою була УГКЦ, стало цілком закономірним явищем. Це, на думку вченого, відзначалося не лише локальними змінами релігійної політики, але й „докорінною перебудовою всіх колишніх політичних, соціальних та економічних взаємин, а також масовим розповсюдженням перекручень та систематичними спробами змінити світогляд жителів радянської держави” [18, с. 29]. Йшлося, насамперед, про перший крок боротьби з національною Церквою і зокрема з УГКЦ, а саме з трансформацію суспільства і формування у ньому нових цінностей і переконань. Для цього великою перепоною стала тверда позиція греко-католицьких єпископів і духовенства, проти якого планувалося розпочати репресії.

У 1997 р. історики О. Реєнт та О. Лисенко безпосередньо присвячують увагу суспільно-церковній концепції митрополита А. Шептицького. Їхнє бачення особи митрополита полягає у детальній характеристиці його діяльності в контексті політичних реалій 1940-х рр. У цьому ключі вчені розглядають суть несприйняття його, а відповідно і цілої УГКЦ, радянською партійною номенклатурою. Власне, на їхню думку, влада і охрестила Главу церкви терміном „християнський націоналіст”, а його погляди віднесла до „ідеологічно-прокрустового ложа” [15, с. 95]. Проте вчені не заперечують факту тісної співпраці частини греко-католицького духовенства з німецькими окупаційними інститутами у 1941 р., зокрема в політичній сфері [15, с. 96–98]. О. Лисенко загалом пише про конструктивні відносини греко-католицького духовенства з німецькою адміністрацією [7, с. 77]. Та при цьому і він, і О. Реєнт категорично заперечують поширену в радянській історіографії думку про домовленість щодо форм боротьби за українську державність між греко-католицьким духовенством, політичною платформою ОУН та німецьким окупаційним режимом [15, с. 99 – 100, 104].

Про використання радянською політичною елітою різних механізмів компрометації Української греко-католицької церкви пише у своїй дисертації А. Васьків [3]. Так, автор зосереджує увагу на подіях 1939 р. в житті Східної Галичини, які кардинально вплинули на національно-культурне і релігійне життя краю. Вчений вважає, що нова хвиля політичного тиску проти українських греко-католиків розпочалася у другій половині 1930-х рр. і суть її зводилася до „національної асиміляції краю” [3, с. 13]. За словами дослідника, вона зокрема полягала „у проведенні кампанії по забороні використовувати церквою українську мову у веденні метричальної документації” [3, с. 13]. Тобто у поступовому дискредитуванні домінуючої релігійної конфесії в регіоні.

А. Васильєв також пише про спроби уряду СРСР через Апостольську Столицю „присмирити” національні тяготіння УГКЦ. Більше того, він це називає спробами безпосередньо ватиканського середовища „нейтралізувати національний характер УГКЦ, посилення в ньому космополітичних мотивів” [3, с. 13–14]. Така мотивація єпископату Римо-католицької церкви була викликана у небажанні загострювати відносини з комуністичним урядом СРСР, хоч водночас відносини Ватикану з греко-католицькою церквою лежали у площині необхідності останньої боротися з комунізмом, „протистояти секулярним, атеїстичним тенденціям” [14, с. 14].

На загострення відносин УГКЦ з СРСР впливала також активізація національного руху на західноукраїнських землях. Зокрема С. Сворака пов’язує з цим залучення, проводом ОУН-УПА, греко-католицького духовенства і монашества до співпраці. Але цими словами він заперечує й сам собі, оскільки вважає, що й природа УГКЦ не могла не проявитися у суспільно-політичних умовах, які існували [16, с. 127 – 128].

Сучасні історичні дослідження дозволяють говорити і про значно відвертіший зв’язок частини греко-католицьких священників з УОН. Більше того, йдеться про спроби показати офіційну приналежність духовенства до націоналістичного табору. Зокрема це намагається зробити С. Гуркіна. Досліджуючи роботу священників у воєнний період вона зазначає, що значна частина духовенства надавала повну підтримку членам ОУН, включно з розміщенням у своїх оселях друкарень та

місць постійної дислокації. Так, священників Володимира Сеньківського з Івано-Франківської єпархії, та Олександра Буця з Львівської історик вважає своєрідними інтелектуалами націоналістичного руху в Західній Україні [6, с. 273–274].

У сучасній вітчизняній історіографії про питанням причетності національного чинника до ліквідацію УГКЦ йдеться у колективній монографії І. Андрухів, О. Лисенка, І. Пилипіва. На їхню думку, радикалізація державної політики щодо УГКЦ „була зумовлена як внутрішньою, так, особливо, зовнішньою політикою радянського уряду, оскільки існування двох автономних церков в атеїстичній державі, а, особливо УГКЦ, як захисниці національно-державницьких інтересів, було для радянської системи недоречним явищем” [17, с. 219]. Проте для І. Андрухів „приборкання” греко-католицької церкви дорівнює усуненню з політичної арени національного руху спротиву. Іншими словами „втрачає суть ідея боротьби за державну незалежність України” [1, с. 9]. Власне такою і була кінцева мета керівництва держави і республіки, яка досягла своєї реалізації 8 – 10 березня 1946 р. Львові.

Висновки. Таким чином, у статті представлено поетапний аналіз вивчення впливу українського національного чинника на ліквідацію Української греко-католицької церкви у 1946 р. Аналізуючи поетапно розвиток досліджень, показано актуальність цієї проблеми як у середовищі української наукової еміграції так і серед сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків. Маємо нагоду спостерігати певну тенденційність у навмисному нав’язуванні спотвореного розуміння поняття „націоналізм” тій церкві, духовенство якої брало безпосередню участь у формуванні вітчизняної національної парадигми. На різних етапах розвитку історичної науки у другій половині ХХ ст. проблему ліквідації УГКЦ намагалися розглядати у світлі радянської так-званої церковної реформи. Однак, у статті представлено дещо іншу позицію, автори якої переконані, що саме національна харизма цієї конфесії стала домінуючим звинуваченням влади проти неї. Безумовно, остаточну крапку на вивченні даного питання ставити ще за рано. Проте, на думку автора статті, актуалізація цієї теми дозволяє ламати сфабриковані у минулому стереотипи і об’єктивізувати історичну дійсність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухів І. Галицька голгофа: ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945 – 1961 рр. / І. Андрухів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – 84 с.
2. Бердяев Н.А. История и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
3. Васьків А.Ю. Греко-Католицька Церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919 – 1939 рр.) / А.Ю. Васьків // Автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – 25 с.
4. Вим Р. Рим и Москва: Отношения между Святым Престолом и Россией (Советским Союзом в период от Октябрьской революции 1917 г. до 1 декабря 1989 г.) / Вим Роод. – Львів: Свічадо, 1995. – 279 с.
5. Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом / І. Гриньох. – Мюнхен: б.в., 1970. – 55 с.
6. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада / С. Гуркіна // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 11-12. – С. 265 – 282.
7. Лисенко О.Є. До питання про становище церкви в Україні у період другої світової війни / О.Є. Лисенко // УІЖ. – 1995. – Вип. 3. – С. 73 – 81.
8. Марисюк М. Католицька Церква добродійка людства / Маркіян Марисюк. – США: Вид-во ОО. Василян, 1954. – 61 с.
9. Мартирологія українських церков. У 4-х т. / Упоряд. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. – 1207 с.
10. Мільков Б.О. Церква і Україна (деякі актуальні питання) / Б.О. Мільков. – Чернівці: б.в., 1996. – 30 с.
11. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні / Софрон Мудрий. – Рим-Львів: Вид-во ОО. Василян, 1995. – 404 с.
12. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нарис з культурно-політичної історії української церкви. – Львів: „Стрім”, 1994. – 142 с.
13. Пекар А. Нариси історії Церкви на Закарпатті. У 2 т. / Атанасій Пекар. – Рим-Львів: Місіонер, 1997. – Т. 1. – 232 с.
14. Рахманний Р. Самовизначення християнської України / Р. Рахманний. – Торонто: Новий шлях, 1977. – 63 с.

15. Реєнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство / О.П. Реєнт, О.П. Лисенко. – К.: Богдан, 1997. – 128 с.
16. Сворак С. Освітня діяльність греко-католицької церкви в Галичині 1941 – 1946 рр. / Степан Сворак / Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / Ред. В. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 158 с.
17. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Наукова монографія / І. Андрухів, О. Лесенко, І. Пилипів. – Надвірна: ЗАТ „Надвірнянська друкарня”, 2010. – 500 с.
18. Химка І.П. Церква і держава в Україні: історична спадщина / Іван-Павло Химка // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні // Матеріали міжн. наук. конф. – К.: Право, 1996. – С. 28 – 35.
19. Яроцький П. Об'єднана єдиною долею українського народу (українське православ'я і греко-католицизм) / П. Яроцький / Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні // Матеріали міжн. наук. конф. – К.: Право, 1996. – С. 19 – 24.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Andrukhiv I. Galician Calvary elimination Stanislav UGCC in 1945 - 1961 / I. Andrukhiv. - Ivano-Frankivsk: New Dawn, 1997. - 84 p.
2. Berdyaev N.A. History and Meaning of Russian communism / N.A. Berdyaev. - M.: Nauka, 1990. - 224 p.
3. Vaskiv A.Yu. Greek Catholic Church in the spiritual life of Ukrainian Eastern Galicia (1919 - 1939 years.) / A. Vaskiv // Abstract Thesis. ... Candidate. East. Science. - K., 1997. - 25 p.
4. Wim R. Rome and Moscow: Relations between the Holy See and Russia (the Soviet Union in the period from the October Revolution of 1917 until December 1, 1989) / Wim Roode. - Lviv: Svichado, 1995. - 279 p.
5. Hrynoh I. Destruction of the Ukrainian Catholic Church, n-Bolshevik regime / I. Hrynoh. - Munich, BV, 1970. - 55 p.
6. Hurkina S. Two Fates: Greek Catholic clergy and the Soviet government / S. Hurkina // East-West: Historical and Cultural Collection. - 2008 - Vol. 11-12. - S. 265 - 282.
7. Lysenko O. On the situation of the Church in Ukraine during World War II / O. Lysenko // UIZH. - 1995 - Vol. 3. - P. 73-81.
8. Marysyuk M. Catholic Church lady human / Markiiian Marysyuk. - USA: Pub. OO. Vasylyuan, 1954. - 61 p.
9. Martyrdom of Ukrainian churches. In 4 t. / Compilation. A. Zinkevych, A. Voronin. - Toronto, Baltimore, Torch, 1987. - 1207 p.
10. Mil'kov B.O. Church and Ukraine (some issues) / B.O. Mil'kov. - Chernivtsi, BV, 1996. - 30 p.
11. Mudryy S. Outline of the history of the church in Ukraine / Sophron Wise. - Rome Lviv: Pub. OO. Vasylyuan, 1995. – 404 p.
12. Paslavskiy I. Between East and West. Essay on the cultural and political history of the Ukrainian Church. - Lvov: "Stream", 1994. - 142 p.
13. Pekar A. Essays on the History of the Church in Transcarpathia. In 2 t. / Athanasij Pekar. - Rome-Lviv: Missionary, 1997. - Vol 1 - 232 p.
14. Rakhmanny R. Christian Self Ukraine / R. Rakhmanny. - Toronto: New Way, 1977. - 63 p.
15. Reient O.P., Lysenko O.P. Ukrainian national idea and Christianity / O.P. Reient, O.P. Lysenko. - K.: Bogdan, 1997. - 128 p.
16. Svorak S. Educational activities Greek Catholic Church in Galicia 1941 - 1946 / Stephen Svorak / Legacy Metropolitan Andrey Sheptytsky national and spiritual revival of Ukraine / ed. V. Kononenko. - Ivano-Frankivsk: Play, 2000. - 158 p.
17. Stanislav (Ivano-Frankivsk) Diocese UGCC in the light of the century: historical and religious aspect. Scientific monograph / I. Andrukhiv, O. Lesenko, I. Pylypiv. – Nadvirna: "Nadvirnianska printing house", 2010. – 500 p.
18. Hymka I.P. Church and State in Ukraine: historical heritage / I.P. Hymka // Freedom of religion. Church and State in Ukraine // Proceedings of Int. Science. Conf. - K.: Right, 1996. - P. 28 - 35.
19. Yarotskiy P. united by a common destiny Ukrainian people (Ukrainian Orthodox and Greek Catholic) / P. Yarotskiy / Freedom of religion. Church and State in Ukraine // Proceedings of Int. Science. Conf. - K.: Right, 1996. - P. 19 - 24.

Pshenychnyy T.Yu.

Historical thought about the Elimination of Ukrainian Greek Catholic Church in the context of solving the national question in the western regions of the USSR

Abstract. The article presents scientific analysis of works whose authors consider the national character of Ukrainian Greek Catholic primary reason it was banned in the Soviet Union. Describing the development of historical research on this subject, shows the relevance of issues as among Ukrainian scientific emigration, and among modern domestic and foreign historians. In the light of the various views on the problem, have the opportunity to observe a bias imposed deliberately distorted understanding of the concept of "nationalism" one church, clergy, which were directly involved in the formation of national national paradigm. Based on the research of various kinds, by the development of historical science in the second half of the XX century, convinced that often the problem of liquidation of the UGCC tried considered in light of the so-called Soviet church reform. However, the paper presents a slightly different position, which the authors are convinced that national charisma of this denomination was the primary power charges against her.

Keyword: UGCC, UGCC liquidation, national factor, the Soviet Union, historiography

Пшеничний Т.Ю.

Историческая мысль о ликвидации Украинской греко-католической церкви в контексте решения национального вопроса в западных областях УССР

Аннотация. В статье представлен научный анализ работ, авторы которых считают национальный характер Украинского греко-католицизма основной причиной его запрета в Советском Союзе. Характеризуя развитие исторических исследований по этой тематике, показана актуальность проблемы, как в среде украинской научной эмиграции, так и среди современных отечественных и зарубежных историков. Сквозь призму различных взглядов на проблему, имеем возможность наблюдать определенную тенденциозность в умышленном навязывании искаженного понимания понятия "национализм" той церкви, духовенство которой принимало непосредственное участие в формировании отечественной национальной парадигмы. На основании разного рода исследований, вызванных развитием исторической науки во второй половине XX в., убеждаемся в том, что часто проблему ликвидации УГКЦ пытались рассматривать в свете советской так-называемой церковной реформы. Однако, в статье представлено несколько иную позицию, авторы которой убеждены, что именно национальная харизма этой конфессии стала первоочередной в обвинении ее властью.

Ключевые слова: УГКЦ, ликвидация УГКЦ, национальный фактор, Советский Союз, историография

Сидоренко О.С.

Благотворительная деятельность населения Черниговской губернии во время Крымской войны 1853–1856 гг.

Сидоренко Ольга Сергеевна, аспирантка

Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченка, г. Чернигов, Украина

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы благотворительной деятельности населения Черниговской губернии во время Крымской войны 1853–1856 гг. Дана характеристика участия черниговцев в обеспечении перехода через территорию губернии подразделений русской армии, сборе денежных пожертвований, содействии увеличению производства пороха на заводах, организация благотворительных мероприятий. Проанализированы изменения в жизни населения Черниговской губернии связанные с военными действиями в Крыму.

Ключевые слова: Крымская война, Черниговская губерния, артиллерия, общество, пожертвование, фронт

Введение. Крымская (Восточная) война 1853–1856 гг. в определенной степени повлияла на судьбы многих регионов современной Украины, невзирая на тот факт, что в упомянутый период времени она не была субъектом международных отношений. Украина стала ближайшим тылом русской армии, при этом был задействован весь ее не только военный, но и социально-экономический потенциал.

Краткий обзор публикаций по теме. Сегодня возрастает интерес к изучению участия населения разных регионов Украины в военной кампании. Принимая во внимание это, актуальной является попытка охарактеризовать влияние Крымской войны 1853–1856 гг. на жизнь в Черниговской губернии. Только в последние годы начали появляться статьи, в которых поднимается вопрос помощи черниговцев населению Крымского полуострова и армии во время Восточной кампании. Лейберов А. в своей статье «Побужденные чувством верноподданнической преданности и восторженного умиления...» Участие населения Нежинской волости в Крымской войне 1853–1856 гг.» обратил внимание на пожертвования дворян и крестьян на нужды действующей армии [8, 58–64]. Тупота О. в статье «Крымская война 1853–1856 гг. в истории Черниговской губернии (за материалами газеты «Черниговские губернские ведомости»)» анализирует характер участия населения Черниговской губернии в военном конфликте [14, 216–220].

Цель. Раскрыть степень и характер благотворительной деятельности населения Черниговской губернии во время Крымской войны.

Материалы и методы. Основу исследования составляют архивные материалы и периодика того времени. Методологическим базисом исследования является набор специально-исторических и общенаучных методов, среди которых следует выделить методы анализа и синтеза. Работа базируется на принципах исторических исследований: научной объективности и историзма.

Результаты и их обсуждение. В начале 1854 г. из-за свирепой и снежной зимы значительно усложнилось движение войск через территорию Черниговской губернии. В периодическом издании того времени «Черниговские губернские ведомости» за 2 апреля 1854 г., отмечается, что снежная зима сделала чрезвычайно сложным движение войск, но, благодаря рвению жителей Черниговской губернии, эти сложности были устранены. 23 февраля вступила в пределы Черниговской губернии 2 драгунская дивизия с тремя батареями

конной артиллерии [11, 91–92]. Старший чиновник особых поручений черниговского гражданского губернатора Фесенков 24 февраля сообщал нежинскому уездному исправнику, что обозы 2 драгунской дивизии и артиллерия двигались на колесах, и потому дорога должна была быть расчищена до земли, чтобы войска, обозы и артиллерия не имели препятствий на дороге. На каждой станции должны были приготовить не менее 250 пар коней. «Вино, назначенное на каждой станции для воинских чинов, так равно и хлеб, что жертвуется от сословий для раздачи чинам поручать командирам драгунских полков и батарейным командирам в артиллерии» [5, л. 4].

23 февраля в Глухов вступил первый эшелон драгунской дивизии. Городской голова с горожанами встретили войска с хлебом и солью, прошли к городской площади, где духовенство и уездный предводитель дворянства с дворянами встретили штаб. Воинов окропили святой водой и протоиерей Баресович сказал речь. Воинов разместили в квартирах, а на три часа был назначен официальный обед [5, л. 9].

Войска 2 драгунской дивизии хорошо встретили на всей территории Черниговской губернии. В городах и местечках к ним на встречу выходило духовенство с крестами и святой водой, благословляя воинство. «В Нежине бургомистр Нежинского греческого магистрата поднес прекрасной живописи и отделки образ Николая Чудотворца». В течении 25 дневного прохода через Черниговскую губернию войска пользовались полным гостеприимством населения. На каждого солдата ежедневно отпускалось по две рюмки водки, что способствовало сохранению их здоровья во время зимнего похода. В Броварах солдат угощали пирогами, булками и рыбой. «Все сословия стремились показать свое усердие; поселяне сносили съестные припасы и жертвовали деньги в пользу нижних чинов; государственные крестьяне просили везти пушки на их полях; сельские обыватели, не требуя никакой платы, выставили столько подвод, что артиллерийские и подъемные лошади могли быть совершенно сохраненными; в Нежинском уезде дано было 2000, а в Остерском 200 пудов сена; в Глухове приготовлены были для солдат бани и отпущено мыло». В городах Глухове, Кролевец, Нежине, Борзне, Козельце и в местечке Батурине офицеров угощали роскошными обедами. [11, с. 91–92].

10 марта 1854 г. началось движение полка 1 пехотной дивизии через территорию Черниговской губернии. В неофициальной части «Черниговских губернских ведомостей» отмечается, что во всех населенных

пунктах духовенство в сопровождении толпы, встречало и провожало с молитвой войска. «Жители городов и посадов приносили образы в дань воинам и угощали их. Дворянство давало роскошные обеды господам офицерам в городах Чернигове, Городне, Стародубе, Новозыбкове, посадах Клинцы, Добрянка и местечке Мена, а нижние чины на всем протяжении губернии ежедневно были угощены двумя чарками водки, пирогами, белым хлебом и рыбой». Население жертвовало продукты питания, деньги, конские подводы, которые предоставлялись безвозвратно. Жители посада Клинцы просили разрешения только им встречать Софийский морской полк. Состоятельные мещане города Новозыбкова забирали к себе домой нижние чины Неаполитанского полка для лучшего угощения их и для предоставления надлежащих условий для отдыха. Клинцовские фабриканты Исаев и Кубарек угостили за свой счет каждый по целому эшелону войск. Дворянство Черниговской губернии пожертвовало 500 руб., которые остались от собранных средств на угощение офицеров. В местечке Мена государственные крестьяне подарили по паре волов каждой роте 1 батальона Нарвского егерского полка, а население Черниговского уезда собрало 833 руб. 70 коп., которые были переданы командиру того же полка [15, с. 121].

В переписке нежинского уездного предводителя дворянства с черниговским губернским предводителем дворянства отмечалось, что 7 января 1854 г. дворянством было пожертвовано для войск действующей на Дунае армии и Черноморской флотилии 6000 ведер спирта и 150 пар волов с повозками, на которые был поставлен спирт. «Всемилоштивейшее соизволение на принятие от дворянства Черниговской губернии для войск храброй нашей армии и флота 6000 ведер хлебного спирта, крепостью от 90-100 градусов и 150 пар волов с повозками, на которых спирт этот будет туда доставлен» [6, л. 1–2]. На покупку спирта и волов было собрано 1232 руб. 73 коп. [6, л. 63–166] Усердием поселян Управления государственных имуществ Черниговской губернии было собрано для действующей армии за 1854 г. 300 пудов корпия [16, с. 144], а за 1855 г. – 208 пудов 20 фунтов корпия, 7 пудов компрессов в пользу раненых и 109 пудов 20 фунтов квашеной капусты для 8 пехотной дивизии [23, с. 275].

В записке приношений Нежинского купеческого христианского общества на пошив из казенных материалов мундиров для военных указывается сумма в 227 руб. [5, л. 24]. Купцом Соколиным было передано 100 руб. и другими нежинскими купцами – 330 руб. для поставок мундиров резервной бригаде 17 пехотной дивизии в Новую Басань [5, л. 39]. Жители посада Митьковка собрали 90 руб. в пользу раненых нижних чинов действующей армии [17, с. 73]. В инвалидный капитал было направлено 125 руб. от чиновников Межевого управления Черниговской губернии в пользу нижних чинов, которые получили ранения во время войны 1853–1856 гг. [18, с. 79]. В номере «Черниговских губернских ведомостей» за 2 июля 1854 г. напечатаны списки граждан Черниговской губернии, которые пожертвовали 4997 руб. 85 коп. в пользу войск [19, с. 87].

Помещиками и работниками Борзенских присутственных мест, отставными чиновниками, местным

духовенством и купечеством 6 декабря 1854 г. на пользу воинов, раненых при защите Севастополя было собрано 126 руб. [20, с. 67].

Портные и сапожники города Козелец выразили желание пошить бесплатно для запасной бригады 9 пехотной дивизии 200 пар мундиров и 200 пар сапог. К тому же в городах Козельце и Остре местные городские общества отвели мастерские и обязались поставлять освещение бесплатно [20, с. 67].

В этот период было зафиксировано необыкновенное проявление благотворительности. Так, один дворянин обратился в письме к Черниговскому губернскому предводителю дворянства и просил сообщить, что он «желая содействовать в отстранении тех затруднений, кои могут удержать некоторых отставных офицеров недостаточного состояния от поступления в ряды нашей армии, в продолжении настоящей войны», обязуется выплачивать офицеру или его семье на протяжении года по 400 руб. Благодетель сообщил, что деньги будут выплачиваться равными частями: первая – после отправления на службу, а потом раз в три месяца. Дворянин пожелал остаться неизвестным. В письме к губернскому предводителю дворянства благодетель определил ряд условий, при выполнении которых данная помощь могла быть получена. [22, с. 172–173].

Помещик Черниговской губернии, гвардии ротмистр в отставке Ярошевицкий изъявил желание содержать до конца жизни за собственный счет в своём имении в местечке Холмы Сосницкого уезда 25 человек нижних чинов, тяжело раненых в Крымскую войну и лишенных возможности работать. Он предоставлял им удобное для этого помещение, пищу, одежду и медицинское пособие с выдачей каждому из них положенного для нижних чинов на службе жалованья [17, с. 73].

Не были безразличны к событиям Крымской войны и нежинские греки. Ими было пожертвовано на зарплату портным на шитье для войск мундирных пар 500 руб., а в пользу раненых в Крымскую войну – 4000 руб. [3, л. 1, 2, 5]. В результате объявленного в «присутствии нежинского греческого магистрата предписания господина начальника Черниговской губернии от 9 января 1856 г.», нежинские греки согласились на принятие в греческих домах военного поста запасной дивизии 4 пехотного корпуса и запасной бригады 10 пехотной дивизии [4, л. 2].

Волна благотворительных спектаклей и концертов, которая прокатилась Российской империей, коснулась и Чернигова. Почитатели сценического искусства в мае 1854 г. собрались дать в городском театре три представления для благоустройства театрального здания, которое принадлежало Черниговскому детскому приюту, выделили 250 руб. на помощь раненым в Крымской войне. [1, с. 164].

Проводились благотворительные балы в Нежине для военных, чиновников, дворянства, купечества и греков города Нежина. В частности, бал у уездного предводителя дворянства дал 150 руб. [8, с. 62].

Для обеспечения потребностей действующей армии в Крым отправлялась продукция, расположенных в г. Шостка Глуховского уезда Черниговской губернии, Шосткинских порохового завода и капсюльного заведения. Эти предприятия принадлежали военному ве-

домству. Шосткинский пороховой завод изготовлял пушечный и ружейный порох, а капсюльное заведение – капсюли для солдатских ружей [14, с. 219].

В январе 1855 г. Артиллерийский департамент Военного министерства призывал к поставке на пороховые заводы разных строительных, красильных материалов и вольных мастеровых, по подрядным ценам: в Шосткинский на сумму до 12700 руб. и в Казанский – до 5500 руб.». Поставка выше упомянутых материалов должна была быть окончена до 1 мая 1855 г., а свободных мастеров следовало выставлять в том количестве, сколько будет нужно заводам [2, с. 23]. Во время Крымской кампании на Шостенском пороховом заводе в 1854 г. изготовили 40 965 пудов, а в 1855 г. – 134374 пудов пороха. Для усиления работ во время Крымской войны на заводе возведены были новые фабричные строения, увеличено число рабочих, а сами работы продолжались не до 1 ноября, как обычно, а до 30 декабря [9, с. 363].

Для изготовления пороха необходима была селитра. Для ее производства в необходимых объемах во время Крымской войны 1853–1856 гг. губернатор Черниговской губернии предложил опытным мастерам немедленно приступить к работе [10, с. 27]. Для заготовки селитры, дрова отпускались по возможности из казенных и крестьянских дач Черниговской губернии за установленные по таксам деньги. Дрова позволялось предоставлять лишь тем заводчикам, у которых было удостоверение начальников государственных пороховых заводов, которые обязывались поставлять в казну всю выработанную ими селитру, а не использовать ее для частной продажи [13, с. 62].

Русская армия постоянно нуждалась не только в порохе и оружии, но и в хорошем обмундировании. Департамент мануфактур и внутренней торговли 12 июня 1855 г. объявил о необходимости поставки в течение

1855 г «сукон армейских, отделанных, улучшенных: темно-зеленых, черных, серо-синеватых, белых кавалерийских и пехотных, и серых армейских, суровья и каразеи крашеной и некрашеной». Торг был назначен на 9 сентября 1855 г. и участие в нем могли взять владельцы суконных фабрик, на которых проводились все операции, необходимые для изготовления подобного рода изделий» [21, с. 59–61].

Значительные потери русской армии на фронтах требовали постоянного пополнения разных ее подразделений. Вскоре, появилось Положение Николая I о формировании государственного ополчения. Это тянуло за собой значительные материальные расходы. Государственный бюджет не мог их покрыть, и было принято решение начать сбор пожертвований. Уже 29 сентября в 1855 г. казаки Шаповаловской волости на волостных собраниях решили передать 928 руб. на покрытие расходов по государственному подвижному ополчению. С 20 октября по 18 декабря в Шаповаловское правление было еще послано 86 руб. [7, л. 12, 17–28]. На плечи населения было возложено обеспечение беспрепятственного прохода ополчений. 2 сентября вступила в Нежин Верейская дружина Московского ополчения, которая радужно была встречена гражданами города [12, с. 357–358].

Выводы. Учитывая все выше сказанное, можно прийти к выводу, что благотворительная деятельность жителей Черниговской губернии была много векторной и охватывала все сферы жизни. Население губернии обеспечивало переход русской армии через территорию края, брало участие в сборе денежных пожертвований, способствовало увеличению производства Шосткинских порохового завода и капсюльного заведения, продукция которых направлялась в Крым для обеспечения потребностей действующей армии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Благородные спектакли в Чернигове // Черниговские губернские ведомости (ЧГВ). – 1854. – № 24. – Часть неофициальная. – С. 164.
2. Вызовы к торгам. На отдачу с подряда // ЧГВ. – 1855. – № 4. – Часть официальная. – С. 23.
3. Государственный архив Черниговской области (далее – ГАЧО), ф. 101, оп. 1, д. 4109, 11 л.
4. ГАЧО, ф. 101, оп. 1, 4118, 70 л.
5. ГАЧО, ф. 341, оп. 1, д. 843, 50 л.
6. ГАЧО, ф. 343, оп. 1, д. 747, 195 л.
7. ГАЧО, ф. 807, оп. 1, д. 859, 34 л.
8. Лейберов О. Побужденные чувством верноподданнической преданности и восторженного умиления...” Участь населения Ніжинського повіту у Кримській війні 1853–1856 років / О. Лейберов // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам’яткознавства. – 2008. – Вип. 6(9). – С. 58–64.
9. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния / составил М. Домонтович. – СПб.: типография Ф. Иексона, 1865. – 686 с.
23. ЧГВ. – 1855. – № 44. – Часть официальная. – С. 275.
10. О приглашении мастеров на селитроварные заводы // ЧГВ. – 1855. – № 10. – Часть официальная. – С. 27.
11. О проходе войск через Черниговскую губернию // ЧГВ. – 1854. – № 14. – Часть неофициальная. – С. 91–92.
12. О проходе дружин государственного ополчения // ЧГВ. – 1855. – № 45. – Часть неофициальная. – С. 357–358.
13. Объявления и извещения // ЧГВ. – 1855. – № 11. – Часть официальная. – С. 62.
14. Тупота О. Кримська війна 1853–1856 рр. в історії Чернігівської губернії (за матеріалами газети «Чернігівські губернські відомості») / О. Тупота // «Кримська війна»: історія та уроки. 1853–1856 рр.: [Збірник наукових праць]. – К., 2013. – С. 216–220.
15. ЧГВ. – 1854. – № 18. – Часть неофициальная. – С. 121.
16. ЧГВ. – 1854. – № 24. – Часть официальная. – С. 144.
17. ЧГВ. – 1854. – № 25. – Часть официальная. – С. 73.
18. ЧГВ. – 1854. – № 26. – Часть официальная. – С. 79.
19. ЧГВ. – 1854. – № 27. – Часть официальная. – С. 87.
20. ЧГВ. – 1855. – № 12. – Часть официальная. – С. 67.
21. ЧГВ. – 1855. – № 25. – Часть официальная. – С. 59–61.
22. ЧГВ. – 1855. – № 26. – Часть официальная. – С. 171–172.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Charitable balli in Chernigov // Chernigovskiy gubernskiy vedomosti (ChGV). – 1854. – № 24. – Informal part. – S. 164.
2. Calls to the trading. On the return from the contract // ChGV. – 1855. – № 4. – Chast ofitsialnaia. – S. 23.
3. State archive of Chernihiv region (further – SACH), f 101, op 1, d. 4109, 11 l.
4. SACHR, f 101, op 1, d. 4118, 70 l.
5. SACHR, f 341, op 1, d. 843, 50 l.

6. SACHR, f 343, op 1, d. 747, 195 l.
7. SACHR, f 807, op 1, d. 859, 34 l.
8. Leyberov O. Prompted by a sense of loyalty and devotion ecstatic emotion ... "participation the population in Nizhynska volost in Crimean War 1853–1856 / O. Leyberov // Nizhynska starovyna: Zbirnyk regionalnoy istoriy ta pamiatkoznavstva. – 2008. – Vyp. 6(9). – P. 58–64.
9. Materials for geography and statistics of Russia collected by officers of the general staff. Chernigov province / Comp. M. Domontovich. – SPb.: tipografiya F. Iyeksona, 1865. – 686 s.
10. About the invitation of masters to the saltpeter plants // ChGV. – 1855. – №10. – Official part. – P. 27.
11. About the passage of troops through the Chernigov province // ChGV. – 1854. – №14. – Informal part. – P. 91–92.
12. About the passage of state militia squads // ChGV. – 1855. – №45. – Informal part. – P. 357–358.
13. Notices and announcements // ChGV. – 1855. – №11. – Official part of. – S. 62.
14. The Crimean War 1853–1856 in the history of Chernihiv province (based on the newspaper "Chernigovskie gubernskie vedomosti" / O. Tupota // "Krymska viyna": istoriia ta uroky. 1853–1856 rr.: [Zbirnyk naukovykh prats]. – K., 2013. – P. 216–220.
15. ChGV. – 1854. – №18. – Informal part. – P. 121.
16. ChGV. – 1854. – №24. – Informal part. – P. 144.
17. ChGV. – 1854. – №25. – Informal part. – P. 73.
18. ChGV. – 1854. – № 26. – Informal part. – P. 79.
19. ChGV. – 1854. – № 27. – Informal part. – P. 87.
20. ChGV. – 1855. – №12. – Informal part. – P. 67.
21. ChGV. – 1855. – №25. – Informal part. – P. 59–61.
22. ChGV. – 1855. – № 26. – Informal part. – P. 171–172.
23. ChGV. – 1855. – №44. – Informal part. – P. 275.

Sidorenko O.S. Charitable activity the population of Chernigov province during the Crimean War 1853–1856

Abstract. This paper focuses on some problems of charitable activity the population of Chernigov province during the Crimean war 1853–1856. The participation of Chernigov natives in making provision with transition Russian divisions through the territory of province, gathering cash donations, helping in regional gunpowder plants' production, organizing the charitable events are characterized. The changes in the people's private life in the region which are connected with military actions in the Crimea are analysed.

Keywords: *the Crimean war, Chernigov province, artillery, organization, donation, front*

Скворцова І.А.

Колгоспи та радгоспи у виробничій сфері подільського села на завершальному етапі радянської доби (60-80-ті рр. ХХ ст.): еволюція занепаду та деградації

Скворцова Інна Анатоліївна

аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Анотація. В статті досліджується роль та місце колгоспів і радгоспів у виробничій сфері сільських поселень Вінницької і Хмельницької областей Української РСР у 1961-1991 роках. Встановлено, що на завершальному етапі радянської доби дефіцит дешевої робочої сили став лімітуючим фактором колгоспно-радгоспної моделі сільськогосподарського виробництва. Гострота даної проблеми посилювалася через неспроможність у 60-80-ті роки ХХ ст. здійснити комплексну механізацію працезатратних виробничих процесів у рослинництві і тваринництві. Нами доведено високу питому вагу кінно-ручної праці у колгоспах і радгоспах. З'ясовано надзвичайно низьку ефективність колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства у зв'язку з масовим поширенням бракоробства, безгосподарності, марнотратства, крадіжок громадської і державної власності. Доведено, що переважна більшість радгоспів і колгоспів регіону були низькорентабельними, збитковими господарствами і не мали перспективи подальшого сталого економічного розвитку.

Ключові слова: колгосп, радгосп, село, рентабельність, безгосподарність, кінно-ручна праця

Наукова мета статті-дослідження ролі та місця колгоспів і радгоспів у виробничій сфері сільських поселень Вінницької та Хмельницької областей у 1961-1991 рр. на території яких наприкінці 90-х рр. нараховувалося 2800 сіл, в них проживало 1880,3 тис. чол.. Дана проблема знайшла лише часткове висвітлення в історіографії. У працях істориків радянської доби мав місце суб'єктивний відбір лише позитивних фактів, апеляція до окремих прикладів соціально-економічного розвитку показових колгоспів і радгоспів [30]. У сучасній вітчизняній історіографії зроблено деякі перші кроки у об'єктивному дослідженні даної проблеми на основі більш широкої і достатньої репрезентативної джерельної бази [20]. Важливе значення посідає регіональний напрям вивчення колгоспно-радгоспної моделі сільськогосподарського виробництва [33].

Колгоспно-радгоспна система сільськогосподарського виробництва виникла в результаті насильницької колективізації індивідуальних селянських господарств і була юридично закріплена у Примірному статуті сільгоспартілі, прийнятому на II Всесоюзному з'їзді колгоспників у 1935 р. [6]. У другій половині 50-60-х рр. сталінська модель колгоспно-радгоспного ведення сільського господарства зазнала деякої модернізації пов'язаної із певним розширенням прав колгоспів та колгоспників. Це було відображено у Примірному статуті колгоспу, прийнятому на III Всесоюзному з'їзді колгоспників у 1969 р.. У ньому наголошувалося, що економічною основою колгоспів, поряд з державною власністю на землю, є господарська власність колгоспу, до якої входять належні йому підприємства, господарські будівлі, сільськогосподарська техніка, реманент, робоча та продуктивна худоба, кошти та майно. Для здійснення господарської діяльності колгосп створював і використовував основні та обігові виробничі фонди, які були неподільними. Всі роботи в колгоспі здійснювалися на основі особистої праці колгоспників [31]. Таким чином, можна виділити три базові складові колгоспу, а саме: колгоспне землекористування державним земельним фондом, господарську власність колгоспу, яку складали його неподільні фонди, особисту працю колгоспників. Вони були чинними, до прийняття Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" від 14 листопада 1992 р., а також Закону України "Про форму власності на землю" від

30 січня 1992 р.. [26, с. 448-449]. У деяких сільських поселеннях регіону діяли державні (радянські) сільськогосподарські господарства-радгоспи, які утворилися на основі націоналізованої власності на землю, засобів виробництва і використовували працю робітників [29, с. 102-103].

Насамперед, охарактеризуємо кількісні зміни у мережі колгоспів і радгоспів. Нами встановлено, що у розглядуваний період, відбувалися неоднозначні зміни їх кількості. Якщо у 1960 р. у Вінницькій області нараховувалося 597 колгоспів, у 1965 р. – 633, 1975 р. – 588, 1980 р. – 533 [10, арк. 130], у Хмельницькій області в 1960 р. функціонувало 597 колгоспів, 1970 р. – 544, 1980 р. – 439, 1989 р. – 506 [37, с. 98]. Зменшення чисельності колгоспів у 60-70-ті роки пояснюється їх укрупненням. У цей період домінуючою в аграрній політиці була концепція переваг висококонцентровано-го сільськогосподарського виробництва, згідно якого всіяко заохочувалося об'єднання двох і більше колгоспів в один, який би мав оптимальний розмір колгоспного землекористування у регіоні 4-7 тис. га. загально-го землекористування, у тому числі 3,5-6 тис. га. сільськогосподарських угідь і 3-5 тис. га. ріллі [2, с. 52]. На практиці з'ясувалося, що така гігантоманія негативно вплинула на керованість колгоспів, сприяла занепаду сільських поселень, переведених в процесі укрупнення колгоспів у розряд бригадних сіл. Через це процес концентрації сільськогосподарського виробництва у першій половині 60-х, 70-х рр.. було дещо загальмовано. У 1980-1991 рр. одночасно спостерігалася збільшення кількості радгоспів. Якщо в 1970 р. у Вінницькій області нараховувалося 49 радгоспів, то у 1975 р. – 60, а в 1981 р. – 74 [10, арк. 80]. У Хмельницькій області в 1960 р. було створено 12, 1970 р. – 16, 1980 р. – 35, 1985 р. – 39, а у 1990 р. – 50 радгоспів [37, с. 87].

У 60-80-тих роках спостерігалася тенденція до збільшення виробничого навантаження на колгосп чи радгосп. Якщо у 1960 р. пересічно на колгосп Вінницької області припадало 2606 га. посівної площі, то у 1976 р. – 2703 га., кількість великої рогатої худоби відповідно зросла з 1017 до 1569 голів, корів – 337; 419, свиней – 1205; 1422, овець – 473; 530 голів [9, арк. 12]. Збільшення виробничого навантаження на колгосп відбувалося в умовах значного зменшення чисельності колгоспних дворів. Якщо в 1960 р. у 597 колгоспах

Хмельницької області нараховувалося 345,7 тис. колгоспних дворів або пересічно 579 дворів на колгосп, то у 1970 р. відповідно на 544 колгоспи 339,0 тис дворів або 623 двори, у 1980 р. – 439; 296,3 тис.; 675, 1989 р. – 506; 268,7 тис.; 531 [37, с. 98]. У 1960 р. у колгоспах Вінницької області нараховували 461,0 тис. колгоспних дворів, то в 1975 р. – 417,3 тис., а у 1989 р. – 393,9 тис дворів [12, арк. 61]. Отже, чисельність колгоспних дворів зменшилася за період з 1960-1989 рр. на 77 тисяч.

Все це спричинило зменшення трудових ресурсів села, погіршення їх вікових характеристик. Протягом 1960-1975 рр. в колгоспах Хмельницької області питома вага колгоспників у віці від 1 до 11 років знизилася з 25% до 16,6%, 12-15 років з 8,5% до 7,8%, 16-19 років, з 8,1 до 4,6%, 20-29 років, з 14,4% до 8,2%, 30-39 років, з 12,4% до 12,1%, а натомість збільшилася питома вага груп колгоспників у віці 40-49 років з 12,9% до 15%, 50-59 років, з 8,9% до 12,3%, 60 років і старше 39,8 до 23% [25, с. 59].

Зменшення потенційної і збільшення пасивної груп колгоспників мало значний радикальний вплив на зменшення трудових ресурсів у сільському господарстві. Цей висновок підтверджують дані значного зменшення середньорічної чисельності колгоспників, зайнятих у громадському господарстві колгоспів. Зокрема кількість працівників у колгоспах Вінницької області зменшилася протягом 1985-1989 рр. з 2751 тис. чол. до 2592 тис. чол. або 5,9% [9, арк. 18] у Хмельницькій області з 285,5 тис. чол. у 1982 р. до 249,6 тис. чол. у 1989 або 12,6% [32, с. 3]. Наприкінці 70-х у 80-х роках у колгоспах і радгоспах Вінницької і Хмельницької областей виникла гостра нестача робочої сили. Зокрема, потреба у робочій силі в сільському господарстві Вінницької області у 1991 р. склала 325,2 тис. чол., а наявний трудовий потенціал села становив 247,7 тис. чол., нестача працівників досягла 77,5 тис. чол., а у піковий період літньо-осінніх робіт сягнула 110,1 тис. чол., у Хмельницькій області відповідно 280,4 тис. чол., 190,2 тис. чол., 92,2 тис. чол., 111,1 тис. чол. [36, с. 118]. Наведені дані свідчать, що у колгоспах і радгоспах Вінницької та Хмельницької областей склався у 70-80-тих роках напружений баланс праці, а трудові ресурси села стали лімітуючим фактором колгоспно-радгоспного виробництва. На початку 60-х років, в умовах надлишку трудових ресурсів досить високою у колгоспах і радгоспах регіону була питома вага малопродуктивної кінно-ручної праці. У 1961 р. лише 46% поголів'я великої рогатої худоби, яке утримувалося на тваринницьких фермах колгоспів і радгоспів Хмельницької області було забезпечене механізованим водопостачанням, відповідно лише 2,7 поголів'я птиці, 3,1 – свиней, механізована роздача кормів на фермах великої рогатої худоби становила 7,6%, на свинофермах – 15,1%, механізоване прибирання гною на фермах великої рогатої худоби склало 18,6%, свинофермах – 28,1% механізованим доїнням було охоплено лише 3,2% поголів'я корів [14, арк. 42]. Високою була питома вага кінно-ручної праці і в рослинництві, особливо у вирощуванні таких працезатратних культур як цукровий буряк, картопля, овочі. На початку 60-х років рівень механізації тут складав 12-15% [14, арк. 43]. У 1969 р. механізоване збирання кукурудзи в колгоспах Хмельницької області склало лише 45%. Одним кукурудзоз-

биральним комбайном за сезон у 60-х роках було зібрано пересічно 22 га., а бурякозбиральним комбайном знято урожай лише на 37% посівної площі [35, с. 15]. У 70-80-ті роки не вдалося здійснити комплексну механізацію сільськогосподарського виробництва. Так, у колгоспах Вінницької області в 1979 р. вирощування овочів склало 6,8 тис. фізичних одиниць, з них виконання механізованим способом лише 0,7 тис. од., копання картоплі відповідно 18,3 тис. фізичних одиниць з них за допомогою картоплезбиральних комбайнів лише 1,1 тис. одиниць, вантаження картоплі, буряків на полі склало 98,4 тис. фізичних одиниць, з них за допомогою механізмів 34,8 тис. одиниць [12, арк. 56]. Згідно даних органів статистики у 1979 р. у колгоспах Вінницької області лише 24,6% виробничих процесів виконувалися механізованим способом, 3,4% - вручну, але за деякої допомоги механізмів, 69,8% - вручну, решта невідзначеним способом. У 1982 р. відповідно 28,8%, 2,9%, 65,9% [11, арк. 91]. Ще нижчим був рівень механізації виробничих процесів у радгоспах. В 1979 р. у радгоспах Вінницької області лише 21,4% сільськогосподарських робіт виконувалися механізованим способом, 73,8% - вручну, решта невідзначеним способом. У 1981 р. – відповідно 27,7%, 71,0%, 6,3% [25, с. 94]. Обстеження органами статистики тваринницьких ферм Хмельницької області у 1989 р. виявило, що рівень комплексної механізації складав на фермах великої рогатої худоби 48,9%, свинофермах – 56%, птахофермах – 76,0% [17, арк. 61]. Обстеження колгоспів Лeticівського району Хмельницької області у 1985 р. виявило, що питома вага доярок які виконували роботу вручну складала 42%, працівників – відгодівельників великої рогатої худоби – 12,6%, свиней – 53,7% [16, арк. 129]. Про низький рівень механізації на тваринницьких фермах йдеться у численних скаргах, зверненнях, листах. Так, доярка колгоспу "Дружба" Старосинявського району Хмельницької області писала: "Умови роботи доярок в нашому колгоспі поліпшуються повільно. Корів доїмо вручну, хоч є апарати. У кількох приміщеннях вставлено молокопроводи. Та механізми лежать на складі, ржавіють, псуються. Повільно впроваджується механізація трудомістких процесів. В окремих корівниках гній прибирають вручну вилами, бо відсутні транспортери" [5, с. 3]. У колективній скарзі доярок із села Михайлівка Дунаєвського району Хмельницької області зазначалося: "У нас побудовано молочно-тваринницький комплекс на 500 корів. Керівники колгоспу нам говорили, що тепер ми називаємося не просто доярками, а майстрами машинного доїння. І ось уже 9 місяців, як ми перейшли у нові приміщення, але продовжуємо доїти вручну. І не 15-18 корів, як раніше, а 25. Молокопровід не промивається, бо немає гарячої води. Води немає, бо котельня не працює" [23, с. 2].

Відчуження працівників від управління громадським господарством колгоспів, радгоспів, низька мотивація до високоєфективної роботи спричинила значне недовикористання трудових ресурсів села. З аналізу зведеного звіту Вінницької області колгоспів за 1975 р. видно, що з 591367 колгоспників відпрацювали у громадському господарстві до 50 днів – 257747 працівників або 43,6% від 51-150 днів – 86177 або 14,6%, до 250 днів – 106169 або 17,9% і більше 250 днів – 141274 або 23,9% [13, арк. 11]. З наведених даних видно, що знач-

на частина працівників зайнятих у колгоспно-радгоспному виробництві не справлялася з нормами виробітку. Так, обстеження колгоспів Ярмолинецького району Хмельницької області 1984 р. виявило, що із 1244 трактористів виконали норми виробітку лише 588 або 47,3%, не справилися з виконанням 656 або 52,7% [16, арк. 88]. Із 3535 колгоспників Дунаєвського району Хмельницької області, зайнятих на кінно-ручних роботах виконали норми виробітку 1912 або 54,1%, не справилися 1623 або 52,7% [16, арк. 88]. З обстежених 1789 працівників тваринницьких ферм Славутського району лише 870 виконали норми виробітку або 48,6%, не виконали 919 або 51,4% [16, арк. 89]. На думку перевіряльників, основними факторами, які спричинили не виконання норм виробітку, низьку продуктивність праці були: "Зниження середнього віку працівників, переважну більшість з них склали особи передпенсійного віку, низька трудова дисципліна, поганий стан техніки, недостатня кваліфікація працівників" [16, арк. 90]. Аналізуючи різноманітні опубліковані нарративні джерела з метою виявлення латентної інформації нами встановлено, що головною причиною неефективної малопродуктивної праці колгоспників і робітників була їх недостатня мотивація до роботи, через низьку винагороду за працю. "Навіть у жнивну гарячу пору, - писала газета "Ленінським шляхом" - у серпні-вересні в багатьох колгоспах Дунаєвщини колгоспники, в середньому, відпрацювали за місяць 10-14 днів. Тим часом, в районі не вистачало рук, доводилося звертатися за допомогою до робітників промисловості, студентів" [21, с. 2]. Сількор з села Малий Карабчіїв Дунаєвського району Хмельницької області так описав типову картину малопродуктивної роботи колгоспників: "Над Малим Карабчіївом вже давно піднялося сонце. А людей в полі немає, хоча чимало гектарів цукрового буряка, картоплі, кукурудзи не зібрано. Восьма година ранку. Тихо на буряковій плантації, кукурудзяному полі. Тихо на тракторному стані. Лише о дев'ятій ранку почали сходитися механізатори і згодом неквапом обслуговувати техніку. О 10 годині приїхали шефи з комбінату хлібопродуктів. І лише згодом з'явилися жінки з ланки Ганни Баранової. Деякі колгоспники вийшли на роботу коли сонце високо піднялося, десь біля обіду" [22, с. 3].

Нами встановлено, що виявом неефективності колгоспно-радгоспного сільськогосподарського виробництва було масове поширення бракоробства через недбайливе ставлення працівників до роботи, безгосподарність, ледарство тощо. Зокрема, у зверненні учасників наради працівників сільського господарства Летичівського району Хмельницької області зазначалося: "Ми не можемо не миритися, що в багатьох колгоспах району не використовують можливостей для збільшення валових зборів озимої пшениці, збирають низькі врожаї кукурудзи, картоплі, цукрових буряків, овочів. Чому це сталося? Хіба їх землі гірші інших, чи погані умови їм заважають? Ні! Справа не в землях, не в поганих умовах, а в ставленні до землі, господарському їх використанні" [24, с. 3]. Вибіркова перевірка втрат врожаю картоплі у 8 господарствах Чемеровецького району Хмельницької області у 1991 р. виявила, що через бракоробство втрати склали 3576 цнт. або 10% до кількості валової їх продукції [19, арк. 49]. "Коли побуваєш

на тракторній бригаді нашого колгоспу, - писав сількор І. Стібак з села Іванківці Дунаєвського району Хмельницької області, - складається враження, що тут працюють не механізатори, які несуть відповідальність за її збереження, а люди, які збирають металобрухт. Посудіть самі, комбайни СК-4, СК-5 не очищені від решток, привідні ремні, ланцюги не зняті, вони знаходяться під відкритим небом. Їх вже точить іржа, робочі органи не покриті протикорозійною речовиною, колеса не звільнено від навантаження. Ще сумніша картина відкривається на майданчику, де стоять силосні комбайни КС-26. Цих машин не торкнулася рука ремонтника, вони навіть не очищені від бруду" [38, с. 2]. Про бракоробство йдеться в кореспонденції з села Крушнівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області: "Збудували міжколгоспбудівці в нашому колгоспі новий корівник. Типовий просторий, яких раніше в господарстві не було. Раділи доярки, коли переганяли сюди худобу. Сподівалися, що добре буде тут працювати. Але скоро переконалися в іншому. Не встигли корів розмістити в приміщенні, як в багатьох місцях поламалася підлога, зіпсувалися годівниці. В корівнику холодно, тягнуть протяги, бо двері щільно не зачиняються. А пригріє сонечко, розтане сніг і на голови доярок, тварин цівками тече вода. Адже шифер вкрито погано, абияк" [34, с. 1]. Методом контент-аналізу нами проаналізовано три часописи за 1971 р. на предмет виявлення публікацій, які містять латентну інформацію, про безгосподарність, бракоробство, недбайливе ставлення до громадського господарства. На шпальтах Кам'янець-Подільської міськрайонної газети "Прапор жовтня" 10 [7], Дунаєвської районної газети "Ленінським шляхом" 13 [1], Летичівської районної газети "Колгоспна правда" 16 статей, кореспонденцій, заміток [28].

Виявлені публікації свідчать, що бракоробство, безгосподарність, недбайливість були непоодиноким явищем, а набули масового поширення. Вони стали виявом деградації колгоспно-радгоспної моделі сільськогосподарського виробництва. Даний висновок підтверджують факти масового розкрадання колгоспної та державної власності, приписки, недооблік, порушення фінансової дисципліни тощо. Так, перевірка фінансової звітності колгоспу "Світанок" у селі Малий Карабчіїв Дунаєвського району Хмельницької області виявила нестачу 610 літрів дизельного палива, колгоспу "Правда" села Стара Гута того ж району – 510 літрів бензину, 1114 літрів дизельного палива, 57 голів свиней, 22 голови великої рогатої худоби [15, арк. 146]. "У 1990 р. органи держстатистики Хмельницької області вибірково перевірили фінансово-господарську діяльність 56 сільськогосподарських підприємств виявили нестачу в 451 колгоспі і 1 радгоспі 51 голови великої рогатої худоби, 41 теляти, 11 дійних корів, 290 поросят" [19, арк. 6]. Аналізуючи важкий економічний стан збиткових колгоспів Дунаєвського району Хмельницької області, місцева газета писала: "Правління колгоспів здійснюють господарську діяльність не у відповідності з виробничо-фінансовим планом, а на око, не бережуть колгоспної копійки. Так, у колгоспі "За комунізм", який заборгував державі 668,9 тис. крб., закупили насіння на 18,8 тис. крб., а хоча за планом потрібно було закупити на 16,9 тис. крб., планували закупити дрібного реманенту на 4,8 тис. крб., а витрачено 10 тис. крб." [27, с. 3].

Синтетичним показником ефективності колгоспів і радгоспів є їх рівень рентабельності. Нами встановлено, що у 60-80-ті роки динаміка рентабельності колгоспів і радгоспів регіону мала стійку тенденцію до зниження. Так, рентабельність колгоспів Хмельницької області у 1965 р. склала 40,1%, 1966 р. – 37,7%, 1969 р. – 29,7%. Загальна сума прибутку відповідно по рокам складала 103333 тис. крб.; 107488 тис. крб.; 102499 тис. крб. [35, с. 16]. Рівень рентабельності колгоспів Вінницької області у 1960 р. був 45,9%; 1970 р. – 29,6%; 1975 р. – 20,5%, а у 1980 р. лише – 0,03% [10, арк. 79]. І ще нижчим був рівень рентабельності радгоспів. В 1970 р. у Вінницькій області він склав 23,3%; 1975 р. – 9,7%, а у 1980 р. – збитки становили 3,9% [10, арк. 80].

За рівнем рентабельності колгоспи Поділля поділялися на показові високорентабельні, середньорентабельні і низькорентабельні збиткові. У регіоні було створено два зразково-показових господарства. Це колгосп "Україна" села Лісоводи Городоцького району Хмельницької області [3, с. 178-190]. А також колгосп імені ХХІІ з'їзду КПРС села Шляхова Бершадського району Вінницької області [4, с. 320-330]. Високий рівень рентабельності тут досягався за рахунок значних капіталовкладень з державного або місцевого бюджету. Проте, досягнення цих двох колгоспів залишилися пам'ятками показухи серед переважної більшості низькорентабельних збиткових господарств регіону. У 1984 р. з 534 колгоспів Вінницької області нараховувалося 280 низькорентабельних збиткових господарств або 52,4% до їх загальної кількості [8, арк. 2]. У 1989 р. радгоспи Хмельницької області отримали збитки у рослинництві 375 тис. крб., а у тваринництві – 1,2 млн. крб., у тому числі з виробництва м'яса 1,1 млн. крб., яєць 106 тис. крб. [18, арк. 72].

У 1990 р. 67% колгоспів Хмельницької області були збитковими. Через низьку рентабельність колгоспи і радгоспи Хмельниччини були забезпечені обіговими коштами лише на 48,3% [18, арк. 28]. Збитки покривалися за рахунок державних кредитів. У 1990 р. 350 колгоспів Хмельницької області мали кредиторську заборгованість, з 163 позик від 2 до 3 млн. крб., 24 від 3 до 5 млн. крб., а колгосп ім. Димитрова Хмельницького району 5714 тис. крб., з них 3814 тис. з короткотермінового кредитування. У 1989 р. колгосп за користування кредитами заплатив банку 35 тис. крб. [18, арк. 28]. У

низькорентабельних збиткових колгоспах і радгоспах не було достатніх обігових коштів для модернізації виробничої бази, консервувалися відсталість та архаїзм у сільськогосподарському виробництві, майже не розвивалася соціальна інфраструктура. Перевірка фінансової діяльності 22 низькорентабельних колгоспів Дунаєвського району Хмельницької області у 1984 р. засвідчила що: "Колгоспи отримують мало прибутку на 1 крб. затрат і в результаті мають значні фінансові труднощі. У них після сплати поточних виробничих витрат, подохідного податку і поповнення обігових фондів на господарські потреби залишаються мізерні кошти, що сприяє їх соціально-економічному занепаду" [16, арк. 60]. Перевірка 13 низькорентабельних колгоспів і радгоспів Шепетівського району Хмельницької області у 1984 р. виявила, що у колгоспах виникли серйозні фінансові проблеми і труднощі. У розвиток виробничої інфраструктури не було вкладено протягом 1984 р. жодного власного карбованця [16, арк. 8].

Отже, нами встановлено, що чисельність колгоспів та радгоспів у регіоні протягом розглядуваного періоду не була сталою. Кількість колгоспів зменшувалася під час їх укрупнення та збільшувалася в ході розукрупнення. Чисельність радгоспів мала стійку тенденцію до збільшення. Найгострішою проблемою колгоспно-радгоспного сільськогосподарського виробництва було постійне зменшення трудових ресурсів села. Саме цей фактор, у розглядуваний період, став лімітуючим і призвів до занепаду, деградації колгоспів і радгоспів. Нами доведено, що дефіцит трудових ресурсів села не вдалося компенсувати за рахунок механізації сільськогосподарського виробництва, його інтенсифікації, перетворення сільськогосподарської праці у різновид індустріальної. Як нами встановлено, виявом цього була досить висока питома вага кінно-ручної праці у тваринництві, рослинництві. Про кризу колгоспно-радгоспної моделі сільськогосподарського виробництва у 60-80-ті роки свідчили масові факти бракоробства, безгосподарності, недбайливого ставлення до обробітку землі, догляди за худобою, збереження техніки тощо. Найбільш синтетичним показником занепаду та деградації колгоспів та радгоспів стало погіршення їх економічної неспроможності, що знайшло вияв у збільшенні питомої ваги низькорентабельних, збиткових господарств.

ЛІТЕРАТУРА

1. А причина одна – безконтрольність // Ленінським шляхом. – 1971. – 25 лютого; Василенко П. Коли Іван киває на Петра / П. Василенко // Ленінським шляхом. – 1971. – 18 березня; Чепурний Л. Ні, не все ще гаразд / Л. Чепурний, Я. Натанюк, В. Долінський // Ленінським шляхом. – 1971. – 23 березня; Чепурний Л. Затрачені гроші вилітають в трубу / Л. Чепурний, В. Магера, М. Осадчук // Ленінським шляхом. – 1971. – 10 квітня; Яцишин В. Далеко ще не все гаразд / В. Яцишин, В. Долінський, В. Басистий // Ленінським шляхом. – 1971. – 27 травня; Про хід догляду за просапними культурами в колгоспі «Поділля» та імені 50-річчя Жовтня // Ленінським шляхом. – 1971. – 27 травня; Про незадовільну роботу партійної організації та правління колгоспу ім. Суворова по організації догляду за просапними культурами // Ленінським шляхом. – 1971. – 1 червня; Чепурний Л. Коли немає порядку / Л. Чепурний, В. Тацій, В. Павлов // Ленінським шляхом. – 1971. – 29 червня; Шульга Д. Берегти народне добро / Д. Шульга // Ленінським шляхом. – 1971. – 12 серпня; Карпович Є. Тривогу забили вчасно / Є. Карпович // Ленінським шляхом. – 1971. – 30 вересня; Єфремов К. Нарікання справедливі / К. Єфремов // Ленінським шляхом. – 30 вересня; Дзюбак М. Невиправдане відставання / М. Дзюбак // Ленінським шляхом. – 18 листопада; Золевський Б. Перед тим, як випав сніг. Рейдова бригада // Б. Золевський, П. Яровий, Г. Чайковський // Ленінським шляхом. – 1971. – 21 листопада.
2. Веденичев П.Ф. Обґрунтування раціональних розмірів колгоспів Української РСР / П.Ф. Веденичев, П.Р. Образцова, Л.Л. Шапіро, І.С. Гурін // Питання економіки сільського господарства Української РСР. Вип. V. К. 1963. – С. 52-67.
3. Великий Є.М. Лісоводи / Є.М. Великий, І.В. Гарнага // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. - К., 1971. 707 с.
4. Висоцький В.В. Шляхова / В.В. Висоцький, Д.М. Білодід // Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. К., 1972. – 630 с.
5. Віннічук Л. Що заважає дояркам / Л. Віннічук // Радянське Поділля. – 1975. – 16 квітня.
6. Второй Всесоюзный съезд колхозников-ударников. 11-17 февраля 1935 года. – М.: СЕЛЬХОЗГИЗ, 1935. – 302 с.
7. Грабчук В. Забуті ферми / В. Грабчук, М. Гончаренко, А. Герасимчук // Прапор жовтня. - 1975. 14 березня; Причи-

- на? Погана годівля // Прапор жовтня. - 1975. 14 лютого; Степ'юк І. Пилантиї під загрозою / І. Степ'юк // Прапор жовтня. - 1975. 14 лютого; Шумов О. Втрати від безгосподарності / О. Шумов // Прапор жовтня. - 1975. 2 липня; Семенко П. Бракороби на полі // Прапор жовтня. - 1975. 9 липня; На заваді безгосподарність // Прапор жовтня. - 1975. 25 жовтня; Семенко П. А де ж віддача? Увага безгосподарності / П. Семенко // Прапор жовтня. - 1975. 4 листопада; Герасимчук А. Не на повну силу. Безлад на фермах / А. Герасимчук // Прапор жовтня. - 1975. 14 грудня; Мурушак А. Безгосподарність. Іржавіють агрегати / А. Мурушак, А. Степко // Прапор жовтня. - 1975. 24 січня; В комбайнах ... сміття // Прапор жовтня. - 1975. 5 лютого.
8. Державний архів Вінницької області (Далі ДАВО). – ф. 2355. – оп. 45. – сп. 30.
  9. ДАВО. – ф. 2355. – оп. 45. – сп. 56.
  10. ДАВО. – ф. 2355. – оп. 45. – сп. 130.
  11. ДАВО. – ф. 2355. – оп. 45. – сп. 136.
  12. ДАВО. – ф. 2355. – оп. 45. – сп. 192.
  13. ДАВО. – ф. 2355. – оп. 50. – сп. 20.
  14. Державний архів Хмельницької області (Далі ДАХО). – ф. 1285. – оп. 8. – сп. 105
  15. ДАХО. – ф. 1258. – оп. 17. – спр. 486.
  16. ДАХО. – ф. 1285. – оп. 20. – сп. 66.
  17. ДАХО. – ф. 1285. – оп. 21. – сп. 140.
  18. ДАХО. – ф. 1285. – оп. 23. – сп. 202.
  19. ДАХО. – ф. 1285. – оп. 23. – сп. 1075.
  20. Завальнюк О.М. Новітня аграрна історія України / О.М. Завальнюк, І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка – нова, 2004. – 288 с.; Падалка С.С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті роки ХХ ст.) / С.С. Падалка. – К.: Український Центр духовної культури, 2002. – 160 с.; Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури. (60-80-ті рр. ХХ ст.) / Г.Г. Кривчик. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2001. – 192 с.
  21. Іщенко М. Повніше використовувати резерви / М. Іщенко // Ленінським шляхом. – 1977. – 19 лютого.
  22. Карпович Є. А тут не дорожать часом / Є. Карпович // Ленінським шляхом. – 1971. – 12 жовтня.
  23. Кобиляр Н. Комплекс прикостей / Н. Кобиляр, О. Козак, А. Мельондз, М. Сорокатюк, Т. Лисюк // Ленінським шляхом. – 1976. – 23 вересня.
  24. Ліквідуємо строкатість, примножимо здобутки // Колгоспна правда. – 1971. – 23 грудня.
  25. Лотоцький І.І. До питання ефективного використання трудових ресурсів у колгоспах Хмельницької області / І.І. Лотоцький // Економіка і організація сільського господарства. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – К.: Урожай, 1977. – С. 58-64.
  26. Марочко В.І. Колективне сільськогосподарське підприємство (КСП) / В.І. Марочко // Енциклопедія історії України. – Т. 4. К.: Наукова думка, 2007. – С. 448-449.
  27. Мушинський В. Борги, звідки вони? / В. Мушинський // Ленінським шляхом. – 1977. – 27 жовтня.
  28. Новак В. Неорганізованість / В. Новак // Колгоспна правда. – 1971. 9 вересня; Крігер Й. Можливостей поправити стан справ є / Й. Крігер, Г. Бутенко, З. Уманець // Колгоспна правда. – 1971. 5 жовтня; Мілюков В. Недоробленості ще багато / В. Мілюков, В. Воронін, Ф. Журавський // Колгоспна правда. – 1971. 28 жовтня; Григор'єв А. Різне ставлення до справи // А. Григор'єв, Н. Варнавський, А. Довгопол // Колгоспна правда. – 1971. 16 листопада; Токар А. Не все гаразд // А. Токар, Р. Українець, Г. Мартинюк // Колгоспна правда. – 1971. 16 листопада; Уманець З. Безгосподарність / З. Уманець // Колгоспна правда. – 1971. 18 листопада; Барабаш С. Перший недруг – безгосподарність / С. Барабаш, В. Кучер // Колгоспна правда. – 16 грудня.
  29. Падалка С.С. Радгоспи / С.С. Падалка // Енциклопедія історії України. – Т. 9. К.: Наукова думка, 2012. С. 102-103.
  30. Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР 1959-1980 / П.П. Панченко. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.; Гаврилюк А.Е. Социальная политика КПСС на селе: из опыта работы партийных организаций Украины / А.Е. Гаврилюк. – К.: Вища школа, 1984. – 270 с.; Развитие аграрной экономики Украинской ССР / И.И. Лукинов, А.А. Сторожук, Кристалый А.В., Бильский В.Г. и др.. – К.: Урожай, 1987. – 416 с.
  31. Примірний статут колгоспу, прийнятий Третім Всесоюзним з'їздом колгоспників і затверджений центральним комітетом КПРС і Радою Міністрів СРСР 28 листопада 1969 р. – К.: Урожай, 1970. – 70 с.
  32. Развитие агропромышленного производства в Хмельницкой области Статистический сборник. – Хмельницкий: Хмельницьке областне статуправління, 1989. – 132 с.
  33. Рибак І.В. Колгоспи і радгоспи у виробничій сфері сільських поселень Вінницької і Хмельницької областей (60-80-ті роки ХХ ст.) / І.В. Рибак, І.А. Скворцова // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: ФАП. Сисин О. В. Абетка. – 2014. – С. 389-398.
  34. Смолінський Е. Раділи не довго / Е. Смолінський // Прапор жовтня. – 1972. – 18 січня.
  35. Соливар В. Г. О рентабельности производства в колхозах Хмельницкой области / В.Г. Соливар // Повышение рентабельности сельскохозяйственного производства в колхозах и совхозах Подолии. Сборник научных трудов Т. XIII. – Каменец-Подольский: Каменец-Подольский сельскохозяйственный институт, 1970. – С. 12-23.
  36. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки. – К.: Урожай, 1993. – 214 с.
  37. Социально-экономическое положение Хмельницкой области за послевоенный период. Юбилейный статистический сборник. - Хмельницкий: комстат УССР, 1990. – 152 с
  38. Стібак М. Стук-грюк, аби з рук / М. Стібак // Ленінським шляхом. – 1976. – 14 грудня.

Skvortsova I.A. Collective and state farms in production sector of Podilsky village at the final stage of Soviet era (60-80s of the XX century): evolution of decline and degradation

Abstract. The article examines the role and place of collective and state farms in the production sector of villages of Vinnytsya and Khmelnytsky regions of the Ukrainian SSR in 1961-1991 years. It was found that during the final stage of the Soviet era the deficit of cheap labor was the limiting factor for collective and state farm model of agricultural production. The severity of the problem was aggravated by the failure to implement comprehensive mechanization of labour intensive production processes in crop and livestock production in the 60-80s of the XX century. We proved high number of equestrian manual labor in collective and state farms. Extremely low efficiency of collective and state farm agricultural system was found to take place due to the massive spread of bungling, mismanagement, squander, theft of public and state property. It was proved that the vast majority of state and collective farms in the region were low-profit, unprofitable farms and had no prospects for further sustainable economic development.

Keywords: collective farm, state farm, village, profitability, mismanagement, equestrian and manual labor

Скворцова И.А. Колхозы и совхозы в производственной сфере подольского села на завершающем этапе советского периода (60-80-е гг. XX в.): эволюция упадка и деградации

Аннотация. В статье исследуется роль и место колхозов и совхозов в производственной сфере сельских поселений Винницкой и Хмельницкой областей Украинской ССР в 1961-1991 годах. Установлено, что на завершающем этапе советского периода дефицит дешевой рабочей силы стал лимитирующим фактором колхозно-совхозной модели сельскохозяйственного производства. Острота данной проблемы усиливалась из-за неспособности в 60-80-е годы XX в. осуществить комплексную механизацию трудоемких производственных процессов в растениеводстве и животноводстве. Нами доказано высокий удельный вес конно-ручного труда в колхозах и совхозах. Выявлено чрезвычайно низкую эффективность колхозно-совхозной системы ведения сельского хозяйства в связи с массовым распространением бракоробства, бесхозяйственности, расточительства, краж общественной и государственной собственности. Доказано, что подавляющее большинство совхозов и колхозов региона были низкорентабельными, убыточными хозяйствами и не имели перспектив дальнейшего устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: колхоз, совхоз, село, рентабельность, бесхозяйственность, конно-ручной труд

Полтавець С.В.

Поняття влади у козацьких політичних проектах до 1648 р.

*Полтавець Сергій Васильович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
Національна юридична бібліотека, м. Київ, Україна*

Анотація. У статті висвітлюються політичні проекти які стосувалися можливої легітимації козацького стану в межах окремої політичної автономії у складі Речі Посполитої. Поняття «влада» трактується як реалізація козацького присуду на визначених територіях.

Ключові слова: козацькі повстання, гетьманська влада, С. Оріховський, К. Косинський

Становлення козацтва, його політичних вподобань, та політичної культури в цілому – процес складний та доволі суперечливий. Лише на рубежі XVI – XVII ст. українське козацтво переростає в окрему станову групу зі своїми особливими політичними інтересами, економічними і соціальними прерогативами. Тим не менш еволюція козацтва як стану відбувалася значно швидшими темпами, в порівнянні з іншими складовими тогочасного суспільства.

Поза всяким сумнівом, початок Національної революції середини XVII століття на українських землях попри те, що у багатьох джерелах та наукових працях його називають «вибухом» не був чимось випадковим та неочікуваним. Інша справа, що процес визрівання суперечностей всередині політичної системи Речі Посполитої був досить тривалим. Так звані «наїзди» якщо не стали загальною практикою польських магнатів та їх підопічних, то принаймні не становили якогось виключення. Внутрішній антагонізм між власниками великих латифундій та дрібними землевласниками на теренах Речі Посполитої, що породжував локальні міжособистісні, юридичні, а часто й військові конфлікти тягнувся ще з кінця XV століття. Можлива причина такої конфліктності лежить мабуть у тій егоїстичній складовій людського ества, котра завжди притаманна будь-якій людській істоті. Якщо априорі вважається, що життя для людини є найвищою цінністю, то судження Н. Макіавеллі про те, «люди скоріше забудуть про смерть батька, ніж про втрату спадку» [5, с. 408] теж має під собою певні об'єктивні підстави, що на жаль підтверджується діяльністю багатьох представників козацької еліти, та не тільки її, в період як до Національної революції середини XVII століття так і задовго після неї.

Накопичення суперечностей у різних сферах життєдіяльності на українських теренах поступово трансформувалося у спроби козацтва забезпечити собі певний перелік прав, в тому числі й політичних. Зрозуміло, що політична система тогочасної Речі Посполитої не передбачала можливості появи козацтва як нового політичного суб'єкта. Проблеми розподілу владних взаємовідносин Речі Посполитої та козацтва досліджувалися у працях Ф. Сисина, С. Смоля, В. Степанкова, О. Салтовського, В. Горобця, С. Лепявка. Про взаємовплив політичної культури Речі Посполитої та козацьких владних традицій йшлося в роботах С. Плохія, В. Брехуценка, Т. Чухліба, Я. Федорука. Розподіл владних повноважень та політична еліта козацької держави стали предметом розгляду для Ю. Мицика, В. Кривошеї,

Н. Яковенко, Т. Таїрової-Яковлевої, П. Саса, О. Гуржія, Я. Качмарчика.

Один з видатних українських гуманістів Станіслав Оріховський у праці «Напученні польському королеві Сигізмунду Августу» звертає увагу короля на становище руських земель в Речі Посполитій: «...люд у Русі нещасливо гине. Та ще як гине! Цього без сліз і розповіді неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить; міста попалено, фортеці зруйновано; багатьох славних лицарів посічено або забрано в полон;» [12, с. 24]. Він звертає увагу на роль сенаторів та управителів провінцій, щоб вони на вимогу короля «справедливо й пристойно з провінціалами поводитись. Бо їхня пихатість, як ніщо інше, заходить так далеко, що більших утисків від них у провінціях годі й чекати. Вони у підданих твоїх не тільки гроші і харч відбирають, прикинувшись лисом, а й маєтки, поля, луки, ліси», «...у них відібрано також свободу (їхню силу!)» [12, с. 38]. Як бачимо «свобода» проголошується найвищою цінністю для шляхетського стану. Її цінність розуміли і представники козацтва, що вже з цього часу почали заявляти свої претензії на свою станову окремішність. С. Оріховський виступає за станову державу, республіканську форму правління, за міцну королівську владу, але не тиранію, за обмеження зловживань з боку управителів провінціями, за розвиток освіти і культури. Категорично засуджує С. Оріховський втручання королів у вибори єпископів. [13, с. 82]

Окрім цих ідей, які певною мірою повторюються, в роботі «Про турецьку загрозу. Слово перше. (Промова до польської шляхти)» С. Оріховський дає загальну політичну характеристику Речі Посполитої, зокрема становища шляхти: «Наживаємо маєтки, порасеємося на землі, а наші сейми, наші закони наше право пильнують одного: як би привласнити чуже, яким чином розширити межі поля, за допомогою якої угоди одкрити край чужого лану своїм межовим знаком. Суддя у нас у більшій пошані ніж сотник, воїн – ніщо проти ділка, та й полководець часто поступається адвокату: зневажені, відкинуті, забуті всі, хто не має хисту до наживи, до розширення володінь» [12, с. 79–80]. Чітко прослідкувавши тенденції, що все частіше проявляли себе у суспільному житті, С. Оріховський, на відміну від автора «Державця», який переконаний, що «ціль виправдовує засоби», найбільш дієвим засобом укріплення королівської влади вважає «здобуття ласки і прихильності у підданих, турботу про їхню повагу і любов» [12, с. 8]. Аналізуючи роботи С. Оріховського ми можемо зробити припущення, що мислитель даючи рекомендацію

королю: «передусім, прямуй у Русь» вже бачив зростаючий конфліктний потенціал руських земель, як наслідок незбалансованої політики уряду Речі Посполитої. Як показало майбутнє, Оріховський був правий, виокремивши проблему Русі серед найбільших пріоритетів тогочасної польської політики. Але владна верхівка Речі Посполитої не дослухалась до порад мислителя. «Так на окраїні суспільного життя з рухливих, неконформних елементів сформувався цей маргінальний прошарок еселента – козацтво, що починає згадуватися у документах з кінця XV ст.» [14, с. 78].

Аналіз джерел, свідчень сучасників, доводить, що світоглядні орієнтації, політичні устремління козацтва мали істотні особливості, порівняно з іншими станами тогочасного українського суспільства. Як реєстрові так і козаки поза «реєстром» прагнули формалізувати свої відносини з державою (Річчю Посполитою) шляхом укладення угод. Суттєвим є те, що політичні вимоги козаків жодним чином не влаштовували польську владу, бо не вкладалися у тогочасні уявлення можновладців Речі Посполитої та суспільства в цілому, про можливі межі реформування політичної системи.

В проектах тодішньої влади було намагання переписати всіх «козакуючих» на межі Дикого Поля. Але такі проекти, як наприклад пропозиції Євстафія Дашкевича старости черкаського, канівського, чечерського, кричевського, пропойського у 1533 р. забезпечити оборону польських кордонів шляхом будівництва фортець у пониззі Дніпра, хоч і були схвалені сеймом, але реалізації не дочекалися.

Аналізуючи протікання політичних процесів на наддніпрянських землях Речі Посполитої, М. Грушевський стверджував, що «привідцею першої більшої козацької війни був ватажок козацький Криштоф Косинський» [17, с. 206]. Будучи спочатку на службі у князя Костянтина Острозького, Косинський, за даними польських джерел, «через якусь образу на князя, покинув його і тоді пішов на Низ до запорожців, затаївши глибоко в душі пімсту йому» [18, с. 6-7]. Пізніше у 1590 р. він отримав від короля за військові послуги надані Речі Посполитій, як один із трьох заслужених козаків, «пустині» над р. Россою – Рокитне та Велику Слободу. Причиною розгортання конфлікту між князем та Косинським, В. Доманицький вважає неправомірні дії магната. «Майже певно, що Острозькі в р. 1591 набули Рокитне, а також і Велику Слободу, якимсь непевним шляхом» [18, примітка на с. 7]. Щодо першопричин повстання вчені, в тому числі М. Грушевський [17, с. 206], В. Смолій та В. Степанков [19, с. 52], Н. Яковенко [20, с. 265], О. Салтовський [21, с. 54] однозначно вважають, що це суперечка за маєтності. Найкращим свідком для нас, який підтверджує міжособистісний у своїй основі характер конфлікту є сам князь Василь-Костянтин Острозький. З його слів напад на маєтність князя Білу Церкву вчинив Криштоф Косинський «который на сей час гетманомъ козацкимъ се учинилъ и на все войско козаковъ низовыхъ» [18, с. 8], захопивши будинок князя Дмитра Курцевича Булиги він забрав всю його власність у тому числі й «шкатулу съ клейнотами, съ пенязми, съ листами взялъ, въ которой дей было не мало мамърамовъ княжати его милости, князю Булызе до розныхъ справъ повероныхъ и листовъ приватныхъ, къ тому привилея такъ княжати его милости пана воеводи

киевского, яко и его милости пана воеводи волинского на староство Бьлоцерковское и Богуславъ, а также на кгрунтъ Розволоський и Великую Слободу и на Рокитную належачие, до схованья князю Булызе даные, зо всимъ взялъ, шкоды великие починалъ» [18, с. 8]. Суттєвим моментом в контексті нашого дослідження є те, що станом на кінець 1591 року, а саме на 29 грудня, зі слів Острозького, Косинський вже виступає як «гетьман запорозького низового козацтва». Не маючи на меті описувати перебіг військових сутичок між князями Острозькими та військом К. Косинського звернемо увагу на той факт, що серед владної еліти Речі Посполитої цей конфлікт теж сприймали як чергову міжособистісну майнову суперечку між великим магнатом та дрібним шляхтичем. Так, наприклад, польний гетьман Жолкевський перебуваючи поблизу територій охоплених постанням тим не менш не робив нічого, щоб допомогти Острозькому. А тодішній «старший війська запорозького» (тобто реєстрових козаків) М. Язловецький у своїх листах закликав реєстрових козаків «лишити того «іотра» Косинського і слухатися уряду» [18, с. 9]. Водночас С. Леп'явка справедливо наголошує на тому, що «настрій Косинського повністю відповідав на той момент настрою ошуканого урядом козацтва. Несплата грошей козацтву була головним приводом до повстання...» [22, с. 53]. Окрім цього загальна внутрішньополітична ситуація в Речі Посполитій була напружена. Йшлося не лише про фінансові зобов'язання уряду перед козацтвом, державна скарбниця завинила грошей за службу й власним жовнірам. З нашої точки зору, починаючи з цього, в основах своїх міжособистісного конфлікту, як і пізніше буде з Б. Хмельницьким, досить промовистими та важливими для нас є наступні тенденції. По-перше, спочатку козацька сваволя сприймається офіційною польською владою як локальний конфлікт який вона (влада) здатна подолати закликами до послуху та малими військовими силами. По-друге, починаючи з цього повстання ми можемо прослідкувати наявність як мінімум двох центрів владних повноважень в середині козацтва як стану: серед реєстрового козацтва та низових запорозьких козаків. Ці «відцентрові» прояви політичного життя на прикордонних територіях Речі Посполитої, котрі пізніше стануть з нашої точки зору, найбільшу трагедію тогочасного українського соціуму та дестабілізуючий фактор вітчизняної політичної системи в подальшому переростатимуть у олігархічні прагнення старшини та охлократичні тенденції серед козацької «черні». Наявність двох гетьманів, які до того ж були легітимізовані реєстровими та низовими козаками свідчила про те, що владна еліта Речі Посполитої не тільки не контролювала протікання політичних процесів на цих територіях, а й, що більш важливо, не надавала цьому факту (до певного часу – до виступу Б. Хмельницького) особливої ваги. Важливим для нас є те, що ввійшовши до Білої Церкви Косинський змусив білоцерківців скласти собі присягу як гетьману. Слідом за Білою Церквою присягли на вірність козакам жителі Канева, Черкас, Богуслава та інших міст. Документи свідчать, що лише жителі Переяслава чинили збройний спротив козакам. На думку С. Леп'явка «конфлікт переяславців і козаків, найімовірніше був спровокований місцевою владою, а можливо – самими Острозькими, бо переяславським

старостою був Олександр Острозький» [22, с. 60]. За іншою версією причиною незгоди прихильників Косинського та переяславців було те, що міщани Переяслава начебто зібравши сто тисяч злотих для примирення з козаками передали їх О. Острозькому, а той їх не віддав козакам, а привласнив. Натомість польські урядовці, зокрема М. Язловецький як «старший війська запорозького» пропонували діяти за сценарієм який ми, на жаль, будемо спостерігати під час перебігу подальших козацьких повстань, а саме: видати гетьмана К. Косинського уникнувши таким чином будь-яких санкцій з боку Речі Посполитої. Цього разу козаки на такі умови не погодились. «Відсутність фактів про діяльність козацтва протягом більшої частини 1592 року теж можна вважати красномовним фактом» [22, с. 65], що свідчив про панування козацького присуду у межах земель Київського воєводства та частини Поділля та Волинського воєводства, вважає С. Леп'явко, бо не було жодних намагань з боку уряду Речі Посполитої привести їх до послуху, а отже вони зберегли свої сили. Вітчизняний вчений переконаний, що у цей перший період повстання у козаків К. Косинського «простежується бажання взяти за живе насамперед князів Острозьких. Міста, які займали козаки, в більшості випадків належали Острозьким, маєтки – також» [23, с. 41]. Польський уряд намагався залучити козаків до боротьби з татарами, або спрямувати їх на московські кордони. Натомість гетьман К. Косинський поширює свою владу на території Київщини, Волинське воєводство та східну частину Поділля. Найбільшою небезпекою з точки зору польських можновладців було те, що козацький гетьман К. Косинський шляхту та міщан до віддавання собі присяги та послуху примушує. «Уряд чітко усвідомлював, у чому полягає найбільша загроза існуючому ладу – в створенні альтернативних політичних структур» [23, с. 43]. Вище наведене твердження С. Леп'явко, з нашої точки зору, є визначальним. Насамперед тому, що дає можливість акцентувати увагу дослідника на політичних аспектах діяльності повстанців. Бо саме спроби запровадити на зайнятих територіях козацький присуд свідчать про намагання, нехай можливо не завжди послідовні, запровадити таку систему політико-адміністративних відносин на зайнятих територіях, яка б відповідала інтересам козацького стану та й не тільки його. Як ми пам'ятаємо (про це йшлося вище) джерела не зафіксували серйозного супротиву місцевого населення козакам, окрім Переяслава, бо образ «козака – вільної людини» досить позитивно сприймався більшістю населення.

Аналізуючи оточення гетьмана К. Косинського, С. Леп'явко наголошує на тому, що довкола останнього сформувалася група впливової козацької старшини. А отже, таким чином опосередковано влада Косинського над козацьким загалом отримувала додаткову підставу для легітимації. Серед лояльної до К. Косинського старшини вчений виділяє: полковника Сашка Федоровича,

козацького отамана Якова Косовського та «запорозького отамана» Матвія Федорова [22, с. 62–63]. У капітуляційному листі, підписаному К. Косинським після поразки його війська у лютому 1593 р. під містечком П'яткою, зафіксовано: «Я Кршштофь Косинській, на тоть чась гетмань, а мы сотники, атаманы, все рыцерство войска запорозького...» [18, с. 15–17]. Отже, політична відповідальність за «прикrostі і шкоди» завдані князям Острозьким, ділиться між гетьманом, старшиною та рядовими козаками. Водночас за результатами переговорів козаки обіцяли позбавити Косинського гетьманства, обравши натомість іншого. Повстання під проводом К. Косинського було найпершим резонансним показником того, що конфлікт між урядом Речі Посполитої та козацтвом у подальшому може мати набагато радикальніші наслідки. Починаючись як міжособистісний, цей конфлікт набрав виразних рис соціального. Повстання К. Косинського у контексті виголошених нами наукових завдань цікаве ще й тим, що в його ході ми не спостерігаємо зафіксованих наявними документальними джерелами глобальних або локальних конфліктів між гетьманом та козацькою старшиною. У цьому сенсі наступний збройний конфлікт козацтва з Річчю Посполитою є повною протилежністю своєму попереднику, хоча й починався він як міжособистісний конфлікт С. Наливайка та Калиновського. Виразною ознакою повстання С. Наливайка було ще й те, що запорозькі козаки на чолі з гетьманом Г. Лободою становили собою помірковану частину повстанців. Натомість наливайківці поповнювалися представниками з міщан, селян, ремісників, тобто з «волості» і склали більш радикальну частину повстанських загонів. Це повстання від початку мало декілька владних центрів, а тому годі було й сподіватися на злагоджені дії козацтва загалом. У подальшому, під час наступних козацьких виступів, як ми побачимо, все буде навпаки: саме низовці представлятимуть «радикальне крило» повстанців, а вихідці з волості, з огляду на набуте майно та інші статки, стануть більш консервативними у своїх політичних симпатіях.

Пізніше як побачимо, подібне лояльне ставлення до козацьких владних претензій продемонструють українці під час повстань під проводом С. Наливайка, Т. Федоровича (Трясила), П. Буга, Я. Острянина. Так, наприклад, С. Наливайко, який у свій час приймав участь у придушенні виступу К. Косинського у своїх умовах поданих польському королю Зигмунду III пропонує власний політичний проект.

Саме повстання які вибухали з новою силою від часів К. Косинського аж до 1638 р. (початку «золотого десятиліття») підтверджують, що поступово українці ставлять під сумнів легітимність польської влади на своїх землях. А відтак можемо висловити припущення, що українське суспільство напередодні виступу чигиринського сотника Б. Хмельницького внутрішньо було готове сприйняти новий козацький присуд, нову владу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смолій В.А., Степанков В.С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття. – Київ, 2008. – 120 с.
2. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – 2009. – 447 с.
3. Горобець В. Політичний устрій українських земель другої половини XVII – XVIII століть: Гетьманщина, Запорозжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 96 с.

4. Цитовано за :Демократія: Антологія\Упорядн. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – XXVIII+ 1108 с. – («Політичні цінності». Вип. 1).
5. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Государь \ Пер. с итал. М.А. Юсима. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 544 с.
6. Політологія. Хрестоматія. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 832 с.:іл.
7. Воз'єднання України з Росією. Документи і матеріали в трьох томах. – Т. II (1648-1651 pp.). М.: Вид-во Академії наук СРСР, 1953 р. – 557 с.
8. Политическая энциклопедия. / Под ред. Л. Слонимскаго. Т. 1; Спб.: Издание Т-ва «Ключь», 1907. – 641 с.
9. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів /За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.
10. Халипов В.Ф., Халипова Е.В. Власть. Политика. Государственная служба. Словарь. – М.: Луч, 1996. – 271 с.
11. Політична енциклопедія. Редколегія: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. гол. та інш. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
12. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – К.: Наукова думка, Основи, 1995. – Ч. 1 – 431 с.
13. Полтавець С.В. Українська політична думка середини XVII століття / за редакцією В. В. Кривошеї / - К.: Світогляд, 2009. – 170 с. + іл. 4 с.
14. Історія України: нове бачення \ В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін.: під ред. В.А. Смолія. – К., «Альтернативи», 2000. – 464 с. іл.
15. Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі. Пер. з фр. Ю. Назаренко. – К.: Томіріс, 1993. – 224 с., іл.
16. Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские казаки. – К., 1904. – 327 с.
17. Грушевський М. Ілюстрована історія України (Репринтне відтворення видання 1913 року). – К.: 1990. – 525 с.
18. Цитовано за: Доманицький Василь \ Василь Доманицький\ Козаччина на переломі XVI – XVII в. (1591–1603). \ Відбитка з записок Наукового Товариства імені Шевченка т. XL – LXIV). – Львів, Накладом Товариства з друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1905. – 171 с.
19. В. Смолій, В. Степанков. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет: наукове видання. – К.: Темпора, 2009. – 680 с.
20. Яковенко Н. \Наталія Яковенко\ Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Четверте видання, – К.: Критика, 2009. – 584 с.: Іл. – Бібліогр.: с. 531 – 537.
21. Салтовський О.І. \ Салтовський Олександр Іванович\ Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
22. Леп'явко С. \ Сергій Леп'явко \ Козацькі війни кінця XVI ст. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – 286 с.
23. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети \ Автор передмови В.А. Смолій. – К.: Варта, 1995. – 560 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Smoliy V.A., Stepankov V.S. Ukrainian political system of society during the National Revolution XVII century. - Kyiv, 2008. - 120 p.
2. Smoliy V., Stepankov V. Ukrainian National Revolution XVII. (1648 - 1676 years.). - K. : Type. House "Kyiv-Mohyla Academy". - 2009. - 447 p.
3. Horobets B. Political structure Ukrainian lands second half XVII - XVIII centuries: Hetman, Zaporozhye, Sloboda, Right Bank Ukraine (attempt to structural and functional analysis). - K. : Institute of History of Ukraine, 2000. - 96 p.
4. Cited by: Democracy: Anthology \ Uporyadn. A. Protsenko. - K. : Torch, 2005. - XXVIII + 1108 pp. - ("The political values." Vol. 1).
5. N. Machiavelli's Discourses on the first decade of Livy. The Emperor \ trans. from Ital. M.A. Yushima. - M. : "Russian Political Encyclopedia" (ROSSPEN), 2002. - 544 p.
6. Political science. Textbook. - K. : Alterpres, 2004. - 832 p.: III.
7. Reunion of Ukraine and Russia. Documents and materials in three volumes. - Vol II (1648-1651 gg.) .. M. : Pub. Academy of Sciences, 1953 - 557 p.
8. Political Encyclopedia. / Ed. L. Slonyskaho. Vol. 1; Spb. : edition of the Society "Klyuch", 1907. – 641 p.
9. Politics: Textbook for students in higher education / edited. O.V. Babkin, V.P. Gorbatenko. - K. : Publishing House "Academy", 2001. - 528 p.
10. Khalipov V.F., Khalipova E.V. Authority. Policy. State Service. Dictionary. - M.: Ray, 1996. - 271 p.
11. Political Encyclopedia. Editors: Yu. Levenets (chairman), Yu. Shapoval (Dep. Ch., Etc. - K. : Parliamentary Publishers, 2011. - 808 p.
12. Ukrainian humanists of the Renaissance. Anthology. - K. : Naukova Dumka, Bases, 1995 - Part I - 431 p.
13. Poltavets S.V. Ukrainian political thought middle of XVII century / edited by V. Kryvosheya / - K. : Worldview, 2009. – 170 p. + Іл. 4 p.
14. History of Ukraine: a new vision \ V.F. Verstyuk, O.V. Haran, A., O.I. Gurzhiiy et al. ed. V.A. Smoliy. - K., "Alternatives", 2000. - 464 p. il.
15. Pierre Chevalier History War Cossacks against Poland. Trans from fr. Yu. Nazarenko. - K. : Tomiris, 1993. - 224 p., Іл.
16. A. Storozhenko. Stefan Batory and Dnieper Cossacks. - K., 1904. - 327 p.
17. Grushevskii M. Illustrated History of Ukraine (reprint edition reproduction of 1913). - K. : 1990. - 525 p.
18. Cited by: Domanytskyy Basil \ Basil Domanytskyy \ Cossack at the turn of XVI - XVII century. (1591 - 1603). \ Impresses with notes Shevchenko Scientific Society t. XL - LXIV). - Lviv, Circulation Society of the printing Shevchenko Scientific Society in charge K. Bednarski, 1905. - 171 p.
19. V. Smoliy, V. Stepankov. Bohdan Khmelnytsky. Social and Political Portrait: scientific publications. - K. : Tempora, 2009. - 680 p.
20. Yakovenko N. \ Natalia Yakovenko \ Essay on the history of medieval and early modern Ukraine. The fourth edition - K. : Criticism, 2009. - 584 p. : Іл. - Ref. : p. 531 - 537.
21. Saltovsky O.I. \ Saltovsky Olexander Ivanovich \ Conception Ukrainian statehood in the history of national political thought (from the origins to the beginning of XX century). - K. : Type. PARAPAN, 2002. - 396 p.
22. Lep'yavko S. \ Sergey Lep'yavko \ Cossack wars in end of the XVI century. - Chernigov: Siversky opinion, 1996. - 286 p.
23. The winners of the Hetman's mace: Historical Images \ author prefaces V.A. Smoliy. - K. : Sentinel, 1995. - 560 p.

Poltavets S.V. Concept of Power in Cossacks' Political Projects till 1648

Annotation. This article deals with political projects concerning the legitimating of Cossacks' class within the boundaries of political autonomy as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The concept of "power" implies the existence of the Cossacks' jurisdiction in a particular territory.

Keywords: Cossacks' rebellion, Hetman authority, S. Orikhovsky, K. Kosinsky

Полтавець С.В. Поняття влади в казацких політичних проектах до 1648 г.

Аннотация. В статье рассматриваются политические проекты касающиеся легитимации казаческого сословия в границах политической автономии в составе Речи Посполитой. Понятие «власть» подразумевает наличие казацкой юрисдикции на определенной территории.

Ключевые слова: казацкие восстания, гетманская власть, С. Ориховский, К. Косинский

Сасин Г.В.

Кольорові революції: сутність, основні риси, причини виникнення та політичні наслідки

Сасин Ганна Володимирівна, здобувач кафедри політології і державного управління
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна

Анотація. Дана стаття розкриває суперечливі проблеми дослідження теорій класичних революцій та нового типу революцій. У порівняльному аспекті характеризуються різні підходи до визначення поняття «революція» та «кольорова революція». В статті також вказується розгляд причин та цілей та відмінностей революцій для дослідження їхнього впливу на розвиток політичної системи.

Ключові слова: революція, політична революція, кольорова революція, демократизація

Феномен революції потребує теоретичного осмислення, яке представляє методологічну значимість для політологів, соціологів, істориків та інших дослідників, що займаються проблемами соціальних змін. Цим викликана необхідність постійної реінтернації феномену «революції» і перегляду наповнення поняття «революція».

Поняття «революція» є одним з найбільш дискусійних у філософській літературі. Американський соціолог Йордер пише, що слово «революція» є одним з широко поширених і невірно вживаних слів як в спеціальній науковій літературі, так і поза нею. Воно отримало безліч значень, що дозволяє його «легко, як шкіру хамелеона, пристосовувати до самих різних поглядів, використовувати в різних цілях» [14, р. 2].

Більшість вчених політичну революцію вважають складовою частиною соціальної революції. Вони виступають проти отождивлення цих понять. Н. Симонія визначає соціальну революцію як епоху громадського перевороту, а політичну революцію – як приватний момент «цього громадського перевороту (політичний акт повалення старої влади, знищення старих відносин)» [8, с. 16]. С. Крапивенський так само вживає поняття «соціальна революція» як зміст епохи переходу до нової, більш прогресивної сходинок розвитку. «Тим самим ми відмежовуємося, – пише він, – від тих, хто під соціальною революцією має на увазі форму або спосіб переходу ...» [3, с. 315]. С. Крапивенський стверджує, що соціальні революції включають в себе переворот в економіці, політиці, культурі, моральний прогрес, ідеологічну та психологічну переробку суспільства [3, с. 316].

Найбільш відомою вважається теорія революції, обгрунтована К. Марксом. Позиція К. Маркса на революцію заснована на його інтерпретації історії людства у цілому. Відповідно до його вчення, розвиток суспільства супроводжується періодичними конфліктами класів, які, загострюючись, ведуть до революційних змін. Класова боротьба породжується нерозв'язними суперечностями, властивими будь-якому суспільству. Джерело суперечностей криється в економічних змінах продуктивних сил. У будь-якому відносно стабільному суспільстві існує баланс між економічною структурою, суспільними відносинами і політичною системою. Зі зміною продуктивних сил суперечності наростають, що призводить до відкритого зіткнення класів і, врешті-решт, до революції. Основою соціології революції К. Маркса було три принципових концепти: 1) революції викликані історичною необхідністю. Революційна ситуація – наслідок суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами в умовах певного

способу виробництва; 2) невід'ємною частиною революції є конфлікт між домінуючим соціальним класом і новим «висхідним» з уже сформованою класовою свідомістю; 3) революції суттєво змінюють відносини між різними класами, що, у свою чергу, призводить до істотних змін у економічних відносинах, або завершуються переходом від одного способу виробництва до іншого. Теорія революцій К. Маркса стосувалася не тільки аналізу умов, які призводили до революційних перетворень, але й вказувала шляхи, які мали сприяти цим перетворенням. Р. Лібман запропонував класифікацію підходів до дослідження революції. Його висхідною точкою була теза про те, що теорія революції К. Маркса – базова для соціології революції, і багато сучасних концепцій є тією чи іншою мірою похідними саме від неї.

Якщо революція є справжньою, то вона, згідно своїм визначенням, не може бути вираженням чисто тимчасових фрустрацій або маргінальних порушень. Вважається, що передумовами чистої революції є «фундаментальні соціальні аномалії або кричущі прояви несправедливості, поєднання боротьби між елітами з більш широкими і глибокими соціальними факторами, подібними класовій боротьбі, соціальні зрушення, залучення в соціальний рух великих (особливо знову виникаючих) суспільних груп та їх політична організація».

За своїми результатами справжня, або чиста революція відрізняється, згідно Ш. Ейзенштадт, п'ятьма основними особливостями:

1. Насильницькою зміною існуючого політичного режиму, основ його легітимності і його символіки;
2. Заміною недієздатної політичної еліти або правлячого класу іншими соціальними групами;
3. Далекосяжними змінами у всіх найважливіших інституційних сферах, в першу чергу в економіці і класових відносинах; змінами, які спрямовані на модернізацію більшості аспектів соціального життя, на економічний розвиток та індустріалізацію, централізацію та розширення кола осіб, які беруть участь у політичному процесі;
4. Радикальним розривом з минулим;
5. На підставі своїх вкрай ідеологізованих, міленаристських уявлень учасники революції вважають, що революція здійснює не тільки інституційні та організаційні перетворення, але вносить зміни до моральності та виховання, які вона створює, або породжує, нової людини [2, с. 44-45].

Дж. Голдстоун критикував попередніх дослідників революцій за недооцінку конфліктів всередині еліти та міжкласових коаліцій і стверджував, що до теперішнього часу три покоління революційних теорій віджили

свій вік і назріла необхідність у новому, четвертому поколінні теорії революції.

Дж. Голдстоун переосмислив поняття «революція», уникаючи соціальної інтерпретації феномену. Він трактував революцію як нейтральне явище, яке характеризується примусовим усуненням форми правління, що супроводжується реконсолідацією влади новими групами, які реалізують управління через нові політичні інститути. З іншого боку, Дж. Голдстоун виступав за збереження принципу потенційної автономії держави, розмежовуючи процеси державного розпаду (state breakdown), та майбутньої боротьби за владу і державної реконструкції. Він констатував, що кожен із цих процесів є частково незалежним і потребує конкретного каузального аналізу [11, р. 37].

Дж. Голдстоун виділив три основні джерела революції: проблеми з фінансуванням та виснаження ресурсів у державі, що передбачає зменшення ресурсів відносно державних видатків і зобов'язань та стосовно ресурсів потенційних внутрішніх і зовнішніх суперників; відчуження і конфлікт всередині самої еліти – наявності осіб, що мають вагомий вплив, обіймаючи ключові посади у державних структурах, що передбачає наявність протидії існуючому політичному курсу, створення коаліції і висування вимог системних реформ; високий потенціал мобілізації серед населення, який проявляється у прагненні груп населення покращити свої соціальні та статусні позиції за допомогою актів прямих політичних дій [12, р. 38–40].

Загалом вищенаведене покоління дослідників розробило модель базової інтерпретації феномену революцій, виділивши спільні риси, етапи і характеристики на основі аналізу великих революцій (англійської, французької, російської, американської). Їм вдалося розглянути революції як переломні точки в історії, підсумувати їх основні риси, ідеї та чинники.

Тривалий час політичні революції трактувалися як насильницький спосіб принципової зміни політичної системи, який здійснюється у ході збройної боротьби. Проте на сучасному етапі розвитку людства відбуваються революції й без застосування зброї. Вони і отримали назву «кольорових». Нині серед науковців немає однозначного визначення феномену «кольорової революції» та її особливостей.

Г. Почепцов зауважує, що «кольорові революції» – це процес зміни правлячих режимів, який відбувається під тиском масових вуличних акцій протесту, при підтримці та фінансуванні зарубіжних недержавних організацій [5, с. 11].

На думку І. Максимова, «кольорова революція» – це переворот, який здійснюється в країні з демократичним режимом, яка має певні внутрішні проблеми розвитку, який направляється та рухається інтересами третьої геополітичної сили [4, с. 9].

А. Самброс до особливостей «кольорових революцій» відніс:

1) «кольорові революції» можливі лише у тих суспільствах, які ще не розподілені на класи за капіталістичним принципом або ж ще не усвідомили цього розподілу;

2) формою революції є масові мітинги, демонстрації та пікетування, які проводить опозиція після проведення виборів, результати яких не задовольняють опози-

цію. У такому разі опозиція заявляє про фальсифікацію виборів і про порушення виборчих процедур. Масові протести призводять до проведення повторного голосування або до силового захоплення органів влади на тивом протестуючих і втечі головних політичних фігур з країни й проведенням виборів. В обох випадках до влади приходять опозиція;

3) революція проходить під антикорупційними та радикально-демократичними лозунгами;

4) напередодні революції утворюють численні молодіжні організації, які згодом формують так звані «польові загони революції»;

5) безкровний характер [7].

Як вважає О. Фефелова, «класичні революції XIX – XX ст. на своєму початковому етапі не є ні чисто політичним, ні економіко-політичним процесом, але являють собою, насамперед, ідеологічний і духовно-моральний переворот, який відіюється спочатку в суспільній свідомості, в «системі цінностей» основної частини суспільства і тільки потім – у його суспільному бутті» [9, с. 14–15], тобто у розбудові його соціально-політичних і економічних інститутів після захоплення влади революційною партією або коаліцією.

І. Максимов до факторів, які сприяють успіху «кольорових революцій», відносить: внутрішні та зовнішні. Основними внутрішніми факторами є: корупція; економічна напруга; етнічні конфлікти на території держави; відсутність будь-яких перспектив у населення. Дослідник зауважує, що в усіх випадках «кольорових» переворотів активну роль брав на себе «зовнішній гравець», без якого ні одна із проведених революцій ніколи б не відбулася. Цим гравцем, на думку автора, є США [4, с. 8–9].

Інший дослідник М. Макфол, визначає «кольорові революції» як явища, які здатні сформувавши радикальний поштовх для демократичних перетворень та виділяє сім факторів, які необхідні для успішного проведення революції: наявність напівавтократичного, а не повністю автократичного режиму; непопулярність існуючого політичного лідера; наявність єдиної та організованої опозиції; наявність незалежних ЗМІ, що повинні інформувати населення про фальсифікацію виборів; здатність опозиції мобілізувати населення для проведення акцій протесту; можливість незалежного виборчого моніторингу; розбіжність між коерцитивними силами режиму [13, р. 7].

Інший дослідник «кольорових революцій» С. Белковський визначив 10 факторів «кольорових революцій»: зовнішній тиск; делегітимізація; параліч вертикальної соціальної мобільності; протиріччя всередині владної еліти; відсутність проекту майбутнього; опозиційна сила; неможливість влади використати силу; регіонально-етнічні протиріччя; особиста унія бюрократів та політиків у правлячому класі; приводом для революції може бути фальсифікація виборів або серйозна локальна катастрофа [1, с. 63].

Сам технологічний алгоритм «кольорових революцій», на думку В. Пугачова, є наступним: виявляється енергетичний потенціал громадських груп, які здатні брати участь у революції; визначаються політичні об'єднання, які здатні стати двигуном політичного протесту; за допомогою спеціальних тренінгів готуються ударні сили революцій у воєнізованих молодіж-

них таборах; будується ланцюжок практичних цілей, які наближені до вимог мас; забезпечується перевага опозиції в електронних ЗМІ; використання видовищних масових дій для спонукання усіх незадоволених до активності; суспільство приводиться у стан анархії, починаються масові заворушення; управління здійснюється спеціально підготовленими спеціалістами; після захоплення влади починаються негласні чистки в державному апараті [6, с. 216–222].

Іншими словами, сутність революції в її традиційному розумінні міститься в особливій революційній ідеї, новій ідеологічній доктрині, формує вищі цінності і верховний сенс існування людини, в новому історичному проекті, практична реалізація якого і є революція, революційний процес.

З цієї точки зору «кольорові революції» не мають і навіть не припускають ніяких нових ідей – нових на-

віть для самих країн, в яких ці революції здійснюються. Це або відомі вже всім ідеї західної ліберальної доктрини (може бути, в більш радикальній формі), або радикальні проекти, що мали місце в релігійних доктринах, насамперед у ісламі. Як бачимо, «кольорові революції» є *безідейним процесом*.

За всіма існуючими рисами можна стверджувати, що «кольорові революції» мають зовсім інший характер ніж класичні, а отже відмінність їх причин, процесу протікання, а також наслідків до яких вони ведуть. Результатом «кольорових революцій» стає зміна людей у владі та зсуви в зовнішній політиці й міжнародних орієнтаціях. Рушійною силою, як правило, сучасного типу революцій, стає молодь, а важелем – високий рівень участі населення, а головним політичним завданням – заміна однієї еліти на іншу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсамов В.А. «Цветные революции»: теоретический и прикладной аспекты / Владимир Александрович Барсамов // Социологические исследования. - 2006. - № 8. - С. 57-66.
2. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. - М.: Аспект-Пресс, 1999. - 416с.
3. Крапивенский С.Э. Социальная философия / С.Э. Крапивенский. - М.: Гуманитарный изд. центр «Владос», 1998. - 416 с.
4. Максимов И.В. «Цветная» революция – социальный процесс или сетевая технология? / Илья Вадимович Максимов / Монография. - М.: Книга по Требованию, 2010. - 116 с.
5. Почепцов Г. Революция. com. Основы протестной инженерии / Георгий Почепцов. - М.: Европа, 2005. - 532 с.
6. Пугачев В.П. Управление свободой / Василий Павлович Пугачев. - М.: КомКнига, 2005. - 272 с.
7. Самброс А. «Феномен цветных революций» / А. Самброс. - URL : http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=431
8. Симония Н.А. Страны Востока : пути развития / Н.А. Симония. - М.: Наука, 1975. - 383 с.
9. Фефелова О.А. Революционные трансформации на постсоветском пространстве в контексте развития политического процесса : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Фефелова Ольга Андреевна ; [Место защиты: Акад. труда и соц. отношений]. - М., 2010. - 23 с.
10. Brinton C. The Anatomy of Revolution. Revised and expanded edition. - N.Y.: Vintage, 1965. - 310 p.
11. Goldstone J. An analytical framework // Revolutions of the late twentieth century. - Boulder: Westview Press, 1991. - 37-51 p.
12. Goldstone J. Revolution and rebellion in the early Modern World. - Berkeley : University of California press, 1991. - 600 p.
13. McFaul M. Transition from Postcommunism // Journal of Democracy. - Volume 16. - Number 3. - July 2005. - P. 5–18.
14. The Sociology of Revolution. - Chicago, 1973. - 183 p.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Barsamov V.A. The "color revolutions": theoretical and applied aspects / Vladimir Barsamov // Sociological study. - 2006. - № 8. - S. 57-66.
2. Eisenstadt Sh. Revolution and the transformation of society. Comparative Study of Civilizations / Sh. Eisenstadt. - M.: Aspect-Press, 1999. - 416s.
3. Krapivensky S.E. Social Philosophy / S.E. Krapivensky. - M.: Publishing Center for the Humanities "Vlados", 1998. - 416 p.
4. Maksimov I.V. "color" revolutions - social process or network technology? / I.V. Maksimov / Monograph. - Moscow: Book on Demand, 2010. - 116 p.
5. Pocheptsov G. Revolution. com. Fundamentals of Engineering protest / George Pocheptsov. - M.: Europe, 2005. - 532 p.
6. Pugachev V.P. Management of freedom / Vasily Pugachev. - M.: KomKniga, 2005. - 272 p.
7. Sambros A. "The phenomenon of color revolutions" / A. Sambros. - URL: http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=431
8. Simoniya N.A. Eastern countries: the development / N.A. Simoniya. - Moscow: Nauka, 1975. - 383 p.
9. Fefelova O.A. The revolutionary transformation of the former Soviet Union in the context of the development of political processes-sa: Thesis of dis. ... cand. polit. sc.: 23.00.02 / Fefelova Olga Andreevna; - M., 2010. - 23 p.

Sasyn H. The Colour Revolutions: essence, main features, reasons, and political effects

Annotation: The article is devoted to the study of contradictory theories of the classic revolutions and their new types. The comparative analysis of the different approaches to definition of the notions «revolution» and «colour revolution» has been done. The reasons, the aims, and the differences of the revolutions as well as their influence on the development of the political system were also described in the article.

Keywords: *revolution, political revolution, colour revolution, democratization*

Сасин А.В. Цветные революции: сущность, основные черты, причины возникновения и политические последствия

Аннотация: Данная статья раскрывает противоречивые проблемы исследования теорий классических революций и революций нового типа. В сравнительном аспекте поданы характеристики различных подходов к определению понятия «революция» и «цветная революция». В статье также рассматриваются причины, цели и различия революций, их влияние на развитие политической системы.

Ключевые слова: *политическая революция, революция, цветная революция, демократизация*

Серажим К.С.

Методи маніпулювання свідомістю аудиторії в сучасному політичному дискурсі

Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор кафедри видавничої справи та редагування Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Анотація. Статтю присвячено методам маніпулювання свідомістю аудиторії російськими інтернет-ЗМІ щодо політичної ситуації в Україні протягом останнього року та перебігу АТО.

Ключові слова: маніпулювання, методи маніпулювання, дезінформація, неправдива інформація, ідеологія, пропаганда, агітація

Вступ. У сучасний період розвитку людства медіа виконують не лише інформативну функцію, а й власне маніпуляційну. Російські ЗМІ активно маніпулюють свідомістю масової аудиторії, займаються ідеологічною пропагандою та навіюванням, які необхідні владній верхівці сусідньої держави для задоволення імперських амбіцій. Нині в російських медіа стало ширше використання маніпулятивних засобів, що передбачають вплив на свідомість аудиторії та формування певного кута зору щодо політичної ситуації в Україні та перебігу АТО.

У цьому аспекті варто зауважити, що вказані способи подання інформації не є новими. Маніпуляція була і є складником журналістських матеріалів. За нинішніх подій у країні російські ЗМІ інтенсивніше вдаються до використання пропаганди та контрпропаганди як одного із засобів маніпуляції [19].

Короткий огляд літератури з теми. Сутність поняття «маніпуляція» чи «маніпулювання» в медіа у своїх працях досліджували такі науковці, як О. Бойко, М. Пірен, Г. Почепцов, М. Сенченко, С. Чукут та інші. Теоретичні аспекти функціонування методів маніпулювання вивчали Н. Бутенко, О. Гриценко, О. Литвиненко, О. Манойло, О. Прасюк, Ю. Рубан, однак методи та прийоми маніпулювання свідомістю аудиторії російськими медіа про події в Україні в умовах АТО на сьогодні ще малодосліджені, що й зумовлює **актуальність пропонованої статті**. Зокрема, недостатньо вивчений контент російських інтернет-ЗМІ, що дає змогу поширювати неправдиву інформацію про події в Україні. Неправдива інформація сприяє приховуванню об'єктивних даних, загостренню суперечностей у суспільстві. Її мета – поширити ворожечу між певними групами людей, залякати їх, розповсюдити негативну (переважно неправдиву) інформацію щодо нашої країни для формування відповідної суспільної думки. Такі маніпулятивні технології спрямовані на задоволення імперських інтересів Російської Федерації, зокрема її політичної верхівки.

Мета. Зважаючи на вказане вище, мета статті – аналіз методів маніпулювання в матеріалах російських інтернет-медіа, що висвітлюють сучасну політичну ситуацію в Україні та перебіг АТО.

Матеріали і методи. Джерельною базою дослідження став контент таких російських інтернет-видань, як «Политикус», «Русская Правда», «Русская весна», «РИА Новости», «Вести», «Lifenews», «МК.ru» за період з 22 до 30 листопада 2014 р.

Результати та їхнє обговорення. Перш ніж перейти до характеристики маніпулятивних методів, варто докладніше зупинитися на окресленні сутності самого по-

няття «маніпуляція». Зокрема, М. Пірен трактує маніпуляцію як вид психологічного впливу, метою якого є спонукання іншої людини до намірів, що не співвідносяться з її реально існуючими бажаннями [16, с. 89]. Науковець Є. Доценко наголошує, що маніпулювання – це «психологічна дія, під час якої майстерність маніпулятора використовується для прихованого введення в психіку адресата цілей, бажань, намірів або установок, що збігаються з тими, які має адресат у той момент». Крім того, дослідник зауважує, що майстерність маніпулятивних процесів полягає в тому, що той, на кого спрямовані ці маніпуляції, не помічає їх, а впевнений у тому, що сам вирішив так вчинити [11, с. 47].

Маніпулювання може стати причиною збройний конфліктів та ідеологічних протистоянь за релігійними, класовими, економічними ознаками. О. Бойко зазначає, що маніпулювання як специфічна форма впливу має такі функції: інформативну (полягає в тому, щоб отримувати, інтерпретувати, коментувати відомості про події та явища навколишньої дійсності); посилення впливу (має на меті змінити установки опонента або партнера з метою трансформації його поведінки та дій на користь маніпулятора); установлення контролю над свідомістю (фіксування у свідомості суспільства необхідних стереотипів, іміджі, міфів, доведення їх до автоматизму); регулювання (спрямування дій та поведінки об'єкта маніпуляції в потрібному напрямку); провокативну (створення відповідних конфліктних ситуацій та суперечностей у потрібний для цього момент); маскування (приховування справжніх намірів комунікації); захисну (дії під час дефіциту матеріальних та психологічних ресурсів суб'єкта); адаптивну (приспособлення до особливостей об'єкта маніпулювання); мобілізаційну (формування мотивації для дії чи бездіяльності об'єкта маніпулювання) [7, с. 9].

Указані функції притаманні на всіх рівнях маніпулювання: міжособистісному, міжгруповому, масовому. Серед чинників, що можуть вплинути на сприйняття індивідом (у нашому випадку – об'єктом маніпуляції) існують такі: впливати на людину найлегше, якщо вона не має визначеної позиції з певного питання; інформація може посилити переконання певного індивіда у власних поглядах на деякі аспекти життя та проблеми; масова комунікація може і похитнути уявлення особи щодо власної обізнаності в певному питанні та стійкість позицій, якщо для цього будуть створені відповідні умови [12, с. 45].

Однією з форм маніпулювання суспільною свідомістю М. Сенченко називає так званий телевізійний тероризм. Науковець зазначає, що нині відбувається порушення

співвідношення подання інформації в ЗМІ. На його думку щодня люди повинні отримувати 35% позитивних емоцій, 5% – негативних, 60% – нейтральних. Сучасні тенденції до збільшення кількості негативної інформації може спричинити симптоми постійного страху, а коли людина боїться, то нею легко маніпулювати [22, с. 346].

Г. Почепцов зазначає, що запорукою розвитку будь-якої держави є ефективна інформаційна інфраструктура, яка захистить жителів країни від негативного інформаційного впливу інших держав. На думку вченого, кожна держава в демократичному суспільстві має забезпечити, з одного боку, розповсюдження різноманітної та альтернативної інформації, а з іншого, – подавати потужну державну думку. Проблема управління інформаційними потоками та захистом населення від маніпулювання з боку ворожо налаштованих інформаторів є питанням інформаційної безпеки держави [18, с. 14].

Отже, маніпуляції масовою свідомістю можуть відбуватися на різних рівнях комунікації: від міжособистісного до масового. Сьогодні, коли рівень довіри до політиків у нашій країні падає, довіра до ЗМІ, навпаки, зростає. Тому інформаційні повідомлення через канали масової комунікації безпосередньо впливають на формування суспільної свідомості, застосовуючи маніпулятивні технології, іноді на користь, часто – на шкоду.

Метою будь-якого маніпулятора є підпорядкування власній волі іншу людину чи групу людей. На думку соціолога В. Амеліна, існують такі технології маніпулювання суспільною свідомістю з політичною метою: поширення під виглядом об'єктивної інформації такої, яка є бажаною для певних осіб чи групи людей; вплив на вразливі емоційні позиції людей, що викликають страх, гнів, тривогу та інше; реалізацію прихованих задумів та цілей за підтримки громадськості [6, с. 82].

Маніпулятивні технології у ЗМІ застосовуються також через засоби ідеології, агітації та пропаганди. Ідеологія – це «система поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, у яких усвідомлюються й оцінюються ставлення людей до дійсності й один до одного, соціальні проблеми й конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин» [7]. Фактично ідеологію створюють для того, аби суспільство мало низку ідей, у які має вірити, та правил-ритуалів, яких слід дотримуватися. У цьому й полягає мета маніпуляторів – нівелювати особистістю в натовпі, спільноті. У створенні ідеології беруть участь професіонали, які транслюють її в масову свідомість, у практичне знання, що відбувається в межах масової комунікації.

Агітація як спосіб маніпуляції через ЗМІ має завдання спонукати людей до суспільної активності з різних приводів, що відбувається шляхом поширення певних ідей і лозунгів за допомогою різноманітних засобів масової комунікації. Це яскраво можна простежити під час передвиборчої кампанії, а також для утвердження авторитету певних політичних партій, діячів тощо.

Пропаганда – це метод психологічного впливу на населення за допомогою засобів масової інформації і ко-

мунікації, який виконує функцію ціннісної регуляції свідомості і ґрунтується на психологічних механізмах порівняння й оцінки» [19]. Пропаганда – це «поширення соціально-політичних, природничо-наукових та інших знань з метою їх втілення у суспільну свідомість»; ідеологічно спрямована діяльність для формування в окремої групи чи верстви населення певних поглядів, думок та переконань [17]. На думку О. Литвиненко, «контрпропаганда – це створення модифікованого інформаційного потоку з метою послаблення, а в ідеалі – повної ліквідації ефекту від пропаганди противника» [14].

Науковець О. Парасюк зазначає: «Друга половина ХХ ст. була надзвичайно багата на приклади психологічних операцій з маніпулювання свідомістю людей як під час збройної боротьби, так і в ході виборчої боротьби» [19]. Дослідник подає різні типи маніпулятивних методів: наклеювання ярликів, гра красивими словами або чорна магія слів, перенесення осуду й негативного образу, суспільне несхвалення, імітаційна дезінформація, залякування темою та повідомленнями, псевдологічні висновки, застосування контрасту.

Усі ці методи застосовують у ЗМІ під час вибору тематики програм, фактажу в новинах, доборі інтерв'юєрів тощо і саме вказану класифікацію маніпулятивних методів ми взяли за основу для аналізу контенту російських інтернет-видань щодо політичної ситуації в Україні та військових дій на Сході. Зупинимося на прикладах маніпулювання докладніше.

1. Наклеювання ярликів таких, як, приміром, уживання термінів «киевская хунта» та «союз бандеровських убийць», уживання слова «нацисти» щодо бійців з «Азову» тощо. Наприклад, «Киевская хунта принимает всё больше шизоидных законов...» [2]; «Кобзон разоблачил Союз бандеровских убийц. ... Вы говорите про власть. Для меня это не власть – это СБУ. Почему СБУ не борется со своими мародерами, убийцами, бандеровцами?... Да, проце, конечно. СБУ – это Союз бандеровских убийц...» [8]; «Нацисты из батальона «Азов» позируют в здании УВД Киевской области... Данная группа не отличилась ничем в боевых условиях, но прославилась беспределом на оккупированных территориях Донбасса» [3].

2. Гра красивими словами або чорна магія слів, що виявляється, як наприклад, у висловах І. Охлобистіна про те, що «воїни Новоросії стали стіною, щоб захистити православний світ від чуми, яка йде з України», або промова В. Путіна про те, що «Росія сильніша від усіх», а «Україна скотиться до неонацизму».

Приміром, «К сожалению, мир в одночасье изменился, стал агрессивным, в нем прославляют насилие и извращение... Россия обожает Новороссию, – сказал он. – Именно она разбудила саму Россию» [15]; «Владимир Путин: Россия сильнее всех, потому что мы правы. ...Президент Владимир Путин заявил в интервью ИТАР-ТАСС, что у него нет сомнений в правильности внешнеполитического курса России... Просто мы сильнее всех. Потому что мы правы. Сила в праве. Когда русский человек чувствует правоту, он непобедим. Говорю абсолютно искренне, не для красного словца, – сказал Владимир Путин...» [10]; «Путин: Мы боимся, что Украина скатится в неонацизм. Президент России заявил в интервью немецкому телеканалу ARD, что Запад поддерживает русофобские настроения на Украине... Украина

– самостійне державство, але є небезпека, що воно може скатитися в неонацизм, – заявив глава державства в інтерв'ю» [20].

3. Перенесення осуду й негативного образу, що проявляється, зокрема, у руйнуванні іміджу Олега Ляшка через негативний імідж депутатів його партії, або осуд української влади через дії армії. Наприклад, «Для кого Ляшко протащил в Раду України модельних девушек? Норковая шуба, золотой айфон, кожаная сумка за \$1000 и два охранника – так выглядит 24-летняя харьковчанка Елена Кошелева, прошедшая в украинский парламент по списку Радикальной партии Олега Ляшко. Описанная девушка – самый загадочный депутат Верховной Рады. ... Видимо, именно за такую “жизнь по-новому” для Елены Кошелевой и ей подобных умерли тысячи украинцев, ставших жертвами государственного переворота 22 февраля и последовавшей за ним гражданской войны» [1]. «Украинские силовики заявили, что в воскресенье нанесли 31 осевой удар по позициям ополченцев в Донбассе. «Артиллерия сил АТО (антитеррористической операции, так в Киеве называют спецоперацию силовиков против недовольных февральским госпереворотом жителей Донбасса – ред.) нанесла 31 огневой удар по огневым позициям террористов”, – сообщается на странице пресс-центра силовой операции в Facebook» [5].

4. Суспільне несхвалення репрезентується прикладом, коли подано інформацію російським ЗМІ про те, що український борець підтримує Путіна, а не Україну, або про те, що одесити нібито підтримують Новоросію. Наприклад, «Украинский боец вышел на взвешивание в футболке с Путиным. ... В соцсетях появилась фотография украинского спортсмена Абсолютного бойцовского чемпионата (UFC) Алексея Олейника по прозвищу Удав, одетого в футболку, на которой изображен президент РФ Владимир Путин... [25]; «Одесса в оккупации, но люди поддерживают Новороссию. В телефонном интервью жительницы Одессы рассказали о том, что на самом деле устроили нацисты в городе-герое Одессе. Город сейчас фактически находится в оккупации. Бандеровцы пытаются истребить всех инакомыслящих. Люди, даже если поддерживают Новороссию, предпочитают открыто про это не говорить... Одесса в оккупации, но люди поддерживают Новороссию» [4].

5. Імітаційна дезінформація проявляється залякуванням темою повідомлення, що помітно в перекручуванні цитати А. Гриценка. Наприклад, «Бывший глава Минобороны Украины Анатолий Гриценко возмущен тем, что российские самолеты будут летать на Украину. О возобновлении полетов сообщила одна из авиакомпаний России. Однако Госавиаслужба Украины отменила разрешение на полеты российских бортов в Харьков и Днепрпетровск. Но Гриценко видимо об этом не знал и призвал сбивать гражданские лайнеры России, как сбивали немецкие самолеты во время ВОВ. ... «В аэропорту одного из городов, куда с 1 декабря будет летать российский Аэрофлот, сейчас базируются боевые подразделения армейской авиации, задействованные в АТО. Прямо в аэропорту, куда будут садиться лайнеры враждебного государства! – написал Гриценко» [24].

6. Виривання слів з контексту, коли залякують виокремленням певних слів повідомлення, зокрема й про те, що АТО триватиме 10 років.

Наприклад, «Министр иностранных дел ФРГ Франк-Вальтер Штайнмайер в интервью немецкому телеканалу ZDF заявил, что конфликт на Украине может продлиться более десяти лет. «Я всегда говорю: спровоцировать конфликт можно за 14 дней, однако для его решения понадобится уже 14 лет», – заявил Штайнмайер. Глава МИД Германии также отметил, что вопрос о вступлении Украины в НАТО в ближайшее время не будет актуальным.... Министр иностранных дел ФРГ также затронул тему обострения отношений между Евросоюзом и Россией в связи с ситуацией на Украине. По его мнению, конфликт между ЕС и РФ серьезный и не может быть решен в одночасье» [26].

7. Псевдологічні висновки нескладно помітити в матеріалах про економічну та політичну нестабільність України, а також про те, що малий відсоток українців насправді підтримує Євромайдан. Наприклад, «Пушков: Лучший путь покончить с ЕС – принять в его состав Украину. Председатель комитета Государственной думы РФ по международным делам Алексей Пушков прокомментировал выступление Папы Франциска в Европарламенте, где глава Святого Престола отметил, что у граждан ЕС растет недоверие к государственным институтам. «Папа Римский дал мрачную оценку Евросоюзу. Если же в Брюсселе захотят совсем покончить с ЕС, наилучший путь – принять в его состав Украину», – написал российский политик в своем Twitter» [21]; «В Европе относятся к Украине как к бомжу из тепло-трассы»[9].

8. Застосування контрасту використовують зазвичай тоді, коли створюють «образ» ненависників всього російського. Наприклад, «В Одессе в ночь на 30 ноября местные активисты, называющие себя патриотами Украины, разрушили памятник Владимиру Ленину и Максиму Горькому, сообщает LB со ссылкой на страницу одесского областного отделения партии «Свобода» в Facebook. ... Вместе с тем представители партии «Свобода» отрицают свою причастность к происшествию и утверждают, что фотографии были присланы на электронную почту организации. ... В 2014 году в украинских городах разрушены несколько памятников советскому вождю. Ранее памятники были повреждены или полностью разрушены в Киеве, Харькове, Мариуполе, Запорожье, Кривом Роге и других городах. На Украине этот процесс получил название «ленинопад» [23].

Висновки. Отже, ЗМІ сьогодні має широкі можливості для маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою різних маніпулятивних методів, як-от: наклеювання ярликів, гри красивими словами, перенесення осуду й негативного образу, суспільне несхвалення, імітаційна дезінформація, залякування темою та повідомленнями, псевдологічні висновки, застосування контрасту. Це неповний перелік методів маніпулювання, які використовують російські медіа, аби маніпулювати свідомістю реципієнтів. Метою таких процесів є формування в аудиторії необхідних думок та точки зору з приводу політичної ситуації в Україні та військових дій на Сході, однак слід пам'ятати про те, що іноді ефект від таких інформаційних операцій може бути протилежний бажаному і спровокувати нові конфлікти та спричинити дезінформованість населення та недовіру до ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Для кого Ляшко протасил в Раду України модельних девушек? // Политикус. [For whom Ljashko dragged in Rada model maiden-nis? // Politikus.] – 30-11-2014. – URL: <http://politikus.ru/events/36881-dlya-kogo-lyashko-protaschil-v-radu-ukrainy-modelnyh-devushek.html> Politikus.ru/Politikus.ru.
2. Киевская хунта принимает всё больше шизоидных законов // Русская Правда. [Kiev junta takes more and more schizoid laws // Russian Pravda] – URL: <http://ruspravda.info/Kievskaya-hunta-prinimaet-vse-bolshe-shizoidnih-zakonov-3826.html>.
3. Нацисты из батальона «Азов» позируют в здании УВД Киевской области // Русская весна. [The Nazis from the battalion "Azov" posing in the ATC building Kiev Region // Russian spring] – 30.11.2014. – URL: <http://rusvesna.su/news/1417364986>.
4. Одесса в оккупации, но люди поддерживают Новороссию. ... // Русская Весна. [Odessa in the occupation, but people support Novorossia. ... // Russian Spring] – 22.11.2014 – URL: <http://rusvesna.su/news/1417281463>.
5. Украинские силовики за день 31 раз обстреляли позиции ополченцев // РИА Новости – [Ukrainian law enforcers 31 times per day fire on positions of militias // RIA Novosti] 30.11.2014. – URL: <http://ria.ru/world/20141130/1035871938.html#ixzz3LHjGNAf3>.
6. Амелин В.Н. Социология политики / В. Аменин // Информационный бюллетень. [Amelin V.N. Sociology of Politics / V. Amenin // Newsletter] – М., 1992. – №4.
7. Бойко О.Д. Анатомия политического манипулирования / О.Д. Бойко. – Ніжин, [Boiko O.D. Anatomy of political manipulation / O.D. Boyko. -Nizhin] 2007. – 223 с.
8. Брилев С. Кобзон разоблачил Союз бандеровских убийц / С. Брилев // Вести : интернет-газета. – 1 ноября 2014. [S. Brilev Kobzon denounced the Union of Bandera killers / C Brilev // News: Online Newspaper. - 1 November 2014.] – URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2091068>.
9. В Европе относятся к Украине как к бомжу из теплотрассы» – Монтян Татьяна // Русская Весна [In Europe, refer to Ukraine as a vagabond of heating mains "- Tatiana Montyan // Russian Spring] : – 28.11.2014 – URL: http://rusvesna.su/recent_opinions/1417183033.
10. Владимир Путин: «Россия сильнее всех, потому что мы правы» [Vladimir Putin: "Russia is the strongest of all, because we are right"] // Lifenews.– 23.11.2014. – URL: <http://lifenews.ru/news/145131>.
11. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. — М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с. [Dotsenko E.L. Psychology manipulation: phenomena, mechanisms and protection / E.L. Dotsenko. - M.: Cheraw, Moscow State University Press, 1997. - 344 p.]
12. Иванов В.Ф. Социология массовой коммуникации : навч. посіб. / В. Иванов. – Черкаси : Вид-во ЧДУ, 2003. [V.F. Ivanov Sotsiologiya masovoi komunikatsii: navch. posib. / V. Ivanov. - Cherkasy: Type of CHDU, 2003.]
13. Костюк В.В. Манипулятивные методы в ЗМІ: історія та сучасність / В.В. Костюк, М.А. Галич, А.Ю. Ставицька // Держава та регіони : Серія: Соціальні комунікації, 2014 р., № 1–2 . – С. 17–18. [V.V. Kostyuk. Manipulyativni methods in ZMI: Istoria suchas the one-nist / V.V. Kostyuk, M.A. Galic, A.J. Stavitska // Power that regioni: Seriya: Sotsialni komunikatsii, 2014 p., № 1-2. - P. 17-18.]
14. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії / О.В. Литвиненко. [A. Litvinenko. Special information operations and prop-handystski campaign / Litvinenko A.V.] – URL: <http://old.niss.gov.ua/book/litv/index.htm>.
15. О. Охлобыстин: «Люди и воины Новороссии встали стеной на пути зла» // Русская весна. [A. Ohlobystyn "People and soldiers stood Novorossia wall in the way of evil" // Russian spring"] – 30.11.2014. – URL: <http://rusvesna.su/news/1417373186>.
16. Пірен М.І. Основи політичної психології : навч. посіб. / М.І. Пірен. – К. : Міленіум, 2003. — 413 с. [Piren M.I. Principles of Political Psychology: teach. guidances. / M.I. Pyren. - K: Millennium, 2003. - 413 p]
17. Політологічний енциклопедичний словник : А-Я / упоряд. В. Горбатенко. – К. : Генеза. 1997. – 384 с. [Political Science Encyclopedic Dictionary: AZ / compilation. V. Gorbatenko. - K: Genesis. 1997. - 384 p.]
18. Почепцов Г.Г. Інформаційна політика : навч. посібник / Г. Почепцов, С. Чукут. — 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 663 с. [G.G. Pocheptsov Information policy: teach. manual / Pocheptsov G., Chukut S. - 2nd ed., Erased. - K: Knowledge, 2008. - 663 p.]
19. Прасюк О. Маніпулювання свідомістю виборців як комунікативна технологія здобуття політичної влади / О. Прасюк // Теле- та радіожурналістика. – 2010. Вип. 9. Ч. 2. С. 134–139. [A. Prasyuk manipulation voters commune-katyvna technology gaining political power / O. Prasyuk // TV and radio journalism. - 2010. Vol. 9. Part 2. С. 134-139.]
20. Путин: «Мы боимся, что Украина скатится в неонацизм» // Lifenews. – [Putin: "We are afraid that Ukraine will slide into neo-Nazism" // Lifenews] 17.11.2014. – URL:<http://lifenews.ru/news/145131>.
21. Пушков: «Лучший путь покончить с ЕС – принять в его состав Украину» // МК.ru. – [Pushkov: "The best way to do away with the EU - to take in its composition Ukraine"] 29.11.2014. – URL: <http://www.mk.ru/politics/2014/11/30/pushkov-luchshiy-put-pokonchit-s-es-prinyat-v-ego-sostav-ukrainu.html>.
22. Сенченко М.І. Латентна світова інформаційна війна / М.І. Сенченко. - Київ : Стебеляк, 2014. – 382. [M.I. Senchenko Latent global information war / M.I. Senchenko. - Kyiv: Stebelyak, 2014. - 382]
23. СМІ: в Одессе разрушили памятник Ленину // РИА Новости [Media: Odessa destroyed the monument to Lenin // RIA Novosti]– 30.11.2014. – URL: <http://ria.ru/world/20141130/1035863835.html#ixzz3LHqQb5Da>.
24. Томин А. Экс-глава Минобороны Украины призвал сбивать российский гражданские самолеты // МК.ru. [A. Tomin A former head of the Ministry of Defense of Ukraine urged to shoot down Russian civilian aircraft] – 29.11.2014. – URL: <http://www.mk.ru/politics/2014/11/29/eks-glava-minoborony-ukrainy-prizval-sbivat-rossiyskie-grazhdanskie-samolety.html>.
25. Украинский боец вышел на взвешивание в футболке с Путиным [Ukrainian fighter came to the weighing in T-shirt with Putin]// Lifenews.–22. 11. 2014. – URL: <http://lifenews.ru/news/145573>.
26. Штайнмайер: «Конфликт на Украине может продлиться больше десяти лет» // РИА Новости [Steinmeier: "The conflict in Ukraine could last more than ten years" // RIA Novost] – 30.11.2014. – URL: <http://ria.ru/world/20141130/1035861763.html#ixzz3LHo2mZxf>.

Ceragem K.S. Methods of manipulating the consciousness of the audience in contemporary political discourse

Abstract. The article is devoted to methods of manipulating the consciousness of the audience of the Russian Internet media concerning the political situation in Ukraine in the past year and the current АТО.

Keywords: manipulation, methods of manipulation, misinformation, false information, ideology, propaganda, agitation

Серажим К.С. Методы манипулирования сознанием аудитории в современном политическом дискурсе

Аннотация. Статья посвящена методам манипулирования сознанием аудитории российскими интернет-СМИ относительно политической ситуации в Украине и хода АТО.

Ключевые слова: манипулирование, методы манипулирования, дезинформация, ложная информация, идеология, пропаганда, агитация

Симоненко О.В.

Інформаційно-комунікаційні основи демократичної трансформації українського суспільства

*Симоненко Олена Василівна, кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу політичного аналізу
Служби інформаційно-аналітичного забезпечення
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, м. Київ, Україна*

Анотація: У статті розглядається сучасна інформаційно-комунікаційна ситуація в Україні та фактори, що визначають її розвиток в демократичній трансформації українського суспільства. Здійснено описання тенденцій впливу інформації на модернізаційні процеси. Проаналізовано головні проблеми інформаційно-комунікаційного забезпечення в Україні в умовах транзитивного переходу до демократичного суспільства, коли сучасні медіа відкривають принципово нові можливості для вільного поширення інформації, масового інформаційного обміну і комунікації, формуючи новий тип демократичного суспільства та нову політичну культуру. Робиться висновок про те, що інформаційно-комунікаційний чинник відіграє функцію каталізатора соціокультурної трансформації та взаємодії по осі «влада-суспільство-мас-медіа», а політико-культурна парадигма державної інформаційної політики виступає як сукупність перетину політики державної влади, громадянського суспільства і мас-медіа.

Ключові слова: *Україна, демократична трансформація, інформація, інформаційно-комунікаційний розвиток*

Нова епоха дає нові можливості доступу до інформації. Україна зробила свій вибір, взявши курс на інтеграцію у світове інформаційне співтовариство. Цей вибір ми підтверджуємо підтримкою міжнародних зусиль відповідною інформаційною політикою, просуванням інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління, освіту, культуру, охорону здоров'я, ділову сферу, удосконаленням законодавства й інших способів. До того ж, в сучасному суспільстві з усіх видів духовно-психологічного впливу на перший план висувається інформаційна влада. Інформаційна влада, і насамперед, її головні носії – засоби масової інформації, є складовою частиною механізму функціонування демократії, а також її ціннісних підвалин, демократичного ідеалу. До сутнісних характеристик інформаційної політики нашої держави відносимо, також, з'ясування рольової функції інформаційного чинника у формуванні політичної культури українського суспільства, який ґрунтується на тому, що засоби масової інформації і комунікації виступають самодостатнім суб'єктом інформаційної політики, відіграють значну роль у складних процесах формування суспільної думки та масової свідомості, сприяють подоланню політичної фрагментарності українського суспільства та становленню на цій основі громадянської політичної культури як елемента політичного розвитку України.

Метою роботи є обґрунтування важливості інформаційно-комунікаційної складової в сучасній політиці України. А також, розгляд проблем, які супроводжують демократичну трансформацію українського суспільства в контексті даної проблематики.

Автор відзначає, що при модернізації суспільства важливу роль відіграє її інформаційно-комунікаційна складова, оскільки нині, насамперед, від неї залежать соціальна поведінка, інтегрованість суспільства та психологічна стабільність особистості. Крім того, у сучасний час володіння інформаційними ресурсами й технологіями розглядається як основний чинник розвиненості та могутності будь-якої держави. Інформаційно-комунікаційний чинник відіграє функцію каталізатора соціокультурної трансформації та взаємодії по осі «влада-суспільство-мас-медіа», а політико-культурна парадигма державної інформаційної політики виступає як сукупність перетину політики державної влади, громадянського суспільства і мас-медіа. Тому ефективна й високотехнологічна національна інформаційна сфера є нині фундаментальним чинником політико-

економічної та соціокультурної модернізації українського суспільства, розбудови міцного, консолідованого соціуму, дотримання інформаційно-психологічної безпеки громадян та держави. Це, а також колосальний просвітницько-виховний потенціал формує один з пріоритетів гуманітарного розвитку України - формування чіткої й збалансованої стратегії державної інформаційної політики.

Сьогодні соціальна, економічна і політична модернізація суспільних відносин, трансформаційні процеси, які проходять в сучасній Україні, приводять до життя широке коло проблем, які вимагають теоретичного осмислення і практичного вирішення. Тому постає об'єктивна необхідність системного описання тенденцій впливу інформації на процеси, які пов'язані з демократичною трансформацією українського суспільства, яке, в свою чергу, може слугувати основою для кардинального підвищення ефективної діяльності сучасних політичних лідерів. Адже у період становлення політичної системи, її модернізації, реструктуризації, при перманентності процесу оновлення правового поля, у якому має відбуватися функціонування інститутів політичної системи та громадянського суспільства, що ми спостерігаємо сьогодні в Україні, особливо зростає роль інформаційно-комунікаційного фактора.

В Україні вивчення цих питань розпочалося у 90-х роках минулого століття. Багато українських політологів та науковців, аналізуючи інформаційно-комунікаційний чинник у трансформації і модернізації сучасного українського суспільства, пов'язують його основні функції, типи і характер прояву з політичними лідерами. З такої точки зору певний інтерес викликають роботи В. Андрущенко, Д. Видріна, М. Головатого, В. Журавського, Ю. Зущика, І. Кураса та багато інших. Особлива увага у вітчизняній науці приділяється ролі засобів масової інформації в перетворенні суспільства. М. Вершинін, Р. Каложний, З. Партико, О. Рубанець розглядають засоби масової інформації з погляду політичної комунікації, їх ролі в політичному процесі, формування інформаційної еліти в Україні, ролі ЗМІ у виборах, у процесі державного будівництва. Також розглядаються ЗМІ як інструмент формування суспільної свідомості в умовах становлення державності.

Також в різних аспектах фахівцями аналізується інформаційна безпека особистості, суспільства і держави. Методологічні аспекти інформаційної безпеки розглядають О. Литвиненко, О. Нестеренко, І. Чиж, Ф. Уєб-

стер. Інформаційно-психологічне протиборство в сучасних умовах аналізують В. Бебик, Г. Почепцов, А. Чічановський, В. Шкляр. Зокрема, цікавими є висновки цих учених про інформаційно-психологічний захист, як фактор збереження політичної ментальності нації.

Представлений у роботі аналіз поняття та феноменів демократичної трансформації спирається на науковий доробок, також, таких дослідників, як Є. Головаха, В. Горбатенко, А. Кудряченко, М. Розумний та інші. У роботах цих та багатьох інших фахівців концептуалізуються трансформаційні процеси на посткомуністичному просторі, осмислюється їх сутність, рушійні сили, механізми, реальні та перспективні результати тощо.

Комплексно розкрито глобальні трансформації систем масової комунікації як нового фактора міжнародних відносин кінця ХХ століття в працях О. Зернецької. Проблему розвитку комунікаційних систем епохи формування глобального суспільства аналізують В. Горвий, О. Онищенко.

Виходячи із положення про інформаційно-комунікаційний чинник демократичної трансформації, звернемося до аналізу його феноменів в Україні. Як відзначають вітчизняні дослідники, в сучасну інформаційну добу одну з провідних ролей у демократичній трансформації українського суспільства та у формуванні його політичної культури відіграють засоби масової інформації, доносячи до населення інформацію про політичні знання, соціальні і культурні цінності, формуючи таким чином відповідну політичну поведінку. Загальновідомо, що в наш час ЗМІ справляють найбільш вагомий вплив на суспільну свідомість. Через здатність швидко і майже тотально охоплювати найбільш широкі аудиторії ЗМІ можуть трансформувати традиційну систему духовного виробництва, і сьогодні у розвинених суспільно-політичних системах панує теза, що ті, хто володіє ЗМІ, володіють громадською думкою. Отже, засоби масової інформації являються важливим та багатофункціональним інститутом політичної комунікації сучасного суспільства. Характер та спрямованість ЗМІ стали важливими політичними та ідеологічними факторами суспільного розвитку, політичних й електоральних процесів.

В свою чергу, посилення ролі і значення засобів масової інформації є важливою складовою розбудови в Україні громадянського суспільства, гарантування свободи слова, можливість об'єктивного і неупередженого висвітлення реальної суспільно-політичної ситуації. ЗМІ виступають як елемент громадянського суспільства, з одного боку, та як інструмент зв'язків влади з громадськістю, з іншого.

Щодо тенденцій розвитку Інтернету в Україні та його впливу на розбудову громадянського суспільства, то ми поділяємо наукові підходи фахівців, які наголошують на важливості цього джерела інформації. У той самий час впровадження новітніх технологій, Інтернету можуть відігравати подвійну роль – слугувати могутнім засобом розширення творчих можливостей людини, інститутом позитивних суспільних перетворень і, одночасно бути джерелом виникнення і нарощування небезпечних для суспільства негативних тенденцій. Ця суперечливість феномену Інтернету, який дедалі активніше впроваджується в усі сфери суспільного життя,

робить надзвичайно необхідною розробку і введення в практику законодавчих норм і правил, які регулюватимуть його функціонування. В процесі цього обов'язково треба враховувати складність цього завдання, небезпеку під час виконання його антидемократичних рішень, які можуть відкрити простір для невиправданої регламентації всесвітньої мережі, що завдасть шкоди демократії під видом її захисту.

В свою чергу, завдяки новітнім інформаційним технологіям, Інтернету в Україні істотно зростає ступінь особистої свободи індивіда. Дедалі ширша інтернетизація сучасної України позбавляє політичних лідерів монополії на інформацію, яка завжди була одним з основних ресурсів влади. З розвитком всесвітньої мережі розширюється «сфера суспільного» і, зокрема, сфера доступної уваги громадськості політики і політичної інформації. В процесі цього Інтернет перетворює людину з пасивного об'єкта інформування не тільки в активного, самостійного суб'єкта відбору плюралізованої маси інформації, а й у повноправного учасника самого процесу розповсюдження інформації, яка практично не піддається зовнішньому контролю і регулюванню. Даючи змогу індивіду одержувати надзвичайно швидкий, практично не обмежений і позбавлений від втручання посередників доступ до різних джерел інформації, всесвітня мережа надає всебічного розвитку громадянину, обумовлює децентралізацію влади, сприяє послабленню вертикальних, ієрархічних моделей соціальної організації і подоланню відстороненості мас від повсякденного політичного процесу. В той самий час багатократно зростають можливості розширення і зміцнення системи горизонтальних громадських зв'язків. Залучаючись до новітніх комунікаційних технологій, рядові громадяни України одержують виключно ефективний засіб самовдосконалення, самоорганізації, в тому числі, політичної самореалізації, яка дозволяє активізувати їхню участь у громадсько-політичному житті. Також, громадяни України дедалі активніше опановують нові форми комунікацій, зокрема «соціальні медіа», тобто в Україні стрімко формується масова Інтернет-аудиторія та специфічне «мережеве» соціокультурне середовище, що за своїми основними параметрами буде подібним до таких у розвинених країнах.

В даному контексті також слід зауважити, про те що новим напрямком інформаційної роботи органів влади незалежної України є вивчення громадської думки з різних питань соціально-економічного, політичного тощо, життя суспільства; система привселюдного інформування громадян про діяльність державних органів. В свою чергу, інформаційне забезпечення, є базою на якій будується управлінська діяльність державного апарату незалежної України.

Проте існують і проблеми інформаційно-комунікаційного забезпечення в Україні в умовах транзитивного переходу до демократичного суспільства. коли сучасні медіа відкривають принципово нові можливості для вільного поширення інформації, масового інформаційного обміну і комунікації, формуючи новий тип демократичного суспільства та нову політичну культуру. Наприклад, інформаційна компонента комунікаційного процесу обумовлена тією обставиною, що в сучасних умовах, в Україні, оновлення структури потреб випе-

реджає модернізацію засобів виробництва, технологій, що призводить до відриву соціокультурного середовища від економічного, посилює напругу в суспільстві. Цей розрив збільшується в результаті інтенсивної міжкультурної взаємодії, обміну життєвими стандартами. Причиною такої деформації, окрім інших факторів, є розрив між прикладною інформацією, котра забезпечує технологічні зрушення, професійно-кваліфіковану оснащеність кадрів, і розважально-рекламною інформацією.

У найбільш загальному плані, інформаційна демократія представляє ідеальну гіпотетичну модель політичної складової майбутньої цифрової епохи і заснована на цінностях інформації в поєднанні з «соціалізованими» технологіями автоматизації і комунікації, що означають вільний доступ кожного громадянина до будь-якої суспільно-політичної інформації, дійсне право та реальну можливість розпоряджатися всіма благами як глобального, так і локального суспільства та брати участь в ухваленні важливих політичних рішень. «Розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного вирішення актуальних суспільних проблем. Реалізація цих умов залежить від цілого ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості суспільства, рівень розвитку користувача» [6, с. 7-8]. На думку автора, перевагу необхідно віддавати прикладному інформаційному обміну з метою створення нових економічних, соціальних, виробничих, політичних технологій, орієнтованих на ефективну, конструктивну взаємодію акторів політичного процесу, формування у них орієнтацій на професіоналізм, адекватних реаліям і національним інтересам України.

До того ж, українські дослідники роблять висновок про «відсутність у багатьох сегментах вітчизняного медіа-ринку об'єктивних умов для функціонування економічно незалежних засобів масової інформації», констатують «майже повну несформованість повноцінного ринкового конкурентного середовища ЗМІ» [6, с. 27].

В цьому контексті, слід звернути увагу на незалежні ЗМІ як інституту громадянського суспільства. На думку автора, для подальшого їх розвитку потрібно здійснити чимало кроків, однак при цьому необхідно унеможливити державне втручання в діяльність медіа. Держава мусить мати власну, прозору, публічну та системну інформаційну політику, базовими принципами якої мають бути дотримання демократичних цінностей. В той же час, інформаційний ресурс, як і всі інші, вимагає управління. Це має вирішувати інформаційна політика, яку українська держава здійснює за допомогою розробки законодавства.

Слід зазначити, що Україна посідає одне з провідних місць у СНД за кількістю законів щодо діяльності масмедіа спрямованих на розширення гласності та поінформованості суспільства. В цьому контексті, звертає на себе увагу також той факт, що із прийняттям Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» № 537-V від 09.01.2007 р., розбудову інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх ІКТ в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади

та органів місцевого самоврядування, визначено як один із стратегічних пріоритетів державної політики України. А серед головних напрямів піднесення інформаційного суспільства особлива увага приділяється електронному врядуванню. Головним завданням електронного врядування є сприяння побудові сучасної конкурентоспроможної економіки та підвищення рівня та якості життя населення України шляхом впровадження сучасних і перспективних ІКТ в усі сфери життєдіяльності країни та її населення. Одним із пріоритетів програми є формування в країні системи «Електронний уряд».

На думку дослідників О. Онищенко, Л. Дубровіної, В. Горового: «У нашій країні існують реальні перспективи запровадження електронного урядування, що за умови активного впровадження в життя суспільства, крім виконання свого основного завдання – демократизації, удосконалення дієвості управлінської діяльності, – сприятиме і наочній ілюстрації уявлень про владу і внутрінаціональної громадської думки, і зарубіжної, і певною мірою стимулюватиме об'єднання інформаційних ресурсів у загальнодержавному масштабі. Його наслідком буде «відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; економія часу та матеріальних ресурсів; підвищення якості надання адміністративних послуг» [6, с. 46-47]. Отже, «експертиза» українського інформаційного законодавства, свідчить про те, що нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери є досить розвиненою.

Отже, незважаючи на об'єктивні проблеми, пов'язані з фінансово-економічною кризою, динаміка розвитку інформаційних відносин в Україні протягом останніх років є стабільно позитивною, і це можна вважати сталою тенденцією, що має бути збережена та посилена в найближчому майбутньому. Інформаційна політика в умовах трансформаційних процесів стала пріоритетом політичного, економічного та соціокультурного розвитку України. На погляд автора, поширення інформаційно-комунікативних технологій в усіх сегментах українського суспільства складатиме підґрунтя для становлення інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання, інтеграції України в глобальне співтовариство, утвердження демократичних цінностей та прав людини, відкритості діяльності влади, зміцнення добробуту громадян України.

Таким чином, можна констатувати, що інформаційно-комунікаційна політика нашої держави перебуває на етапі прогресивної еволюції, реалізації подальших масштабних і якісно нових завдань, до яких належить: утвердження критичної маси перетворень, поліпшення інвестиційного клімату у сфері інформації і комунікації, ефективність інноваційної складової інформаційної сфери, усунення структурних деформацій і забезпечення відкритості інформаційної діяльності та інтегрування у міжнародний та європейський інформаційний простір. А передумовою успішності, в незалежній Україні, суспільного самоусвідомлення і самопроекування є розвиток комунікативних мереж соціуму та звільнення їх від контролю з боку структур влади та будь-якого монополізму в політичній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз: монографія / В.М. Бебик. - К.: МАУП, 2005. – 440 с.
2. Вершинин М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе / М.С. Вершинин. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2001. – 253 с.
3. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
4. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудич. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
5. Зернецька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О.В.Зернецька. – К.: Освіта, 2002. – 351 с.
6. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / О.С. Онищенко, Л.А. Дубровіна, В.М. Горовий; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2011. – 224 с.
7. Калюжний Р.А. Інформаційна культура / Р.А. Калюжний. – Ірпінь: Національний ун-т ДПС України, 2007. – 254 с.
8. Кудряченко А.І. Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку [кол. моногр.] / кер. авт. кол. А.І. Кудряченко; НАН України, Ін-т європ. дослідж. – К.: Ін-т «Україна», 2010. – 404 с.
9. Литвиненко О.В. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія / О.В. Литвиненко, І.Ф. Бінько, В.М. Потіха. – К.: Чорнобильінтерінформ. – 47 с.
10. Партико З.В. Теорія масової інформації та комунікації / З.В. Партико. – Львів: Афіша, 2008. – 290 с.
11. Розумний М.М. Ідея і нація в інформаційну епоху. / М.М. Розумний. - X.: Майдан, 2006. – 340 с.
12. Рубанець О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень: монографія / О.М. Рубанець. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 420 с.
13. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер; пер. с англ. М.В. Арапова / под ред. И.В. Маньхиной. – М.: Аспект-Пресс, 2004. – 400 с.
14. Чічановський А.А., Шкляр В.І. Політика. Преса. Влада. / А.А. Чічановський, В.І. Шкляр – Київ-Москва: Слов'янський діалог, 1993. – 68 с.
15. Чиж І.С. Україна: шлях до інформаційного суспільства / І.С. Чиж. – К.: Либідь, 2005. – 119 с.
16. Barber J. The pulse of politics: Electign Presidents in the Media Age. - N.Y., L.: Plenum, 1980. – 349 S.
17. Hosle Vittorio. Moral und Politik: Grundlagen einer politischen Ethik fur das 21. Jh. - Munch.: Beck, 1997. - 1216 S.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bebik V.M. Information and communication management in a global society, psychology, technology, technology public relations: monograph / V.M. Bebik. K: AIDP, 2005. - 440 p.
2. Vershinin M.S. Political Communication in the Information Society. / M.S. Vershinin. St. Petersburg. Pub. Mikhailov V.A., 2001. - 253 p.
3. Gorbatenko V.P. The strategy of modernization of society, Ukraine and the world at the turn of the millennium. Monograph. - K. Publishing Center "Academy", 1999. - 240 p.
4. Civil society in modern Ukraine: specific formation, trends / ed. F. Rudych. - K: Parliamentary publishing house, 2006. - 412 p.
5. Zernetska O.V. Global development of mass communication and international relations / O.V. Zernetska. - K. Education, 2002. – 351 p.
6. Integration of Ukraine into the world community in the context of library information technology / O.S. Onishchenko, L.A. Dubrovin, V.M. Gorovoy; National Academy of Sciences of Ukraine, Nat. libr. of Ukraine navtd after V.I. Vernadsky. - K: NBUV, 2011. - 224 p.
7. Kalyuzhnyy R.A. Information Culture / R.A. Kalyuzhnyy. - Irpen National University of STS of Ukraine, 2007. - 254 p.
8. Kudryachenko A.I. The cultural and civilizational space of Europe and Ukraine, especially the formation and development tendencies [col. Monograms.] / supervisor. com. col. A.I. Kudryachenko; National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Europe. resear. - K: Inst "Ukraine", 2010. - 404 p.
9. Litvinenko O.V. Information Space as a factor of Ukraine's national interests: Monograph / O.V. Lithuanenko, I.F. Bin'ko, V.M. Pikhota. - K: Chornobylinterinform. - 47 p.
10. Partyko Z.V. Theory of Media and Communications / Z.V. Partyko. - Lviv: Posters, 2008. - 290 p.
11. Rozumnyii M.M. X, Maidan, 2006. - 340 p.
12. Rubanets O.M. Information society: cognitive Postnonclassical creative research: monograph / O.M. Rubanets. - K: PARAPAN, 2006. - 420 p.
13. Webster F. Theories of the Information Society / F. Webster; Trans. from English. M.V. Arapova / ed. I.V. Manyhina. - Moscow: Aspect Press, 2004. - 400 p.
14. Chichanovskyy A.A., Shkliar V.I. Politics. Press. Power. / A.A. Chichanovskyy, V.I. Shkliar. - Kyiv Moscow: Slavic dialogue, 1993. - 68 p., 1993. - 68 p.
15. Chyzh I.S. Ukraine: the Way to the Information Society / I.S. Chyzh. - Kyiv: Lybid, 2005. - 119 p.

Symonenko O. Informative and Communicative Foundations of Democratic Transformation of the Ukrainian Society

Abstract. The article examines modern informative and communicative situation in Ukraine, as well as factors, which determine its development in democratic transformation of the Ukrainian society. The description of tendencies of information influences on modernization processes has been conducted. The article also analyses the main problems of informative and communicative supply in Ukraine in condition of transition to democratic society when modern media open new possibilities in the main in essence for free dissemination of information, mass informative exchange and communication, forming new type of democratic society and new political culture. The conclusion consists in the fact that informative and communicative factor plays the role of catalyst of social and cultural transformation and interaction on the axis “government – society – mass media”, where political and cultural paradigm of governmental informative policy plays the role of intersection of the governmental policy, society and mass media.

Keywords: Ukraine, democratic transformation, information, informative and communicative development

Симоненко Е.В. Информационно-коммуникационные основы демократической трансформации украинского общества

Аннотация. В статье рассматривается современная информационно-коммуникационная ситуация в Украине и факторы, определяющие ее развитие в демократической трансформации украинского общества. Описаны тенденций воздействия информации на модернизационные процессы. Проанализированы главные проблемы информационно-коммуникационного обеспечения в Украине в условиях транзитивного перехода к демократии, когда современные медиа открывают принципиально новые возможности для свободного распространения информации, массового информационного обмена и коммуникации, формируя новый тип демократического общества и новую политическую культуру. Делается вывод о том, что информационно-коммуникационный фактор играет роль катализатора социокультурной трансформации и взаимодействия по оси «власть-общество-СМИ», а политико-культурная парадигма государственной информационной политики выступает как совокупность пересечения политики государственной власти, гражданского общества и масс-медиа.

Ключевые слова: Украина, демократическая трансформация, информация, информационно-коммуникационное развитие

Яфонкіна І.П.
Цивілізаційні моделі взаємодії влади та освіти

Яфонкіна Ірина Петрівна, аспірант

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

Анотація. Досліджено специфіку взаємодії влади та освіти в суспільствах різного типу (доіндустріальному, індустріальному, постіндустріальному). Наголошено на виникненні інфократії та нетократії як нових варіантів організації влади в соціальних відносинах XXI ст. Вказано на вади організації владно-освітніх взаємин в Україні та перспективи їх подолання.

Ключові слова: *влада, освіта, владно-освітня взаємодія, освітній простір, тип суспільства, інфократія, нетократія, освітні реформи*

Особлива роль освіти в суспільному житті не потребує надто розлогої аргументації з огляду на тисячолітню присутність освітньої системи в людських спільнотах будь-якого історичного періоду та культурно-цивілізаційного ареалу. Підкреслимо лише глибоке значення освіти як надзвичайно складного та інклюзивного – залученого в усі грані людського буття – соціального інституту, здатного на фундаментальні суспільні зрушення [1]. Задля цього розкриємо зміст запропонованого М. Фуко (Франція) терміну «governmentality» (govern + mentality = влада + спосіб мислення, менталітет). За М. Фуко, влада, її характер, починаючи з Нового часу, не визначаються виключно «політикою держави», що характеризується в термінах «ієрархій», «владних вертикалей» тощо. Владні відносини включають в себе значно ширший масив «операційних практик» (способів мислення, раціональностей, технік, технологій), що дозволяють політичним суб'єктам керувати підлеглими, не відчуваючи надмірного спротиву з їх боку або взагалі його унеможливаючи.

Іншими словами, «governmentality» дозволяє визначити способи, за допомогою яких органи влади намагаються «продукувати громадян», що є найбільш придатними до втілення в життя владних планів. Особливу роль у цьому відіграють технології, що дозволяють перетворювати суспільство в податливого об'єкта, який є повністю керованим. До таких технологій беззаперечно відносяться освітні, здатні на радикальні духовні пертурбації стосовно більшості вікових категорій населення, залучених в освітню сферу або дотичних до неї.

Свого часу Дж. Най, формулюючи концепцію «м'якої сили», особливу увагу приділяв ролі вищої освіти США у реалізації її зовнішньополітичної гегемоністської стратегії [2]. До 2014 р. (до анексії Криму з боку Росії та створення так званих «Луганської» і «Донецької» «народних республік» за активної участі РФ) щось подібне спостерігалось у гуманітарній політиці Росії стосовно України та ін. країн СНД. Культура, мова, освіта (основні складники доктрини так званого «руського миру») стали ударними інструментами кремлівського варіанту «м'якої сили», спрямованої на відновлення російського домінування на частково втраченій пострадянській території. З цього приводу російські автори зазначали, що освітній дискурс став важливим елементом регіонального та світового політичного дискурсу. Іншими словами, освіта стає «політикоутворюючим фактором» світової політики, тобто фактором, що «визначає напрям світового розвитку» [3].

Вважаємо за необхідне пояснити, що освіту, виходячи з її багатократно доведеної здатності активно перетворювати внутрішнє та міжнародне гуманітарне середовище, доцільно розглядати в якості «розумної сили» (cleverpower), що посідає проміжне становище між «твердою силою» (hardpower) та «м'якою силою» (softpower), включеною країнами-лідерами до власного арсеналу міжнародних впливів.

Ставлячи за мету визначення основних форматів державного впливу на освітній процес, пропонуємо деякі узагальнення з цього приводу, оформлені у вигляді наступної таблиці [4]:

Таблиця 1. Якісні особливості владно-освітньої взаємодії в суспільствах різного типу

Особливості	Тип суспільства		
	Аграрне (доіндустріальне)	Індустріальне	Інформаційне (постіндустріальне)
Форма об'єднання членів суспільства	Народність (мовна спорідненість)	Нація	Конгломерат націй і народів
Походження законів і норм	Воля монарха	Воля диктатора, рішення правлячої партії	Рішення наднаціональних органів
«Пересічний» громадянин	Раб чи кріпак	Робітник чи клерк	Вільний професіонал
Домінуюча форма освіти (виховання)	Сімейна і державна	Державна	Громадянська, усупільнена
Характер навчання	Безпосередній, індивідуальний	Масовий, стандартний	Індивідуальний, нестандартний
Основа дидактичної культури	Слово і приклад	Друкований текст і слово	Цифрові та мережеві форми подачі інформації
Загальна характеристика освіти:	Коротка	Тривала	Безперервна
Обов'язкова	1-4 роки	7-9 років	12-14 років
Первинна	2-6 років	7-13 років	Більше 20 років
Джерело визначення цілей освіти	Монарх	Диктатор чи правляча еліта	Громадянське суспільство
Освітні пріоритети	Воля монарха	Інтереси держави та правлячої еліти	Інтереси громадян і всього соціуму
Модель освітніх реформ	Військова	Міністерська	Законодавчо-демократична
Архітектоніка освітнього простору	Формуюча, обмежено-розвиваюча	Формуюча, відтворювально-репродуктивна	Формуюча, розвиваюча

Аграрні суспільства мали планетарне поширення, будучи присутніми на всіх континентах, де проживала людина. Деякі з них збереглися й донині в так званому «третьому світі» або «країнах, що розвиваються». Тож цілком природно говорити про арабську, африканську, індійську, китайську та ін. специфіку аграрних соціумів. Стосовно європейської моделі організації влади в доіндустріальні часи пропонується прийняти наступне узагальнення: «Ті, хто захопив більше територій, діяли передусім як військові переможці і завойовники, збираючи данину й орендну платню... Політична влада мала тенденцію бути локальною в зосередженому в одних руках, породжуючи світ «частково співпадаючих вимог і повноважень». Деякі з таких вимог і повноважень знаходились у конфлікті між собою. Принцип територіальної політичної влади ще не став пріоритетним серед інших принципів політичного устрою і, відповідно, жоден правитель або жодна держава не були суверенними у розумінні верховними на даній території і населенням» [5].

Освітні характеристики аграрних суспільств, накопичуючись та видозмінюючись упродовж тисячоліть людської історії в різних ареалах її розгортання, зводились до кількох принципових тез: основним механізмом передачі політичної влади було її успадкування; до спадкоємця не висувалася вимога високого освітнього статусу; розвиток політичної системи (держави) передбачав насамперед її територіальне розширення; система освіти мала продукувати чиновників та воїнів, готових до розширення кордонів держави та ефективного управління підкореними народами й землями. Як наслідок, про досконалість тогочасних освітніх систем говорити явно передчасно.

Індустріальні суспільства, керуючись симбіозом політичних та економічних еліт, на авансцену владної творчості вивели питання отримання максимального прибутку. Прибуток на особистому рівні означав збагачення, на класовому (капіталістичному) – збагачення, що стимулювало максимальне посилення економічної влади та висунення претензій на заволодіння державною владою, на державному – зміцнення державної могутності, перетворення держави на фактор регіональної і світової політики.

Індустріалізація призвела до посиленого зростання міст, зміцнення національної ліберально-демократичної держави, розвитку промисловості, освіти, сфери обслуговування. З'явилися нові спеціалізовані суспільні статуси («робітник», «інженер», «залізничник» та ін.), більш прониклими стали станові перегородки, соціальне значення яких послабилось.

Рушійною силою таких процесів став європейський абсолютизм та ініційований ним міждержавний порядок. Концентрація влади в умовах абсолютизму своїм наслідком мала низку подій, що мали беззаперечне значення для Європи і світу: зростаюче співпадання територіальних кордонів з єдиною системою врядування; уніфікацію державної та митної служб; централізацію виконавчої влади; монополізацію державою військової влади; введення регулярних армій; створення нових механізмів законотворення і примусу; формалізацію відносин між державами шляхом розвитку дипломатії і дипломатичних установ. Абсолютизм допоміг розпочати процес державотворення, який зменшував

соціальні, економічні і культурні відмінності всередині держави та збільшував відмінності між самими державами. Іншими словами, він допоміг політичним спільнотам створити ясне і зростаюче почуття – почуття національної ідентичності [6].

В умовах індустріалізму освіта все більше ставала державно контрольованою (організованою), уніфікованою, націленою на підготовку фахівця-практика, знання, вміння та навички якого мали сприяти подальшому посиленню держав-націй, в яких домінувало промислове виробництво. При цьому аграрний сектор економіки ставав вторинним фактором соціальної організації. Тогочасний ВНЗ отримав метафоричне визначення «університету Наполеона», особливості якого будуть розглянуті нижче.

Показово, що саме в період активного розвитку індустріалізму (XVIII ст.) відбулося стрімке посилення державної уваги до воєнного сегменту освітньої системи, зокрема, до розгортання широкої мережі військових навчальних закладів, що мали забезпечувати зростаючі потреби держави, детерміновані її військовими приготуваннями та практичними військовими діями. Враховуючи конкретно-історичні відмінності у розвитку тогочасних держав (імперій), безперервну зміну відносин між ними від союзницьких до ворожих, вкажемо на швидке формування прусської, російської, французької, англійської та ін. моделей організації воєнної освіти, які забезпечували потреби своїх держав у військових кадрах необхідної кваліфікації.

Постіндустріальні (інформаційні, цифрові) суспільства дозволяють оцінити феномен освіти з принципово інших позицій, ніж це було можливо хоча б одне покоління тому. Звернімося до напрацьованого Е. Тоффлера (США), який запропонував концепцію «тріади влади», яка безпосередньо відбиває доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні владні формати. Зокрема, ще наприкінці ХХ ст. американський науковець переконливо довів: «Які б інструменти влади не експлуатувалися правлячою елітою або окремими людьми в їх особистісних стосунках, сила, багатство і знання залишаються їх основними важелями [7]. Спираючись на власні критерії, Е. Тоффлер поділяє владу на три типи: низькоякісну, середньої якості, вищого гатунку. Перша з них тримається на силі, друга – на багатстві, третя – на знаннях, головним продуцентом та поширювачем яких були й залишаються наукова та освітня сфери (в більшості країн їх справедливо об'єднують в науково-освітню). Низькоякісна влада зародилась і була чи не єдиною в доіндустріальну епоху, влада середньої якості домінувала в індустріальну добу, високоякісна є продуктом індустріальної епохи. У сучасному суспільстві присутні всі три типи влади, як і тріада соціальних суб'єктів, налаштованих на їх практичне використання.

Доцільно більш широко пояснити, що конкретні владні конструкції безпосередньо корелюють з економічними показниками суспільного розвитку: країни, що є економічними лідерами, важливою передумовою власного успіху справедливо вважають його освітнє забезпечення. Високоякісні освітні системи безпосередньо стимулюють високоприбуткове виробництво, результати якого прямо чи опосередковано впливають на все суспільство. Знову пошлемося на Е. Тоффлера: «Такі невідчутні види діяльності, як фінансування, ди-

зайн, планування, наукові дослідження, маркетинг, реклама, розподіл, управління, обслуговування, переробка, часто стають більш складними й дорогими. Вони нерідко дають більший прибуток та бувають вигіднішими, ніж кування металу чи фізична праця. У результаті відбуваються глибокі зміни у відносинах між різними секторами економіки» [8].

Узагальнюючи тофлерівські підходи, О. Шнирко формулює основні причини «метаморфоз влади» (глобальних зрушень у її структурі та соціальних можливостях) [9]. Ними визнаються:

– перехід людства від індустріального до постіндустріального, інформаційного та інформаційно-знанневого суспільства;

– фундаментальні зміни у співвідношенні сили, багатства і знання, зокрема швидке посилення ролі знання та зростання залежності від нього сили і багатства;

– масове впровадження в людську життєдіяльність комп'ютерів та Інтернету, що зумовлює вихід знання з-під контролю вузького кола спеціалістів (синонімічно це означає вихід влади з обмеженого кола її носіїв);

– перехід від економіки «фабричних димарів», яка базується на фізичній праці, до економіки, що ґрунтується на інформації;

– створення нової наукомісткої системи забезпечення індивідуального й групового (суспільного) добробуту;

– зародження й розвиток так званого «когнітаріату» (від англ. cognition – знання, пізнання), який іде на зміну пролетаріату й майже усуває його з арени економічного й політичного життя. Йдеться про працівників із середньою і вищою освітою, озброєних сучасними знаннями й інформаційними технологіями, які повністю відтіснили на другий план представників фізичної праці.

Серед останніх владних інновацій, що призводять до глибинних соціальних змін, на наш погляд, особливо виділяються інфократія та нетократія, що заслуговують на окремі пояснення.

Концепція інфократії, запропонована у 80-х роках ХХ ст. Т. Стоуньером (Великобританія), зводиться до наступних базових положень [10]:

природні багатства не можуть одноосібно визначати рівень розвитку сучасної країни. До них додаються наука, знання, інформація. Якщо природні можливості, якими країна володіє в силу географічних та геополітичних причин, є практично незмінними, то інформаційні – стрімко прогресуючими, що по-новому ставить питання про сутність виробничих сил;

у постіндустріальному суспільстві знання замінило традиційну тріаду «земля – праця – капітал» та стало основою сучасних виробничих систем;

у постіндустріальній економіці земля, праця та капітал втратили ознаки домінуючих економічних чинників. Їх місце посіла інформація, значення якої повністю усвідомленим бути не може, оскільки темпи виробництва інформації перевищують можливості її наукової рефлексії.

Отже, інфократію слід вважати владою власників інформації, що базується на зростанні їхньої ролі й значення в усіх сферах суспільного життя за умов формування інформаційного суспільства. Розвиток такого суспільства зумовлює швидке зростання прошарку власників інформаційних агентств і мереж, банків (баз)

даних, інформаційних аналітиків, інтерпретаторів (маніпуляторів), що негайно перетворило інфократичних лідерів на нову верству панівної еліти [11].

Концепція нетократії, авторство якої приписують О. Барду та Я. Зодеквісту (Швеція), продовжує інфократичне мислення у вигляді «влади мережі» [12]. Нетократією вважають нову інформаційну еліту, яка зараз стрімко формується. Її владні можливості визначаються ступенем залучення до інформаційних мереж та вмінням працювати з великими інформаційними потоками. Владним ресурсом нетократа є не фізичні цінності (гроші, нерухомість, дорожочінності, високоліквідні активи), а невідчужувані особисті якості – знання, контакти, здатність бути вузлом комунікацій [13].

Нетократично організована влада посилює можливості соціально-політичного управління. Разом з тим, висловлюється серйозне побоювання, що вона ж посилює вертикальні розшарування, загострює суперечності між володарями інформації та її споживачами. Вважається, що нетократичне суспільство є електронним класовим суспільством, що не знає рівності, в якому на новій основі збільшується розрив між «верхами» та «низями» соціальної піраміди. Життєдіяльність останніх, зокрема, все більше визначається інформаційними та залежними від них соціальними стандартами, цінностями й обмеженнями, що диктуються нетократами.

Вважаємо за необхідне здійснити ще одне розмежування – між двома вербальними формами, які по-різному пояснюють постіндустріальне суспільство, хоча здебільшого вважаються синонімами. «Інформаційне суспільство» не означає «суспільства знань». Ми підтримуємо позицію А. Ярошенко, відповідно до якої не будь-яка інформація постає у вигляді знань. Стрімке урізноманітнення інформації не означає такого ж прискореного накопичення знань. У постіндустріальному світі конче потрібно розуміти різницю між інформацією і знаннями, інформацією і відомостями (даними) та, традиційно, між знаннями і мудрістю [14].

Знання, відбите в індивідуальній чи груповій свідомості, містить в собі як об'єктивний (інформаційний), так і суб'єктивний компонент, залежний від психосоціальної природи його носія. Виходячи з цього, під інформацією слід розуміти знання, відомості про матеріальне чи духовне середовище, які зменшують наявний ступінь невизначеності, звужують неповноту розуміння ситуації. Знання, що стають інформацією, мають бути відокремлені від їх творців, перетворені на повідомлення, виражені певною мовою у вигляді знаків, записані на матеріальному носії та відтворювані усно, письмово чи в інший спосіб [15].

Ці міркування є важливими з огляду на те, традиційна тріада, якими «озброюється» людина в результаті освітніх впливів (знання – вміння – навички) на наших очах набуває дещо іншого вигляду: інформація – нова діяльність – інший результат. До цих пір незмінною вважалась освітня даність, яка тисячоліттями «спрацьовувала» безвідмовно: знання безпосередньо пов'язані з персоною вчителя, педагога, наставника, які цілеспрямовано формують свідомість нових поколінь, імплемтуючи в неї знанневий компонент.

Постіндустріалізм зламав цю залежність. Джерелом інформації все частіше стає монітор, екран, принтер або інше периферійне обладнання. Сакральність педа-

гога як джерела нових знань розвивається з перспективою повного зникнення. Іншими словами, входження людства в інформаційну епоху призводить до радикальних змін в освітній сфері, зокрема, у змісті, формах, можливостях освіти, форматах взаємодії «тих, хто навчається» з «тими, хто навчає». Це зумовлює переосмислення теорій, концепцій, завдань навчального процесу, його переорієнтацію на нові соціокультурні та ціннісні пріоритети. Проте людство тільки усвідомлює цю нову освітню ситуацію, поки що не маючи надійних способів її рефлексії, тим більше розв'язання.

Освітній простір сучасної України має свої негативні особливості, до яких можна віднести: невідповідність освіти умовам ринку та вимогам демократичного суспільства; нераціональне фінансування та неефективність використання ресурсів у системі освіти; нерівний доступ для освіти різних категорій населення; відсутність послідовної державної політики в освітній сфері; невідповідність управління нормам відкритого суспільства; нерозробленість наукових теоретико-методологічних основ, концепцій, цілей та змісту освіти відповідно до вимог часу (зокрема, вимог постіндустріального суспільства); відсутність належної інтеграції науки і освіти; відсутність науково-виваженої освітньої теорії тощо.

Деякого оптимізму додають реформаційні плани офіційних державних органів, демократично обраних у 2014 р. Йдеться про «Стратегію реформ – 2020», затверджену Президентом України. Насторожує кіль-

кість реформ – 62, з яких 8 визнані «першочерговими». Серед них «Реформа освіти», яка орієнтована на європейські показники й стандарти [16].

Національна модель управління реформами передбачає широке залучення до процесу їх здійснення структур громадянського суспільства, яке у даному контексті йменується як «драйвер, бенефіціар реформ» [17]. У новому суспільному договорі, на який опирається «Стратегія реформ – 2020», влада «гарантує»: виконання плану реформ; служіння суспільству; дотримання принципів роботи «просто», «прозоро», «привабливо». Бізнес «зобов'язується»: підтримувати та розвивати країну, бізнес-середовище та суспільство; сплачувати податки та інвестувати; дотримуватись принципів чесної праці та конкуренції. Громадянське суспільство «забезпечує»: контроль над владою; сумлінну працю; дотримання принципів гідності, свободи та поваги до чесної праці.

На наше переконання, громадянське суспільство (демократична спільнота в цілому) з високою вірогідністю долучать до зони своєї уваги проблеми розвитку освітньої сфери з негайною мас-медійною та кадровою корекцією її негараздів. Якщо цього не відбудеться, то пан-ідея досягнення європейських показників розвитку України виявиться вкотре нездійсненою. А постіндустріальне (інформаційне) суспільство залишиться предметом зовнішнього споглядання, а не реальністю українських соціально-політичних та економіко-технологічних реалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В.П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К.: МП «Леся», 2010. – 368 с.
2. Най Дж. «М'яка сила». Америка та глобальні суспільні блага / Дж. Най. – День, – 2007. – 15 вересня.
3. Лебедева М. Политикообразующая функция высшего образования в современном мире / М. Лебедева. – Мировая экономика и международные отношения, – 2006. – № 10. – С. 70.
4. Кряжев П.В. Болонський процес і нові підходи до реформування освіти / П.В. Кряжев. – Проблеми освіти. Науково-методичний збірник, – 2005. – Вип. 46. – С. 14.
5. Гелд Д., Мак-Грю Е., Голдблатт Д., Пerratон Дж. Глобальні трансформації: політика, економіка, культура / [пер. с англ.]. – К.: Фенікс, 2003. – С. 58.
6. Там же. – С. 60.
7. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века / Э. Тоффлер; [пер. с англ.]. – М.: АСТ, 2004. – С. 35.
8. Тоффлер Э. Революционное богатство. Как оно будет изменять нашу жизнь / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер; [пер. с англ.]. – М.: АСТ МОСКВА, 2008. – С. 100.
9. Шнипко О. С. Економічна влада в системі соціальних координат: монографія / О.С. Шнипко. – К.: ПАТ «ВІПОЛ», 2012. – 403 с. – С. 67.
10. Митко А.М. До питання про інфокаратію та інформаційну демократію. – URL: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=17386&chapter=1>.
12. Мураховський О. О. Інформаційне суспільство: теоретико-концептуальні засади / О.О. Маруховський. – К.: Ун-т «КРОК», 2007. – С. 72-23.
13. Зуев А.Г., Мясникова Л.А. Сетевое информационное общество. – URL: <http://compucity.narod.ru/netocrazia.htm>.
14. Мураховський О.О. Інформаційне суспільство: теоретико-концептуальні засади / О.О. Маруховський. – К.: Ун-т «КРОК», 2007. – С. 77.
15. Ярошенко А.О. Потенціал і ефективність освітньо-інформаційної політики: монографія / А.О. Ярошенко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 256 с. – С. 36.
16. Кушерець В. І. Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (світоглядно-методологічний аспект): дис. ... доктора. філос. наук.: 09.00.03 / Кушерець Василь Іванович. – К., Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2003. – С. 73.
17. «Стратегія реформ – 2020» – досягнення європейських стандартів життя. – URL: <http://www.president.gov.ua/news/31305.html>.
18. Національна модель управління реформами. – URL: <http://www.reforms.in.ua/>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Andruschenko V.P. Education Policy (review agenda) / V.P. Andruschenko, V.L. Saveliev. - K.: IM "Leo", 2010. - 368 p.
2. J. Nye. "Soft Power". America and global public goods / J. Nay. - Day - 2007 - 15 September.
3. Lebedeva M. Politikoobrazuyuschaya function of higher education in the modern world / M. Lebedeva. - The global economic Single and international relations, - 2006. - № 10. - P.70.
4. Kryazheva P.V. The Bologna Process and new approaches to education reform / P.V. Kryazheva. - Problems education. Scientific-methodical collection - 2005 - Vol. 46. - P. 14.
5. Held D. Mc Grew E. Holdblatt D., Perraton J. Global Transformations: Politics, Economics, Culture / [Trans. from English.]. - K.: Phoenix, 2003. - P. 58.
6. Ibid. - P. 60.

7. Toffler E. *Metamorphoses power. Knowing bagatstvo and strength on the threshold of the twenty-first century* / E. Toffler; [Trans. from English.]. - M.: AST, 2004. - S. 35.
8. E. Toffler *Revolutionary Wealth. How it will change our lives* / A. Toffler, H. Toffler; [Trans. from English.]. - M.: AST Moscow, 2008. - 100 pp.
9. Shnytko O.S. *Economic power in the social coordinates: monograph* / O.S. Shnytko. - K.: PJSC "VIPOL", 2012. - 403 p. - P. 67.
10. Mytko A.M. *On the infokratiyu information and democracy*. - URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=17386&chapter=1>.
11. Murakhovskiy O.O. *Information Society: theoretical and conceptual foundations* / O.O. Maruhovskyy. - K.: University Press "STEP", 2007. - P. 72-23.
12. Zuev A.G., Myasnikov L.A. *informatsionnoeobschestvo Network*. - URL: <http://compucity.narod.ru/netocratia.htm>
13. Murakhovskiy O.O. *Information society: theoretical and conceptual foundations* / O.O. Maruhovskyy. - K.: University Press "STEP", 2007. - P. 77.
14. Yaroshenko A.O. *The potential effectiveness of educational and information policy: monograph* / A.O. Yaroshenko. - K.: NPU. MP Dragomanova, 2009. - 256 p. - P. 36.
15. Kusherets V.I. *Analysis of knowledge as a strategic resource transformation of society (ideological and methodological aspect): Dis. ... Doctor. Philosophy Sciences.: 09.00.03* / Kusherets Vasily. - Kyiv, Kyiv National University. Shevchenko, 2003. - P. 73.
16. "Reform strategy - 2020" - achieving European living standards. - URL: <http://www.president.gov.ua/news/31305.html>.
17. The national model of management reforms. -URL: <http://www.reforms.in.ua/>

Yafonkina I. P. Civilization models of relation between power and education

Abstract. In this article we have investigated the relationships between government and education in various types of society (preindustrial, industrial, and postindustrial). The emphasis has been made on emergence of infocracy and netocracy as new variants of control in social relations of 21st century. The organization flaws of government and education relationships in Ukraine have been shown as well as perspectives of their elimination.

Keywords: *power, education, education and government relationships, educational space, society type, infocracy, netocracy, educational reforms*

Яфонкина И.П. Цивилизационные модели взаимодействия власти и образования

Аннотация. Исследована специфика взаимодействия власти и образования в обществах разного типа (доиндустриальном, индустриальном, постиндустриальном). Отмечено возникновение инфократии и нетократии как новых вариантов организации власти в социальных отношениях XXI ст. Указано на недостатки организации властно-образовательных взаимоотношений в Украине и перспективы их преодоления.

Ключевые слова: *власть, образование, властно-образовательное взаимодействие, образовательное пространство, тип общества, инфократия, нетократия, образовательные реформы*

Таран Я.А.

Діаспора та її роль у політичному розвитку суспільства

Таран Ярослав Анатолійович, здобувач

Інститут держави і права імені В.М. Корецького, НАН України, м. Київ, Україна

Анотація. Аналізуються основні проблеми розуміння діаспори як чинника політичного впливу на країну проживання. Досліджено особливості її еволюції як культурно-політичного явища. З'ясовано вплив діаспори на розвиток політичних процесів та комунікаційних зв'язків. Виявлено можливості етичного впливу діаспори в умовах глобалізації.

Ключові слова: міграційні процеси, етнонаціональні меншини, діаспора, національні інтереси, глобалізація

Останніми роками діаспори (етнічні спільноти, національні меншини) різних народів привертають до себе все більшу увагу як пересічних громадян, провідних науковців, так і політичних діячів. Це зумовлено наступними чинниками:

По-перше, у світі внаслідок різних причин все більших обертів набирають міграційні процеси як добровільного, так і вимушеного характеру. Збройні конфлікти, глобалізаційні процеси, кризові явища призводять до того, що нині багато людей залишають батьківщину і виїждять до інших країн. Згідно зі статистикою, протягом останніх 50 років чисельність міжнародних мігрантів збільшилася майже втричі. За оцінками експертів ООН, сьогодні кожний 35-й житель земної кулі є міжнародним мігрантом, а в розвинених країнах – уже кожен десятий [8].

По-друге, до цього спонукають загальноприйняті міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, складовою яких є права національних меншин. Держави, що порушують національні права людини, осуджуються світовим співтовариством а активна підтримка прав людини та своєї діаспори вже не вважається "втручанням у внутрішні справи іншої держави" [11]. "Всі народи мають право на самовизначення. За силою цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток, " – проголошує ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [5].

З цього та інших документів Ради Європи – Європейської конвенції прав людини, Рамкової конвенції про захист прав національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Документу Копенгагенської наради з людського виміру тощо [7] – випливає право кожного народу на створення власної держави, або ж на певне виокремлення в межах складного державного утворення. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, яка покладає на держави обов'язок захищати на їх територіях існування та самотність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та створювати умови для розвитку такої самотності [12].

Отже, особам, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (діаспори), надається право, на рівність перед законом, рівність у всіх областях економічного, соціального, політичного і культурного життя. В цьому контексті міжнародний досвід засвідчує, що в більшості випадків питання стосовно становища і прав представників діаспори розглядаються як конкретизація загальноновизнаних прав люди-

ни. Інакше кажучи, національна меншина розглядається як суб'єкт політичної діяльності, а не пасивний об'єкт влади. Саме тому на сьогоднішній день ставлення до національних меншин у країнах їхнього проживання змінюється на краще.

По-третє, сучасні інформаційні технології дозволили збільшити інтенсивність міжособистісних контактів між представниками національних меншин, її окремими територіальними частинами та національним ядром, що кардинально змінило здатність цих структур до самовідтворення [11].

Тема діаспори в сучасній політичній науці користується популярністю, передусім серед послідовників теорій міграції, культурології, етноконфліктології, антропології, демографії, біхевіоризму, юриспруденції тощо. Але, незважаючи на велику кількість публікацій, створення цілих інститутів, відповідна галузь ще не достатньо розроблена. Серед дослідників діаспори досі точаться гострі суперечки щодо правильного визначення понять і термінів, які визначають зазначене явище.

Всі племена, народності і нації єдині за своєю суспільно-політичною сутністю та природними і духовними якостями. Водночас вони відрізняються одне від одного не тільки рівнем економічного і соціального розвитку, а й побутом, способом життя, мовою, звичками, формами своїх культурних цінностей тощо. Для всіх представників Homo Sapiens психічні характеристики (сприйняття, відчуття, емоції, пам'ять, мислення тощо) однакові, але, разом з тим присутня різниця в формах поведінки, світобачення, світосприйняття, особливостях темпераменту, стилі мислення та в особливостях відчуття і реакції. І як би далеко від свого національного ядра людина не опинилася, добровільно чи примусово, із покоління в покоління зберігаються її національні риси. Саме ці ознаки в першу чергу і визначають етнічну ідентифікацію представників великих соціальних груп, якими виступають плем'я, народність, нація, діаспора.

Для визначення певної національної групи (етнічні меншини, біженці, трудові мігранти і т.д.), що мешкає поза межами своєї історичної батьківщини, термін "діаспора" сьогодні вживається досить часто. Це поняття дещо ширше, ніж об'єднання людей за етнічною чи національною ознакою. Не маючи на меті уточнити визначення поняття "діаспора", лише зауважимо, що існують певні особливості, притаманні життєдіяльності, культурі, побуту тощо, які відрізняють діаспору від меншини. Як справедливо відзначає віцепрезидент Інституту національної стратегії Російської Федерації А. Мілітарьов, у сучасній літературі цей термін досить довільно застосовується до різних процесів і явищ, з "вкладанням" у нього того змісту, який

вважається за потрібне тим чи іншим автором чи науковою школою [8].

На загал, мова йде про будь-які групи, які з тих чи інших причин проживають за межами свого національного ядра. По-суті, використання терміну "діаспора" стало спробою об'єднати усі можливі процеси етнічного розмежування [10]. Хоча, у сучасній науці точного формулювання поняття "діаспора" немає, можна виділити загальні критерії діаспори за прагматичним принципом та підкреслити, що феномен діаспори може проявлятися на таких рівнях, як соціально-психологічний, інституційний, загальнодержавний та міжнародний [10].

Необхідно зазначити, що існує декілька підходів до класифікації діаспор та об'єднань етнічних представників нетитульної нації країни, які можна вважати діаспорою. Класифікаційними ознаками можуть бути часові терміни утворення, їх чисельність, географічні ознаки тощо. Діаспора становить інтегральну частину країни поселення, внаслідок чого її члени, на відміну від недавніх іммігрантів, зазвичай є громадянами даної країни, що не мають наміру повертатися на історичну батьківщину, прагнучи водночас одержати від останньої допомогу в збереженні своєї етнокультурної ідентичності. Останніми десятиліттями питання, що стосуються закордонних громад, діаспор, часто піднімаються у світовому політичному, економічному та інформаційному просторі. Такий інтерес світового співтовариства до теми захисту етнічних громад, які становлять меншість населення в державах свого поселення, зумовлений тим, що діаспорні громади можуть стати як містком дружби і співробітництва, так і джерелом міжнаціонального та міждержавного протистояння, свідченням чого є гіркий досвід військових конфліктів, що розгорілися останніми роками на етнічному ґрунті.

Те, що діаспори різних народів у світі привертають до себе все більшу увагу, значною мірою пов'язано з особливим ставленням, яке на офіційному рівні надається правам людини, незалежно від її національної належності, дотриманню й захисту цих прав з боку впливових міжнародних об'єднань і організацій, урядів провідних країн світу. Можна навіть сказати, що нині в цивілізованому світі підтримка своїх діаспор, турбота про своїх земляків з боку тих чи інших країн стала певним "правилом хорошого тону", і навіть набула певної моди.

Роль і значення діаспор значно зростає в умовах загального процесу глобалізації, який характеризується значними потоками міграції і має об'єктивний характер. Нині зростаючі обсяги міграції, які створюють або поповнюють вже існуючі діаспори слід розглядати не лише як постійне всеохоплююче явище, а й як важливий фактор формування нового світового порядку. Різок збільшення масштабів міграції йде паралельно з консолідацією іммігрантських етнічних спільнот. У нонс для себе умовах проживання емігранти прагнуть заручитися підтримкою представників своєї етнічної (національної) групи, які вже "освоїлися" в країні проживання. Намагаючись підтримувати один одного, вони прагнуть об'єднатися, щоб не тільки вижити, а й зберегти свої звичаї, традиції, мову в чужому для них етнокультурному середовищі. Об'єднання в общини формуються, як правило, за національним чи етнічним

принципом. При цьому нові потоки міграції можуть приєднуватися до вже створених об'єднань (діаспор) або утворювати нові. В результаті число діаспор у світі безперервно збільшується [8].

Процес утворення діаспор набув уже настільки значних масштабів, що в світі, вже практично неможливо знайти країну, де не існувало б діаспори іншого народу, так само як і країну, вихідці з якої не утворювали б хоча б невеликої діаспори в якій-небудь іншій країні або декількох країнах. Поширена раніше індивідуальна інтеграція іммігрантів до приймачного їх суспільства все більше замінюється колективною інтеграцією, в результаті чого виникає інша, діаспоральна форма розселення народів [8]. На думку західних вчених, які зробили вагомий внесок у розробку теорії націоналізму (У. Коннор, Е. Геллер, Е. Сміт та ін.), в умовах глобалізації етноси активно розширюють і поглиблюють свої функції, перетворюючись із суб'єктів культури в суб'єкти права і політики [6].

Діаспори справляють вагомий вплив на приймаючі країни. Вони змінюють їх демографічну структуру, етнічний і конфесійний склад. Діаспори не тільки зберігають свої традиції, звичаї, обряди, але часто і нав'язують суспільству чужі для нього цінності. Зростає вплив діаспор не тільки на внутрішню, але і на зовнішню політику приймаючих країн, оскільки великі транснаціональні діаспори, що користуються значними фінансовими ресурсами, активно лобіюють інтереси тих країн, які ще недавно були для них батьківщиною і з якими вони мають тісні зв'язки. За словами російського етнологів, С. Арутюнова, "якщо врахувати постійне зростання числа діаспор, їх динамізм, активні економічні, політичні зв'язки, лобізм аж до самих верхів і в країнах проживання, і в приймаючих країнах, то роль їх у сучасному світі переоцінити неможливо" [1]. Зростання чисельності іммігрантських громад та їх інституціоналізація відбуваються настільки стрімко, що це, на думку деяких експертів, дає підстави говорити про "діаспоризацію світу", а деякі з них вважають, що сучасний світ становить собою "не стільки суму держав ..., скільки суму діаспор" [3]. Подібне твердження навряд чи можна назвати беззаперечним. Діаспори, безсумнівно, відіграють роль як у внутрішній політиці тих країн, в яких вони влаштувалися і які стали для них "другою батьківщиною", так і в світовій політиці, де вони все активніше заявляють про себе як про самостійного гравця. Але говорити про "діаспоризацію світу", напевне, поки що рано, хоча не можна виключати того, що розвиток людства може піти і за таким сценарієм [8].

На небезпеку, яку таїть у собі цей процес, звертають увагу багато дослідників. Так, В. Дятлов зазначає, що "поява нового елемента в особі діаспор не тільки серйозно ускладнює палітру соціальної структури населення, особливо міської його частини, але неминуче порушує колишню рівновагу, звичний уклад життя, що вносить у суспільство нові механізми розвитку та нові конфлікти". Причому "фактори, що викликають до життя це явище, носять довготривалий і глибокий характер і тому його вплив на суспільство не тільки збережеться, але й посилюватиметься" [8].

Феномен діаспори належить до найбільш значущих реалій сучасних міжнародних відносин. Розуміння цього присутне у зовнішньополітичних стратегіях тих кра-

ін, які будують свої відносини з іншими державами з урахуванням позицій та інтересів своїх колишніх співвітчизників, які проживають у цих державах. Досвід цих країн показує, що діаспори здатні служити потужним чинником міжнародного впливу країни їх походження. При цьому далеко не завжди ініціатором цих зв'язків стає країна результату; нерідко сама діаспора створює систему мережевих зв'язків, в якій історична батьківщина займає призначене для неї місце. Тому сучасні держави, як правило, переважну увагу приділяють саме тій частині діаспори, яка сама проявляє ініціативу у встановленні й підтримці тісних контактів з титульною державою. Відтак закономірною є актуалізація досліджуваної проблеми в контексті політичної науки, що зумовлюється кількома обставинами.

По-перше, глобалізація як один з домінуючих векторів розвитку світової системи незмінно стимулює зростання тенденцій взаємозалежності і взаємодоповнюваності світу. Впровадження нових інформаційних технологій, телекомунікацій і транспортних засобів "звужує" світ у його тимчасовому і просторовому вимірах, що приводить до необхідності пошуків універсальних засобів попередження та управління соціальними і політичними конфліктами. Якщо діаспори можуть виступати як фактор співробітництва в міждержавній і транснаціональній сферах, то в умовах зростаючої взаємозалежності актуалізується проблема їхнього впливу [10].

По-друге, до найбільш значних змін у післявоєнній міжнародній системі відносять зміну складу акторів, що стало однією з причин множення транснаціональних взаємозв'язків та їхнього посилення. Етнічні діаспори є одним із важливих і маловивчених акторів сучасних економічних, політичних, культурних комунікацій, що зайняли власну нішу у внутрішньополітичному житті різних країн і чинять серйозний вплив на стан і розвиток міждержавних відносин [10].

По-третє, стабільний політичний розвиток неможливий без розв'язання проблеми "народів у розсіянні" і "розділених народів". Феномен діаспори містить історично аргументовану відповідь на питання про збереження етнокультурної ідентичності народів, їхньої історичної долі в умовах перманентних міграцій та національно-державної організації людських спільнот [10].

Отже, діаспора акумулює в собі всі ознаки етнічних і національних груп, а також етнонаціональних меншин. Вона формується на їхній основі, інституалізується, акумулює у собі етнокультурний, етнополітичний зміст [10].

Розвиток такого феномена як транснаціональні мережі зовсім по-іншому змусив окреслити роль і місце діаспор у системі міжнародних зв'язків і звернути особливу увагу на їхній економічний, соціокультурний та суспільно-політичний потенціал. Розуміння діаспори як найважливішого зовнішньополітичного і економічного ресурсу набуває значного поширення у міжнародній практиці сучасних держав, що мають значний потенціал використання "діаспорального" ресурсу на міжнародній арені. Адже присутність діаспори за кордоном розглядається як фактор реалізації національних інтересів, що забезпечує економічну, культурну і мовну присутність у країнах, що мають для держави важливе геополітичне і стратегічне значення. Це, власне,

той фактор двосторонніх відносин, де діаспора здатна виступити в ролі "мосту".

Використання потенціалу діаспори для створення мережі економічних, суспільно-політичних та інших зв'язків – досить поширена світова практика [10]. Адже далеко не завжди перше слово належить державі: нерідко саме діаспора створює систему мережевих зв'язків, і держава (історична Батьківщина) стає однією з ланок цієї міжнародної мережі.

Не менш актуальною є прагматична потреба діаспор підтримувати на достатньому рівні елементи власної етнонаціональної ідентичності, самобутності й відповідно протидіяти викликам асиміляційного характеру, незмінно присутніми в тій чи іншій мірі та інтенсивності в рамках чужого національно-державного середовища. Очевидно, що у цьому питанні без національної підтримки комплексного характеру з боку власної національної державності протистояння таким викликам ускладнюється, а часто стає і зовсім недовідомим [10].

Прагматизм діаспори вимагає свого інституційного, структурного оформлення. Останнє передбачає наявність певного центру планування, координації та реалізації політики щодо діаспори зусиллями державних структур, безпосередньо сконцентрованих у цій сфері діяльності. Політика держави мешкання щодо діаспори оцінюється як один з важливих показників політики стосовно до історичної батьківщини діаспори, що знаходить відображення у прийнятті зовнішньополітичних рішень. У той же час підтримка збереження і розвитку культурного, мовного та інформаційного простору як чинника "національної присутності" в країнах зарубіжжя розглядається як важливе зовнішньополітичне завдання [10].

Як правило, держави володіють обмеженими інструментами впливу на міжнародні міграційні потоки. Їхня здатність встановлювати інституційні регулятори міграції виявилася істотно підірваною діяльністю недержавних акторів у сфері міграції (багатосторонніх інститутів, транснаціональних корпорацій, діаспор і т.д.), тому наявність недержавних акторів міжнародного, регіонального і локального рівня можна розглядати як цілеспрямований виклик державній політиці і одночасно як допоміжний засіб управління, який за належної координації цілей і ресурсів може сприяти підвищенню ефективності міграційного управління.

Це важливо й тому, що неврегульованість правових питань щодо становища нових діаспор призводить не тільки до внутрішньополітичної нестабільності і ускладнення міждержавних відносин, але може переходити у конфлікти, що загрожують регіональній стабільності. Така ситуація своєю чергою вимагає активнішого використання методів політичного прогнозування і превентивної дипломатії.

Відтак стратегія виживання та розвитку сучасної етнічної діаспори полягає в інституціоналізації внутрішньополітичних та транскордонних мереж комунікацій етнокультурних громад. Як учасниця різнорівневих і різноспрямованих комунікаційних потоків діаспора, володіючи специфічним характером складу, ресурсів і цілей, претендує на набуття статусу повноправного суб'єкта політичних відносин, що несе відповідальність за збереження регіональної і глобальної безпеки і стабільності. Етнонаціональні діаспори, пройшовши етап

становлення і боротьби за виживання, за допомогою комунікативної діяльності прямо чи опосередковано підтримують історичну батьківщину, піднімають її добробут і авторитет. Характерними є в той же час тенденції узурпування діаспорами прав на вираз "волю народу" та участь у регіональних і локальних конфліктах, в які залучені етнічно споріднені групи [10].

Отже, підсумовуючи вищеведене, констатуємо:

1. Основою створення діаспори є еміграційні процеси, зумовлені різними причинами і чинниками, переважно соціально-економічного і політичного характеру. Міграційні процеси сучасного світу дедалі збільшуються, складають важливу частину процесу глобалізації і зачіпають практично всі країни.

2. Діаспорні організації так чи інакше беруть участь у важливих сферах життя країни проживання і є не тільки формою і механізмом існування історично сформованих спільнот, які є носіями певних етнокультурних традицій, а й політичним інструментом. Діаспора може сприяти реалізації цілей зовнішньої політики держави "національного ядра". Налагодження, розширення і всебічне зміцнення зв'язків з діаспорою має на меті досягнення певних раціональних політичних і економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалів діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків національного ядра з державами прожи-

вання представників діаспори, посилення ролі, яку відіграє держава у світовому співтоваристві, а також підняття іміджу держави.

3. Проведення досліджень проблематики діаспори передбачає розробку рекомендацій для налагодження більш щільних стосунків з державами, де проживають представники діаспор. Сьогодні використання потенціалу діаспори для створення мережі економічних, суспільно-політичних та інших зв'язків стало досить поширеною світовою практикою. Багато в чому цьому сприяв стрімкий розвиток транснаціональних мереж, що змусило переоцінити економічний, соціокультурний та суспільно-політичний потенціал сучасних діаспор.

4. За допомогою діаспорних організацій можна вирішувати питання спеціального (професійного) характеру: адміністративно-поліцейський режим, влаштування на навчання, роботу тощо. При чому все це не виходить за рамки закону.

5. Найбільша допомога діаспорі – це не стільки матеріальна, скільки моральна та політична її підтримка, передусім шляхом визначення проблем представників даної групи як одного з пріоритетів зовнішньої політики держави. Робота з діаспорою повинна бути не декларативною, а конкретною, оскільки представники діаспори відзначаються здатністю відрізнити порожні декларації від реальних справ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнов С.А. В мире все больше людей, живущих на два дома и две страны. – URL: <http://noev-kovcheg.1gb.ru/article.asp?n=96&a=38>. – Назва з екрана
2. Верховна Рада України; Закон від 04.03.2004 № 1582-IV Про правовий статус закордонних українців (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 25, ст.343). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
3. Докучаева А. Проблемы диаспоры. – URL: <http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/046/13.shtml>. – Назва з екрана
4. Євтух В.Б. Закордонне українство. Навчальний посібник./ В.Б. Євтух., В.П.Трощинський, А.А. Попок – К.: ВІК, 2005. – 308 с.
5. Зарубіжні українці. - К.: Україна, 2008
6. Ким А.С. Этнополитическое исследование современных диаспор (конфликтологический аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пол.наук: спец. 23.00.02.
7. Кирилич В.П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. пол. наук: спец. 23.00.04
8. Кондратьева Т.С. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия. – URL: <http://www.perspektivy.info>
9. Лагутов Ю.Е. Политико-управленческие засады взаимодействия Украины с украинскою диаспорою в державах Европейского Союза: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01
10. Монолатій І.С. Діаспора як фактор політики у сучасному світі. – URL: <http://zavantag.com/docs/208/index-1084426-1.html?page=5>. – Назва з екрана
11. Трощинський В.П. Українці у світі 15 том / В.П. Трощинський, А.А.Шевченко – К., Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 352 с.
12. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення. - Тернопіль: Чарівниця, 1999

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Arutyunov S.A. There are More and More People who Live in Two Houses and the Two Countries in the World URL: <http://noev-kovcheg.1gb.ru/article.asp?n=96&a=38>. – Title from the screen.
2. Verkhovna Rada of Ukraine; Law dated 04.03.2004 № 1582-IV About the Legal Status of Ukrainians Living Abroad (Vidomosti Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2004, N 25, Article 343). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/>. – Title from the screen.
3. Dokuchaev A. Problems of Diaspora. – URL: <http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/046/13.shtml>
4. Evtuh V.B. Ukrainians Abroad. Handbook. / V.B. Evtuh., V.P.Troschinsky, A.A. Popok – K.: VIK, 2005. – 308 p.
5. Foreign Ukrainians. – K.: UKRAINE 2008.
6. Kim A.C. Ethnopolitical Study of Modern Diasporas (Konfliktological aspect): Thesis dis. PhD polit. sc.: spec. 23.00.02.
7. Kirilich V.P. Ukrainians in Poland: Problem of Etonational Identity Maintainance as the Factor of Ukrainian-Polish Relations. Thesis PhD dis. polit.sc.: spec. 23.00.04
8. Kondrateva T.S. Diaspora in the Modern World: the Evolution of Phenomena and Concepts. – URL: <http://www.perspektivy.info>
9. Lagutov Y.E. Political and Managerial Bases of Ukraine's Cooperation with the Ukrainian Diaspora in the European Union States: PhD Thesis.: spec. 25.00.01
10. Monolatiy I.S. Diaspora as the Political Factor in the Modern World. – URL: <http://zavantag.com/docs/208/index-1084426-1.html?page=5>
11. Troschinsky V.P. Ukrainians in the World vol. 15 / V.P. Troschinsky, A. Shevchenko - K. Publishing House "Alternative", 1999. – 352 p.
12. Ukrainian Emigration:from Ancientry till Present Time. – Ternopil: Charivnitsya, 1999

Taran Ya. Anatoliyovich Diaspora and Its Role in the Political Development of the Society

Abstract. The main problems of understanding the Diaspora as a factor of political influence in the country of residence are analyzed. The features of its evolution as a cultural and political phenomenon are researched. The influence of the Diaspora on the development of political processes and communication links is discovered. The capabilities of the ethical impact of the Diaspora in the context of globalization are detected.

Keywords: *migration, ethno-national minorities, Diaspora, national interests, globalization*

Таран Я.А. Диаспора и её роль в политическом развитии общества

Аннотация. Анализируются основные проблемы понимания диаспоры как фактора политического влияния на страну проживания. Исследованы особенности ее эволюции как культурно-политического явления. Выявлено влияние диаспоры на развитие политических процессов и коммуникационных связей. Выявлены возможности этического воздействия диаспоры в условиях глобализации.

Ключевые слова: *миграционные процессы, этнонациональные меньшинства, диаспора, национальные интересы, глобализация*

Nikulishyn N. V.

International Cultural Cooperation as the Important Component of Ukrainian «Soft Power» Policy

*Nikulishyn Natalia Viktorivna, assistant of Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine*

Article. The article analyzes the meaning of culture as the important part of Ukrainian «soft power» policy and considers the means by which the Ukrainian government realizes the cultural aspect of the «soft power» policy in the world.

Keywords: *Ukraine, culture, «soft power», Belarus, Georgia, China*

Culture as the means of knowledge, breeding, development, reflection of reality and the impact on it, has always been playing an important part in the lives of people, and therefore the state. In modern world, culture which has penetrated into all spheres of social life, including political, serves as an engine for socio-economic and political progress. Particularly, the situation is visible on the example of Ukraine, the national culture of which is based on the principles of humanity and universal values being ultimately important taking into consideration the features of the modern system of international cooperation. In the context of globalization culture also serves an important part of the «soft power» strategy which forms the basis for foreign policy of many nation-states.

Impact of culture on foreign policy has been investigated by such foreign researchers as J. Nye, R. Keohane, M. Vlahos, A. Griffiths, V. Hudson, etc. Among the representatives of national political science one should distinguish the works by L. Sarakun, V. Kornienko, V. Andrushchenko, V. Karlova, etc. As insufficient attention is spared in national political science to the study of Ukrainian «soft power» policy, the aim of the paper is to analyze its cultural component. The founder of the concept of «soft power» J. Nye, refers to the term «soft power» as to the ability of achieving the desired result not by coercion or payments, but through appeal, where a special place is given to culture [30, p. 11]. From a position of attraction, Ukraine with its rich cultural diversity, heritage, and creative potential owns an effective means of influence on the world community.

Taking into consideration the fact that culture is a complex social phenomenon, it should be considered in the broadest sense – as a set of tangible and intangible (science, education, art, morals, etc.) values inherent to a society in general, or separate social group in particular [3]. The concept of «culture» embodies music, theater and publishing industry, film industry, concert touring and festival business, gallery and exhibition industry, education, science and technology, television, radio, media, religion, sport and tourism. It is to the purpose to analyse the ways of realization of Ukrainian «soft power» policy on the example of these cultural industries.

Forming of a regulatory and legal framework as a basis for intensification of cultural dialogue between Ukraine and the world is of great importance. Thus, in 2005 Parliament of Ukraine adopted the Law «About State Cultural Policy for 2005-2007», in which the primary position is given to the creation of conditions for the development of principles of state policy in the sphere of culture, in accordance with international and European framework. Creation of the television channel «Culture» and the network of information and cultural centers, including those abroad, Ukraine's participation in international cultural projects, strengthening cultural and information exchange

with the countries of Europe and the world were determined as the tools for the concept [18]. Another important document related to the implementation of the policy of «soft power» in its cultural dimension is the Decree by the President of Ukraine «About the Cultural and Information Centre in the framework of foreign diplomatic institutions of Ukraine» (2006). Among the main tasks of the center are: advancement of international cooperation of Ukraine with the host state in the spheres of culture, education, science and technology, tourism, physical culture and sports; distribution of the information about Ukraine; acquaintance of citizens of the host country with the history and culture of Ukraine, etc. [19]. In the same year the Decree by the Cabinet of Ministers of Ukraine «About approval of the list of foreign diplomatic institutions of Ukraine in the form of cultural and information centers» was adopted including 28 countries [16].

Thankfully to these regulations, the successful activities of the Ukrainian cultural center in France founded in 2004 were preceded. The prior activity of the center is the establishment of a positive image of Ukraine as European state, promoting its cultural and historical traditions and presentation of Ukrainian state as a strategic partner in business, scientific, cultural, educational, and tourist spheres [2, p. 14].

An important document that defines mechanisms for implementing Ukrainian «soft power» policy is the Decree of Supreme Council of Ukraine «About Recommendations of the parliamentary hearings «Cultural Policy in Ukraine: priorities, principles and ways of implementation»» (2005), in which the expediency of harmonization of Ukrainian standards in the field of cultural services with European counterparts is proved and the right of every citizen to equal access is ensured. At the same time, the Decree emphasizes the importance of establishing a national program aimed at developing cultural and creative potential of Ukrainian cities, fruitful partnership among the cities of Europe, recognition of the cultural sphere as the key factor of integration programs and projects at the national and regional levels, ensuring effective participation of Ukraine in European and international cultural projects, intensification of cultural and information exchange with Europe and the world [24].

In the context of European integration of Ukraine one should mention the project «Concept of the State Purpose-oriented Program of innovative development of Ukrainian culture in 2009-2013», in which the stress has been made upon the need to expand and modernize the forms of international cultural cooperation of Ukraine. The priority here is to develop and spread a positive image of our country in the world, promote national cultural heritage and its adaptation to the European cultural space, including effective presentation of a unique cultural identity in

the way of increased cooperation with UNESCO, cultural cooperation with the EU and the Council of Europe, the bilateral cultural cooperation and exchange with European states and regional organizations, entrance of Ukraine to the international film organizations and foundations, primarily European, deepening cultural ties with those Ukrainians dwelling abroad in order to preserve national cultural communication and promotion of Ukrainian cultural values in the world [13].

To implement cultural component of Ukrainian «soft power», certain normative documents such as the Law of Ukraine «About scientific and technical activities» (2012), «About Television and Radio» (2013), «About Tourism» (2012), «About Museums and Museum Affairs» (2012), «About Publishing» (2012), «About Cinematography» (2012), «About Education» (2013), «About Higher Education» (2012), «About theaters and theatrical work» (2012) and others are promoted. These fix the main directions of the state policy in various sectors, especially the expansion and strengthening of international cooperation of Ukraine, increasing its prestige in the world [22; 26; 27; 21;14;17;23;15;25]. Not less important in its significance is the Law of Ukraine «About Culture» (2012) which promotes the basic principles of the state policy. On the one hand, Ukrainian culture is recognized as a kind of propaganda of Ukrainian national heritage abroad in its every possible diversity, but on the other hand it is considered as a world heritage in Ukraine, providing the development of international cultural cooperation [20].

Such projects as «The Conception of State Purpose-oriented National Cultural Program of Popularization of the National Book Production and Reading for 2013–2017», Program of Popularization of Ukrainian Books, including «The Concept of State Purpose-oriented National Cultural Program of Popularization of National Book Production and Reading for 2014–2018 pp.», etc. which are being examined by the Government of Ukraine today also promote the improvement of the legal framework related to the progress of cultural policy.

It should be noted that each sphere of culture includes institutions which make, save, and circulate spiritual values and cultural heritage. So, for example, musical theater industry includes opera and drama theaters, cultural centers, clubs, film industry – film organizations, cinemas and publishing industry – bookstores, libraries etc. Properly, by means of such cultural institutions Ukraine tries to implement the policy of «soft power» in the international arena.

Negative processes in the political and economic spheres undoubtedly define the state of Ukrainian culture, which, according to researchers, suffers the crisis of its development. Afterwards, reformation of Ukrainian cultural sector on the domestic level, as one of the highest priority sectors of state structure, will contribute to the revival of the national ideology and identity of Ukrainians. This process, first of all, will strengthen the position of culture at the national level and lay the foundation for the successful implementation of Ukrainian «soft power» strategy in foreign policy.

Today Ukraine implements the policy of «soft power» in more than 70 countries around the world using the tools of social and cultural impact. For more detailed explanation of the means of its cultural policy implementation it is reasonable to share these states into two groups.

Thus, the first group includes the states, with which Ukraine actively works in the cultural sector. First of all, it is the former republics of the Soviet Union (Azerbaijan, Armenia, Georgia, Estonia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Moldova, Tajikistan and Turkmenistan), a number of Member States of the EU (Italy, Poland, Romania, Hungary, France), and also states that possess a remarkable cultural potential, namely: Canada, the USA, China, Japan, Argentina, Brazil, Kenya. On the territory of these states Ukraine for improving its image and in search of new opportunities for collaboration holds numerous exhibitions, festivals, competitions, conferences, Days of Ukraine, and permits access to Ukrainian books. For example, the largest British collection of Ukrainian literature is in the British Library [5]; a Georgian edition of the poem «Aeneid» by I. Kotlyarevskiy was presented (2012) [6]; anthology of Ukrainian classical and modern poetry «Wind from Ukraine» was published in Latvia; in June 2012 a collection of translations of poems by famous Ukrainian poet O. Dovhyg was also published in Latvia [8].

Particularly active is cooperation in education sphere. Thus, exchange programs for students, teachers, and researchers are successfully implemented among universities, providing the opportunity to obtain tertiary and postgraduate education in domestic institutions of higher learning and on-going education. For example, in 2012 in Ukrainian higher educational institutions studied about 900 Tunisian students [11]; during the years 2006-2010 in the frames of the State program of cooperation with foreign Ukrainians 150 Georgian boys and girls – ethnic Ukrainians – have been given access to free education in institutions of higher learning in Ukraine [6]. It should be noted that such cooperation has bilateral character, which is caused, on the one hand, by Ukrainian students going abroad, where they can promote the culture of Ukraine, on the other hand, by the arrival of foreign students in Ukraine, where they are directly acquainted with Ukrainian culture.

It is equally important for implementation of Ukrainian «soft power» policy to promote the Ukrainian language and Ukrainian studies courses in foreign countries. As striking instance, a number of agreements with foreign universities including the University of Parana «UNICENTRO» (Brazil), which provides the initiating of remote studying of Ukrainian language and Ukrainian studies courses have been signed [4]. To sustain studying Ukrainian language in schools of Romania, the government of Ukraine has given purpose-oriented humanitarian assistance – technical means, educational and methodical literature, manuals, and during August-September 2012 at the request of profile directorate of the Ministry of Education, Research, Youth and Sport of Romania it contributed, on the basis of educational institutions in Kyiv, to organizing teacher training for those who teach Ukrainian language in Romanian schools (2013) [9]. In many U.S. cities Ukrainian schools (in general there are about four percent of such schools in America [10]) operate successfully.

For better understanding of the cultural aspects of Ukrainian «soft power» it's wise to consider the means of its implementation on the example of the three countries, including Belarus, Georgia and China.

Today the «soft power» of Ukraine in Belarus acquires an all greater scale. It is first of all related to the attractiveness of Ukrainian culture, the popularity of which on the

territory of Belarus makes 6.71 (on a 10-point scale), while the evaluation of internal and foreign policy makes only 3.12 points, influence of Ukrainian society – 2.91, the activity of the Embassy – 6.09, the popularity of Ukrainian products – 4.12 [12, p. 6, 15]. Thus, according to the Government Service of Statistics of Ukraine in 2012 Ukraine has been visited by over 3 million citizens of Belarus (see Table 1), that also, in sort, assists the best acquaintance with the Ukrainian culture, and, consequently, creates more possibilities for its popularization on the territory of Belarus. In 2013 the number of citizens of Belarus, who visited Ukraine increased to 3 353 652 persons (see Figure 1).

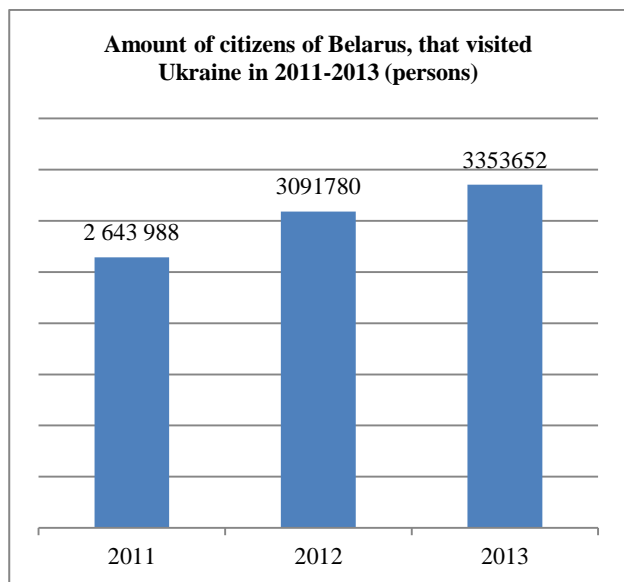

Fig. 1. Amount of citizens of Belarus, that visited Ukraine in 2011-2013 [1]

Belarusian experts mention considerable interest of their citizens in Ukrainian culture, especially folklore, classic literature, modern fine arts, Ukrainian fiction, etc. Thus, among the most popular Ukrainian singers are Ani Lorak, Tayisiya Povaliy, Ruslana (having represented Ukraine at the grand concert on the Independence Day of Belarus in 2011), the band «Okean Elzy» [12, p. 17-18]. Important in the sense of realization of cultural aspect of «soft power» are sporting achievements of Ukrainians.

Relations between Ukraine and Georgia have always evolved in a quite active manner. With the collapse of the Soviet Union, Ukraine became the standard of progressive state development for Georgia, that is predefined by the gradual development of democracy and market relations, by experience of changing state power in a peaceful way, by strengthening of idea of the Ukrainian statehood. Despite political influence, Ukraine carries out active cultural influence, to which the index of popularity of the Ukrainian culture testifies on the territory of Georgia, that equals 6.36 (on a 10-point scale). But an estimation of internal and foreign policy course of Ukraine is more modest and equals 5.29 points, influentialness of Ukrainian society – 3.29, activity of Embassy – 5.07, popularity of the Ukrainian products – 6.64 [12, p. 22]. According to the Government Service of Statistics of Ukraine in 2012 Ukraine was visited by over 40 thousand citizens of Georgia. In 2013 this number increased to 52 221 persons (see Figure 2).

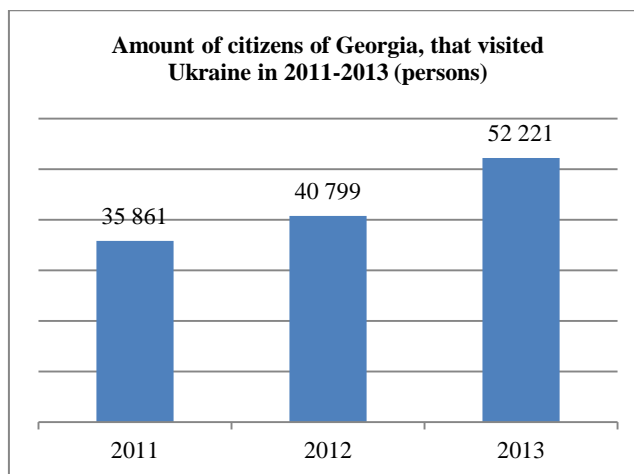

Fig. 2. Amount of citizens of Georgia, that visited Ukraine in 2011-2013 [1]

Active policy of «soft power» Ukraine carries out in educational sphere, that, first of all, is related to expansion of possibilities to study Ukrainian language and Ukrainian-language disciplines on the territory of Georgia, and the prospects of gaining degrees in Ukrainian establishments of higher education. A positive aspect in the implementation of Ukrainian cultural influence is that many of the Georgian political elite were educated in Ukraine. Among them are, for example, the former Minister of Foreign Affairs of Georgia Gela Bezhushvili, Georgian Ambassador in Ukraine Grigol Katamadze, the Head of the Government of Adjara Levan Varsholomidze. Also there is an agreement on mutual recognition and equivalence of documents about education and scientific rank between the two countries. Active enough is the collaboration between Ukrainian and Georgian universities in the field of aviation (for example, for providing of flights safety young Georgian instructors take internship in Ukraine). In relation to expansion of possibilities to study Ukrainian, it should be mentioned that at Tbilisi school №41 named after M. Grushevskiy classes are conducted by Ukrainians according to the national education program. In Tbilisi State University named after I. Javakhishvili Georgian youth study Ukrainian language and literature. In 2007 on the basis of the same university the Institute of Ukrainian Studies was created. Also, the speciality «Ukrainian Language and Literature» can be gained at the Ukrainian Language and Literature Section of Slavic Languages Department of Sukhumi State University. Except for that, at the Cultural and Information Center of Embassy Ukrainian language classes are conducted. Moreover, recently Ukrainian «soft power» has showed itself in the fashion industry. Thus, during the last shows of Ukrainian Fashion Week were not only by Ukrainian designers, but also by Georgian ones have been demonstrated (Avtandil Tskvitinidze, Anouk Aryeshydzhe) [12, p. 28-32].

Presently there is activation of cultural collaboration between Ukraine and Peoples Republic Of China, that is, first of all, related to industries of education and science, the newest technologies etc. According to the Government Service of Statistics of Ukraine in 2012 Ukraine was attended by over 19 thousand citizens of the PRC, in 2013 – 20 128 persons. (see Figure 3).

Fig. 3. Amount of citizens of Republic Of China, that visited Ukraine in 2011-2013 [1]

Important factor for realization of Ukrainian «soft power» policy is bringing to the studies at Ukrainian universities the students from China, that, in turn, needs further adaptation of home education to the world standards and increasing its quality. At the same time, during the years 2013-2014 Ukraine and China had increased the quota of intergovernmental exchange of students from 25 up to 100 persons [28]. With the aim of development of cognitive tourism among the citizens of China, Ukraine organizes visits of representatives of tourist organizations of Ukraine and China (for example, in November 2011 the visit of tourist delegation from the province of Shaanxi to Ukraine, in November-December of the same year the visit of the group of Ukrainian specialists in the industry of tourism to China). No less important for realization of Ukrainian policy of «soft power» was the visit of the Minister of radio, cinema and television of China Cai Fuchao to Ukraine on the invitation of State Committee of Television and Radio of Ukraine in 2011, during which the interdepartmental agreement about collaboration in industry of broadcasting and television was signed [7].

In the second group of the states there are the ones in which the level of implementation of Ukrainian cultural policy can be characterized as average (Austria, Belgium, Czech Republic, Switzerland and many others) or subzero (Algeria, Indonesia, Korea, Sudan and others). There is perspective cooperation between these states and Ukrainian

side and further activation of cultural and humanitarian collaboration that is predefined by the existence of extensive bilateral contractual legal background.

It should be noted that today Ukraine with its lack of experience and present socio-economic and political problems carries out active cultural policy within the framework of realization of the policy of «soft power» in the world. It is confirmed by the changes in a legislative base on both, state and international levels. Ukraine also persistently acts in the field of culture that, in its turn, lays preconditions not only for cultural development but also for deepening of political collaboration with the global community by means of cultural tools, export of home cultural foods, increase in volumes of investments in the cultural sector of Ukraine, etc.

At the same time, the Ukrainian side distributes its cultural policy unevenly, initiating, in a greater measure cultural and humanitarian cooperation with the former republics of the Soviet Union, states-participants of the EU, and with the most technically and culturally developed states of the world. Foremost, it can be explained from the point of strong historical connections (former republics of the Soviet Union), close geographical location, numerous Ukrainian diaspora that actively assists in distributing Ukrainian culture abroad (for example, Ukrainian diaspora in the USA counts about 2 million persons, in Canada there are over 1 million persons, in Brazil it makes 400 thousand people [29]), and prospects of expansion of collaboration and acquiring foreign experience (the EU member-states). As for the countries with which Ukraine cooperates not so actively, one may differentiate such reasons as the remoteness of territories, that envisages heavy enough material costs for the implementation of cultural projects, small quantity of the Ukrainian diaspora (in Austria it is over 5 thousand persons, in Belgium there are only 4 thousand persons [29]) or its absence, and also insufficient level of historical and cultural connections. However, Ukraine does not forfeit the possibility of establishing active cooperation that is confirmed by considerable number of bilateral agreements in the field of culture. Thus, the question of realization of Ukrainian cultural aspect of its policy of «soft power» still remains open, allowing further scientific research in the field.

REFERENCES

1. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули. Державна служба статистики України / URL: http://ukrstat.org/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/arh_vig.html
2. Здіорук С.І. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті: Аналітична доповідь / С.І. Здіорук, О.М. Литвиненко, О.П. Розумна. – К., 2012. – 49 с.
3. Історія культури / URL: <http://buklib.net/books/22279/>
4. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Бразилією. Посольство України у Федеративній Республіці Бразилія / URL: <http://brazil.mfa.gov.ua/ua/ukraine-br/culture>
5. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Великою Британією. Посольство України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії / URL: <http://uk.mfa.gov.ua/ua/ukraine-uk/culture>
6. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Грузією. Посольство України в Грузії / URL: <http://georgia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ge/culture>
7. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Китаєм. Посольство України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом) / URL: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/culture>
8. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Латвією. Посольство України в Латвійській Республіці / URL: <http://latvia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-latvia/culture>
9. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Румунією. Посольство України в Румунії / URL: <http://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/culture>
10. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та США. Посольство України в Сполучених Штатах Америки / URL: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-us/culture>
11. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною і Тунісом. Посольство України в Туніській Республіці / URL: <http://tunis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tn/culture>
12. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики. Інститут світової політики / А. Гетьманчук, Є. Снін, К. Зарембо [та ін.] / – К., 2011. – 111 с.
13. Проект «Концепції Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009-2013

- роки». – 2008 р. / URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/129791>
14. Про видавничу справу: Закон України від 05.06.1997 № 318/97-ВР / URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр>
15. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
16. Про затвердження переліку закордонних дипломатичних установ України, у складі яких утворюються культурно-інформаційні центри: Розпорядження Кабінету Міністрів від 19.04.2006 № 213-р / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-2006-р>
17. Про кінематографію: Закон України від 13.01.1998 № 9/98-ВР / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр>
18. Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 рр.: Закон України від 03.03.2005 № 2460-IV / URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2460-iv>
19. Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України: Указ Президента України від 20.02.2006 № 142/2006 / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142/2006>
20. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
21. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95- / URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95>
22. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII / URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>
23. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
24. Про Рекомендації парламентських слухань «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації»: Постанова Верховної Ради України від 21.06.2005 № 2680-IV / URL: <http://www.politik.org.ua/vid/books-content.php3?b=20&c=431>
25. Про театри і театральну справу: Закон України від 31.05.2005 № 2605-IV / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2605-15>
26. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
27. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР / URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
28. Турчин Я.Б. Основні складові українсько-китайської співпраці на шляху до стратегічного партнерства / Я.Б. Турчин / URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012.../P5_doc.pdf
29. Файчак І. Українська діаспора / І. Файчак / URL: <http://ridna-ukraina.com.ua/diaspora/>
30. Nye J.S., Jn. Soft Power: The Means To Success In World Politics / J.S. Nye, Jn. – PublicAffairs. – 2004. – 192 p.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Entry of foreign citizens in Ukraine from the countries from which they came. State Statistics Service of Ukraine / URL: http://ukrstat.org/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/arh_vig.html
2. Zdioruk S.I. Cultural policy Ukraine: national model in the European context: Analytical Report / C.I. Zdioruk, O.M. Litvinenko, O.P. Clever. - K., 2012. - 49 p.
3. Cultural History / URL: <http://buklib.net/books/22279/>
4. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Brazil. Embassy of Ukraine in the Republic of Brazil / URL: <http://brazil.mfa.gov.ua/ua/ukraine-br/culture>
5. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and the United Kingdom. Embassy of Ukraine in the United Kingdom / URL: <http://uk.mfa.gov.ua/ua/ukraine-uk/culture>
6. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Georgia. Embassy of Ukraine in Georgia / URL: <http://georgia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ge/culture>
7. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and China. Embassy of Ukraine in the People's Republic and Mongolia (part-time) / URL: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/culture>
8. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Latvia. Embassy of Ukraine in Latvia / URL: <http://latvia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-latvia/culture>
9. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Romania. Embassy of Ukraine in Romania / URL: <http://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/culture>
10. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and the USA. Embassy of Ukraine to the United States / URL: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-us/culture>
11. Cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Tunisia. Embassy of Ukraine in the Tunisian Republic / URL: <http://tunis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tn/culture>
12. "Soft Power" Ukraine in the region: an effective foreign policy tool. IWP / Getmanchuk A., E. Yenin, K. Zarembo [et al.] / - K., 2011. - 111 p.
13. The "Concept of the State program of innovative development of Ukrainian culture in 2009-2013." - 2008. / URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/129791>
14. On Publishing: Law of Ukraine of 05.06.1997 № 318/97-ВР / URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/318/97-вр>
15. Higher Education: Law of Ukraine on 17.01.2002 № 2984-III / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
16. On the list of foreign diplomatic missions of Ukraine, which formed a part of the cultural and information centers: Cabinet of Ministers of 19.04.2006 № 213-p / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-2006-p>
17. On Film: Law of Ukraine of 13.01.1998 № 9/98-ВР / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр>
18. On State Cultural Policy in 2005-2007.: The Law of Ukraine of 03.03.2005 № 2460-IV / URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2460-iv>
19. On the cultural and information center in the foreign diplomatic missions of Ukraine, President of Ukraine Decree of 20.02.2006 № 142/2006 / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142/2006>
20. On Culture: Law of Ukraine of 14.12.2010 № 2778-VI / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
21. On Museums and Museum Affairs, Law of Ukraine of 29.06.1995 № 249 / 95- / URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр>
22. Scientific and Technical Activities: The Law of Ukraine from 13.12.1991 № 1977-XII / URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>
23. On Education: Law of Ukraine of 23.05.1991 № 1060-XII / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
24. On recommendations of parliamentary hearings "Cultural Policy in Ukraine: priorities, principles and ways of implementation": Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 21.06.2005 № 2680-IV / URL: <http://www.politik.org.ua/vid/books-content.php3?b=20&c=431>
25. About theaters and theater job: Law of Ukraine of 31.05.2005 № 2605-IV / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2605-15>
26. On Television and Radio: Law of Ukraine of 21.12.1993 № 3759-XII / URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
27. On Tourism: Law of Ukraine of 15.09.1995 № 324 / 95- / URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
28. Turchin JB The main components of Ukrainian-Chinese cooperation towards a strategic partnership / YB Turchin / URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012.../P5_doc.pdf
29. I. Faychak Ukrainian diaspora / II Faychak / URL: <http://ridna-ukraina.com.ua/diaspora/>

Никулишин Н.В. Международное сотрудничество в сфере культуры как важная составляющая «мягкой силы» Украины
Аннотация. Проанализировано значение культуры как важной составляющей политики «мягкой силы» Украины. На конкретных примерах рассмотрены средства, с помощью которых Украинское государство реализует культурный аспект стратегии «мягкой силы» в мире.

Ключевые слова: Украина, культура, «мягкая сила», Беларусь, Грузия, Китай

ECONOMICS

Soboleva M.V.

The role of advertising in the conditions of monopolistic competition: theoretical foundations

Soboleva Maryna Valerievna, doctoral student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Economics, Kyiv, Ukraine

Abstract. This article explores the changing views on the role of advertising as a factor in the impact of competition in the industry. Separately characterized approaches to definition of advertising as a source of information and as a factor of market power. The essences of anti-competitive and pro-competitive theories of advertising are determined.

Keywords: *advertising, competition, information, market power, consumer behavior*

Advertising review in terms of economic theory is necessary due to the general requirements of the knowledge of the mechanism of action of economic laws of market functioning and practical needs of society. A large number of external factors influences decisions of consumers to purchase goods. Consumers can choose products basing on their own experience, the experience of relatives and friends, in conversations with sellers and other experts, on the existing data on prices and on product features information, appearing on various publicly available sources. However, advertising leads to decisions of producers to expand product sales, increase market share. As a result, advertising provides a direct or indirect impact on the market environment and the state of competition in the industry.

It is hard to overestimate place of advertising in modern economic relations. Advertising allows consumers to get valuable information on product diversity and market prices of specific goods and services. Also advertising enables manufacturers and retailers to expand product distribution channels to influence consumer preferences and therefore the market demand more effectively implement competitive strategies. Advertising as an effective method of influence on consumer preferences, aims to increase demand for products corresponding brand, improve the company's reputation, increase the image, respectively, and attract new customers for new products, including luring customers from competitors. Thus, it is clear that advertising is effective in differentiated product markets.

It is certainly important to generalize the approach to determine the effect of advertising on the competitive environment sectors, such as its components: the amount of consumer demand and its elasticity; consumer tastes, their welfare; pricing; barriers to entry into the industry of new producers; conditions of formation of market power.

Some authors have suggested that advertising creates market power by differentiating brands and lowering price elasticity. Others have viewed advertising as an efficient source of information about the existence of substitutes, arguing that advertising increases price elasticity.

There are several essential reasons why advertising has been of interest to economists. Advertising has been debated at length in the theoretical economic literature as it is closely tied to the issues of information and search, topics that have taken a prominent place in economic theory in recent decades. Advertising also features in models of entry barriers and product quality. Throughout its long debates advertising has remained a controversial topic.

In economic theory, this problem was first were investigated in the works of E.Chamberlin and J.Robinson. Further

research of advertising as a tool for enhancing market power was made in the works of N. Kaldor, J. Bain, G. Grossman and C. Shapiro, A. Dixit and V. Norman, J. Lambin, R. Schmalensee and other scientists. The question of whether the amount of advertising provided by vendors for this optimal market structure over the years increasingly attracted the attention of scientists. Important investigations, which began these studies include work by L. Tesler, G. Butters, G. Grossman and C. Shapiro, A. Dixit and B. Norman, K. Bagwell, S. Anderson.

An early reflection is offered by Marshall. He distinguishes between two roles that advertising may play. Advertising has a constructive role when it provides information to consumers, so that they may satisfy their wants at lower cost. But advertising also may play a socially wasteful combative role, by offering little information and serving only to redistribute consumers from one firm to another [5].

Chamberlin, in his theory of monopolistic competition, models a firm's advertising expenditures as a "selling cost" that shifts out the downward-sloping demand for the firm's differentiated product. He accepts that advertising may provide information to consumers, and he allows, too, that advertising may be persuasive [5]. Informative advertising better enables consumers to respond to price differences and thus increases the elasticity of demand, but persuasive advertising creates brand loyalty and thereby reduces the elasticity of demand [3].

Some authors have suggested that advertising creates market power by artificially differentiating brands and thereby lowering price elasticity. Others have viewed advertising as an efficient source of information about the existence of substitutes, arguing that advertising increases price elasticity [10]. This idea has been formalized in models closely linked to the large literature on consumer search, but rather than consumers searching for products, firms search for consumers via advertising. Here advertising provides useful information to consumers such as the existence, the quality, or the price of a good

As mentions Mitra A., there are two divergent theoretical viewpoints about the economic effects of advertising. In the first one, advertising is viewed as a means of persuasion and is postulated to lead to increased product differentiation that decreases perceived substitutability among competing alternatives. Thus, according to this school of thought, advertising reduces the price elasticity of demand. The other approach, based on the economics of information theory developed assumes that price elasticity is a function of consumer awareness and of qualitative knowledge about close

brand substitutes. The basic idea of this point of view is that advertising provides information about alternatives and, therefore, increases price elasticity [10]. Butters defines these two views as “advertising as a set of psychological ploys which induce consumers to buy products or brands that they otherwise would not buy”, or as “a provision of information which allows consumers to make more discriminating choices within the framework of fixed set of preferences [6]. The persuasive view of advertising typically sees changes in preferences in the form of an outward shift of demand, a decrease of elasticity of substitution between products, or increased monopoly power forms, and thus increasing market prices, while the informative view sees increased information for consumers, stronger competition and thus lower market prices. N. Kaldor asserts a harmful effect of advertising and suggests the introduction of a tax on advertising [9].

Research in economics and marketing has not produced any conclusive evidence on this controversial issue. Some scholars have found support for the view that advertising decreases price elasticity of demand. Other studies that have examined price levels or measured price sensitivity directly or through price-advertising interactions have found a positive relationship between advertising and price elasticity, which is consistent with the information view. These studies are often not comparable in terms of their focus. Some studies examine the effects of advertising by an individual firm and measure price elasticity at the brand level, whereas other studies examine the effects of industry advertising and measure price elasticity for the product category. Because the effects of advertising by an individual firm are expected to differ from the effects of advertising by the industry, it is not surprising that some of these studies report increases in price elasticity while others show the opposite.

Beyond providing information on the existence of substitutes, advertising provides recall cues and, thereby, increases the number of effective substitutes considered at the time of choice. Price elasticity is a function of perceived substitutability; therefore advertising can increase price elasticity by increasing the number of brands considered. This study demonstrates that for product markets in which consumers have to rely on memory to generate alternatives, the effects of increased advertising by brands may be to increase price elasticity, contrary to the predictions of the market power school. Thus, if the direct recall-based effect of advertising on consideration set size is sufficiently strong, even differentiating advertising could have a positive effect on price elasticity [10].

The idea that advertising might serve as a transporter of information, has been formalized in models closely linked to the large literature on consumer search, but rather than consumers searching for products, firms search for consumers via advertising. Advertising provides useful information to consumers such as the existence, the quality, or the price of a good. In these models advertising expenditure has a marginal effect on a firm's demand that will correspond to the marginal advertising cost it faces. Therefore changes of the cost function will likely change advertising expenditure, and thus demand. More advertising increases competition and thus lowers prices. Rauch investigated, that both effects, the informative and the persuasive effect of advertising, are present in some industries to a varying

degree. This variation may help to distinguish different working mechanisms of advertising. In the literature there is a class of models of advertising based on the view that advertising expenditure itself may serve as a quality signal. This idea was developed by Nelson and later formalized [11].

The information models of informative advertising typically predict that advertising expenditure decreases with the marginal cost of advertising. However, since they only consider the informative aspect of advertising, they predict that advertising lowers consumer prices. Thus the models cannot predict the finding that advertising increases in some industries with low information content in advertising. In these models, a subsidy for advertising would increase welfare.

Informative forces, which decrease prices with advertising, dominate in the industries of food and education; while persuasive forces that increase consumer prices with advertising seem to dominate in the industries of alcohol and tobacco, transportation, hotels and restaurants.

In the analysis of Grossman and Shapiro, product is differentiated and advertising also provides information about the properties of the product. Scientists said that the role of advertising in markets of differentiated product cannot be overstated. Advertising companies are both channels of providing consumers with product information and means to improve loyalty to brand. In contrast, A. Dixit and V. Norman believe that advertising has only the function of belief: it just changes the behavior and has no effect on welfare or efficiency of resource allocation.

Nelson considers uninformative advertising that is neither informative nor convincing. In terms of product diversification has a positive externality trademarks, advertising a product of the firm contributes to sales of other products. For advertising costs are a signal of quality, they must be so large that the company could not cover them with current revenues for a short time, and the customer must be informed about it. Nelson argues that such advertising can increase efficiency, giving consumers the signals relative to the quality of goods [2].

Persuasive advertising has a significant impact on public welfare. According A. Herasymenko, there are two main mechanisms of its effects. The first is to build commitment to consumer brand as a prerequisite for full or partial monopolization of the market. Market power generated so allows us to reduce the volume of production compared to competitive, causing loss of social well-being of the first type. The second mechanism involves the advertiser socially inefficient investment in persuasive advertising that does not create real value, and vice versa - diverts limited economic resources to apply them to sustain demand for goods at competitive level subject to the monopoly price increase, thus creating social cost of the second type. And in fact, and otherwise making sure advertising reduces welfare, and therefore so is the use of which should be limited if we are to increase the efficiency of the national economy [1, p. 151].

On the other hand, advertising costs are part of cost irreversible entry that discourages penetration of new competitors into the market. Model of Dorfman-Steiner shows the dependence of the optimal volume of advertising expenditure on the characteristics of the residual demand for goods firm. The optimum of advertising costs in the total revenue of the firm is determined by the ability of the firm to influ-

ence the price of its product, on the one hand, and the elasticity of demand for advertising on the other hand [2].

The direct relationship between the intensity of persuasive of advertising firm and its market power is formalized in Dorfman-Steiner model, which implies that the positive profitability of the company as a result of strong advertising brand, which entails more intensive advertising [1, p. 149].

R. Dorfman and P. Steiner suggest that the source of intensive advertising investment in information asymmetry in the market is not only and not so much a desire to protect its market power by potential competition as usual desire to maximize profits [2, p. 150].

A lot of literature is devoted to the possible impact of advertising on entry conditions of a company in this industry. The most important source of entry barriers are advantages entrenched brands that are expressed in terms of product differentiation. These benefits are the result of long-term impact of advertising on consumer behavior. Advertising, according to J.Bain, is the main source of goods differentiation advantages. Most of his observations point to the importance of uncertainty about the quality of the product. However, the mere fact that investment in advertising provides long-term effect, hardly a greater extent indicates the entry barriers than the long-term nature of investments in companies and equipment [2, p. 23].

Thus, we see multidirectional impact of advertising on mechanisms of the competitive environment industry. Its effect is ambiguous, has positive and negative effects on various subjects.

At the same time, advertising is a subtle and difficult subject, with important effects that remain poorly understood. Economists now have three views on advertising. The persuasive view holds that advertising primarily affects demand by changing tastes and creating brand loyalty. The advertised product thus faces a less elastic demand. This elasticity effect suggests that advertising causes higher prices, though this influence may be moderated by the presence of production scale economies.

The informative view holds that advertising primarily affects demand by conveying information. The advertised product thus faces a more elastic demand. This elasticity

effect suggests that advertising causes lower prices, an influence which is reinforced when production scale economies are present. The informative view suggests further that advertised products are generally of high quality, so that even seemingly uninformative advertising may provide the indirect information that the quality of the advertised product is high.

The complementary view holds that advertising primarily affects demand by exerting a complementary influence in the consumer's utility function with the consumption of the advertised product. As an example, it may be that a consumer values "social prestige" and advertising may then serve as an input that enables the consumer to derive more social prestige when the advertised product is consumed. The complementary view is logically distinct from the persuasive view, since the complementary view holds that consumers possess a stable set of preferences into which advertising enters as one argument. The complementary view is also logically distinct from the informative view, since under the complementary view advertising may affect consumer demand even if it contains no (direct or indirect) information. An important benefit of the complementary view is that the fixed-preferences assumption permits a straightforward welfare analysis of seemingly persuasive advertisements. Under this view, the market may provide too little advertising, since the advertising firm does not internalize the full increase in consumer surplus that its advertising engenders [5].

In general, the economic analysis of advertising took place in several stages. The analysis began with the general views that given a broad interpretation of the advertising. These views, however, were more qualified because they were subjected to empirical, theoretical and empirical assessment again. We now have a clearer understanding of key factors influencing the competitive advertising environment, and we are more confident about the consequences of ads in the functioning of competition in industries. Today, theoretical studies of advertisement have plenty of questions that do not have specific answers. To address these issues new efforts should be based on assumptions about the impact of advertising on consumer and empirically proven.

REFERENCES

1. Gerasimenko A.G. Mechanisms persuasive impact of advertising on public welfare / A.G. Gerasimenko // Galician modern economic Gazette. - 2013. - №2 (41). - S.147-153.
2. Schmalensee R. Advertising and market structure / R. Schmalensee // Milestones of economic thought. - 2003. -T.5.
3. Chamberlin E. Theory of monopolistic competition: Trans. from English. / ed. Yu.Ya. Ol'sevich. - M: Economics - 1996. - 351p.
4. Anderson S.P. Comparative advertising: disclosing horizontal match information / S.P. Anderson and R. Renault // The RAND Journal of Economics. - 2009. - Vol.40. - P. 558-581.
5. Bagwell K. The Economic Analysis of Advertising / K. Bagwell // Handbook of Industrial Organization. - 2007. - Vol.3. - P. 1701-1844.
6. Butters, G.R. Equilibrium Distribution of Prices and Advertising / G.R. Butters // Review of Economic Studies. - 1977. - Vol. 44. - P. 465 - 492.
7. Comanor W.S. The effects of advertising on competition: a survey / W.S. Comanor, T.A.Wilson //Journal of economic literature. - 1979. - 453-476.
8. Grossman, G.M. Informative Advertising with Differentiated Products / G.M. Grossman, C. Shapiro // The Review of Economic Studies. - Vol. 51. - No. 1. - 1984. - P. 63 - 81.
9. Kaldor N. The Economic Aspects of Advertising/ N. Kaldor // Review of Economic Studies. -1950. - Vol.18. - P. 1.27.
10. Mitra A. Toward a reconciliation of market power and information theories of advertising effects on price elasticity / A.Mitra and J.G.Lynch Jr. // Journal of consumer research. - 1995. - Vol.21. - P.644-659.
11. Rauch F. Advertising expenditure and consumer prices / F. Rauch // International Journal of Industrial Organization. - 2013.- Vol. 31.- P. 331-341.
12. Telser L. G. Supply and Demand for Advertising Messages / L.G. Telser // American Economic Review. -1966. -Vol.56. - P. 457- 466.

Соболева М.В. Роль рекламы в условиях монополистической конкуренции: концептуальные подходы

Аннотация. В данной статье рассматриваются меняющиеся взгляды на роль рекламы как фактора влияния на конкуренцию в отрасли. Отдельно характеризуется подходы к определению рекламы в качестве источника информации и как фактора рыночной власти. Определяется сущность антиконкурентной и проконкурентной теорий рекламы.

Ключевые слова: реклама, конкуренция, информация, рыночная власть, поведение потребителя

Studinska G.Ya.

Event in the paradigm of national brand

Studinska Galina, PhD in economics

Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. Event marketing is considered as a tool of brand management and brand event - as part of the national brand paradigm. The influence of brand events on improving the country's image is investigated. Such brand events of Ukraine's independence and Euromaidan as political brand events are justified. We analyze the organization and conduct of the Olympics, Euro 2012 as a sports brand events, and Eurovision as a cultural event.

Keywords: *event marketing, brand event, national brand, Euromaidan*

Introduction. The reaction of consumers to certain arrangements for the brand by manufacturer corrects the process of branding. Thus, "In 1970-1980 years the world's major manufacturers began to observe reduce the effectiveness of direct advertising their products and services. This prompted them to create innovative ways to inform consumers about their products. One such method – creating information occasions and events that are seemingly unrelated to the advertised product, but in the end it is a powerful and effective advertising.

Overview of publications on the topic. The emergence and development of the brand studied D. Aaker, K. Keller, J.-N. Kapferer, G. Dan, T. Gad and others. The impact of the events to create brand image of the region and regional brand were analyzed by F.Kotler, K. Asplund, I. Rein, D. Haider, T. Faur. However, domestic research on this issue today noticeably lacking.

Purpose is to investigate the impact of brand events on process of creation a national brand of Ukraine.

Materials and methods. The information base for scientific research was the works of leading scientists on regional branding, theoretical and methodological approaches of foreign and domestic scholars and researchers, personal research materials. The study used a situational approach to the brand events as a tool to attract domestic and foreign investment, improve the country's image in the international space.

Results and discussion. First, we need to share events that are created to support the brand product, service, person from brand events that are strategic for the country. First (marketing events) strategically is directed to support commercial brands and is considered one of the marketing tools. The second one is element of the creation of the national brand paradigm country. In connection with high efficiency Event marketing, as tool of brand promotion appeared a new branch management - Event-management, that uniting the numerous entertainment industry, organizers, administration. With the help of Event-management may to manage image, achieve goals in negotiations to improve the quality of communication between market players, strengthen brand product, organization, person through broadcast values integrate ideology.

Due to the high efficiency Event marketing, as a tool of brand promotion, appeared a new branch of management - Event-management that integrates with numerous entertainment industries, organizers administration. Using Event-management may manage image, achieve goals in negotiations for improving the quality of communication between market players, strengthen brand product, organization, person through broadcast values integrate ideology.

The drive event and its name must conform to the mission brand and reflect its value system and all external media events (invitations, promotional materials, etc.) should support the overall concept of the brand. The purpose of the action Event marketing is the need to create, enhance certain emotional connection between the brand and the consumer that increases customer loyalty to the brand. «Emotions are inherent in the events, creating a phenomenon of unity, a sense of belonging to the general idea of the event. As a result, the positive experience provides an absolute customer loyalty» [4].

Consumers today take into account emotional component of brand that used by brand managers during product development and mechanisms of promotion, so by the beginning of the 1990s, spending 20 largest companies in the world in symbolic event exceed the cost of direct advertising, including TV [5].

Events must be part of a system of promotion of the product, which is a set of integrated marketing communications, event organization and should include the link of all its components with the brand. This approach is called Brand experience and provides "full" immersion into the world of consumer brand. Using Brand experience in brand promotion allows creating in the minds of consumers required vector perception, giving it the arguments for buying it before the appearance of brand in the market.

Marketing events belongs to indirect advertising and for a cost scale is one of the cheapest advertising elements. In foreign companies the costs of organizing such events reaching 65% of the total advertising budget [4]. Given that the event marketing phenomenon for the Ukrainian market is relatively new, but already proved in practice its effectiveness in the next few years we can predict a significant increase in its use.

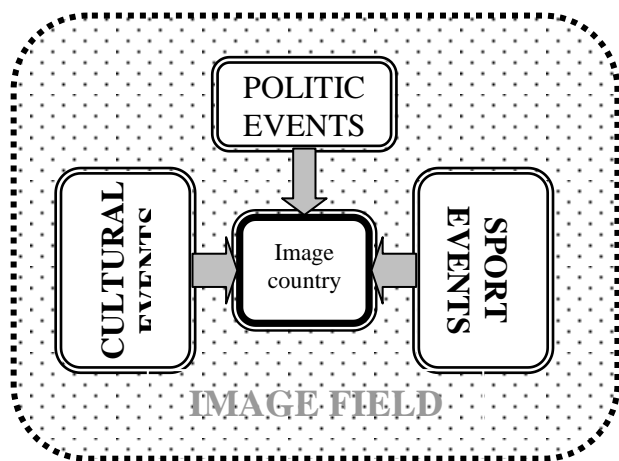
Depending on the type of marketing environment distinguish many different formats of event marketing. Highlights include: the opening, presentation, exhibition, festival.

The events that are considered as elements paradigm of the national brand and have a different nature, character, purpose, features, effects, extent, should be seen as independent brands events. Preparing, organizing and conducting such events require a long time resources, comprehensive intellectual resources (organizational, technical, creative) and significant financial investment in it, its progress, providing the necessary infrastructure and service its customers.

Brand Event – this preparation and organization of large-scale, historic, decisive event which brings fundamental changes in people's lives and countries.

Wedding can be the brand event of family, preparation which involves the use of branding tools. We analyze the environment to select invitees selected, external media advertising (invitation), carefully selected attributes principals – brides defined strategy (scenario) promoting measures to establish communication links with customers (guests). Brand family event changes not only marital status, sometimes changing social status of a person, but in any case, such an event is local.

Strong national cultural, scientific and politic events contribute to the development and promotion of brands Ukraine by creating an appropriate image of the country, as shown in Figure 1. Image field is a bridgehead to build future national brand of the country.

Figure 1. The impact of national events on the country's image
Source: compiled by the author

Organize in our country events like Eurovision (adult and children), left brighter impression on foreign visitors and help to promote a positive image of the country in the eyes of the international community. The first Ukrainian winner of the Eurovision Song Contest, «best-selling Ukrainian artist» Ruslana by definition World Music Award made knowable Ukraine in Europe. F.Kotler of his research highly assessed the victory of Ruslana's Eurovision 2004: «Singer Ruslana won the competition in 2004, providing the country the right to host the contest next year. With this victory and a competition Ukraine was able to declare that it deserves a place in the new Europe» [3, p.239].

Events across a region or country that require branding or naturally become brands through their fundamental effects occur infrequently. One of the first such events that took place in the independent Ukraine was Ukrainian referendum on the independence of our country.

Parliament USSR solemnly proclaimed the independence of Ukraine and the creation of an independent Ukrainian state - Ukraine, continuing a thousand-year tradition of state in Ukraine and on the basis of the right to self-determination provided Statute of OUN and other international legal instruments implementing the Declaration of State Sovereignty of Ukraine. August 24, 1991 extraordinary session of the Ukrainian Parliament adopted the Act of Independence Announcement of Ukraine approved a constitutional majority (by Resolution - 321, by Act - 346 from 450 votes) than ending the legal existence of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and declared that the territory of

Ukraine is indivisible and pristine, but in Ukraine are only valid Constitution and laws of Ukraine.

December 5, 1991 the Parliament of Ukraine adopted the appeal "to parliamentarians and peoples of the world", which emphasized that the agreement in 1922 establishing the USSR Ukraine considers in relation to itself invalid and inoperative.

Over 90% of people who took part in the nationwide referendum, called for the independence of Ukraine, while more than 61% of votes were cast for the first President of the country - Leonid Kravchuk. The international community approved the results a national referendum. During December 1991 68 states (among the first to Canada and Poland, Hungary, Latvia, Lithuania, Argentina, Bolivia, Bulgaria, Russia, Croatia, the US) recognized the independence of Ukraine and during 1992 - another 64 states.

The recognition of the independence of countries by the World and deploy next events in Ukraine correspond classic scenario branding of the event. The choice of the state independence through a referendum (to establish communication links) - a choice of strategy development, promotion of the vector in the territory of the world; implementation of the attributes of statehood as the first state-steps, including: fixing boundaries definition of citizenship, national state symbols, implementation own currency - the external attributes of this brand events.

Events of this magnitude is brand not only because a new vector of development but about such events knows the whole civilized world, that corresponds to the nature of international brand, in fact, only brand event has the following effects in time - remember it, it becomes the starting point of a new era in development, a turning point in the life of every citizen, this event establishes a strong emotional and spiritual communicative relationship between the state and its citizens each, causing persistent associative perception in the minds of people of integrity, unity, unitary Ukrainian state. Such brand event is the first step to create a national brand of the country.

Promotion of national interests through measures inter-ethnic scale require reproduction brand events also, which undoubtedly belongs UEFA European Football - Euro 2012, which in terms of professional training, was the first product of Ukraine's image.

World experience shows that international cultural and sporting events have a positive impact on countries that are conducted, attracting the attention of the world community, developing new tourism infrastructure and flows, attracting investment flows and creating new jobs. Preparation for Euro - 2012 was conducted for four years. Unfortunately, most of the world's media in their articles that are related to the preparation and holding of Euro - 2012 for various reasons have used terms such markers as «corruption, scandal, bribe, doubts, ineffectiveness, claims» [1, p.8], that is not allows us to assert about positive attracting international attention during the preparation of the event. But thanks to optimism public, sincere aspirations of the majority of the population, the high level of patriotism and enthusiasm championship was really a step forward to «more modern and more advanced European model of quality of life» [6].

At the request of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine was developed a strategy of positioning our country abroad, whose main slogan "Ukraine - openness"

that positions Ukraine as open to reforms to the investment, tourism, willingness to participate in global processes. Under general international practice presentation strategy took place in a brand-book, containing a description of corporate identity and brand rules for the use. It was the first attempt to create a recognizable and associative visual range of the Ukraine, holistic view of brand promotion of Ukraine abroad.

Absence of experience in the preparation of such high-level events led to certain errors at the stage of its preparation. «Brevity of project preparation and absence of Ukrainian specialists in creating the image of their country makes the product not the result presentation nation, its self-awareness, but a result of formal training brand project with partial compliance with selected rules» [1, p.12-13]. In any case, thanks to the hospitality, sincerity and patriotism of the population, which took guests Ukrainian Ukraine under the brand events Euro 2012 final of the European Football Championship has become an outstanding event, which highly appreciated by the guests and participants from many countries.

Worldwide Sport is a unique marketing tool, the top of which is the Olympic Games. Olympic symbols are popular today, widely promoted, which are associated in the public mind with health, strength, beauty, such as the Olympic flag with five rings was first shown to the public in 1920. Not that many modern brand which have experience of 90 years.

Olympic symbols all recognized, its image is quite positive and no broken. Moreover, if the first Olympic symbols came into the world without any financial investment, but now the development of a single Olympics logo is costly. Thus, developing logos Olympics in Sochi - 2014 worked a team of designers from 13 countries of Interbrand, which won the tender. We only know that the cost of creating the brand «Sochi-2014» were smaller than in London on branding Games in 2012, which is was estimated at 400 000 pounds [2]. The brand «Sochi-2014» in the ranking of the most expensive brands of 25 takes place with a value of 179 million \$ USA.

Select a country which will be held next Olympics - it is always intense competition between countries. Place the Olympics as an international brand events, it is primarily to popularize country that raises its importance and status in the eyes of the international community, authority, appeal. Competitions such a high level are of great social and spiritual significance, they rally the nation to increase self-esteem, patriotism, unity - those virtues which give rise to peak Emotional recovery and promote sustainable associative perception of the country in the eyes of other countries.

On the other hand, the Olympics since the time of its inception (the first year of the Olympics is considered 776 BC. since in Olympia began to keep lists of winners), was closely associated with the policy, as may be noted that the Olympic brand is at once political instrument. Even the ancient Greeks for Olympic truce meant in permanent war waged at that time. Military conflicts stopped and confrontation over to sports arenas.

The tradition of using sport in political interests were continued by the Roman Empire. Coliseum for winners «Eternal City» became the symbolic tool of the management and control of masses. The way of management of

masses on principle «bread and circuses» very successfully was used in those days, however, it is very effective today [7].

In the Middle Century sports became less relevant, and only at the end of the nineteenth century, the status of the Olympic Games has been updated by Pierre de Coubertin, who in 1896 initiated the revival of the competition after the 2000-years oblivion.

Using the Olympics for political manipulation can be traced further in history. Yes, the Olympics 1936 in Germany became known as the "Nazi Olympics", has transformed the holiday of sport in argument of prove the benefits of the white race. Demarche commands Western countries (USA, Germany, Japan and others) and their refusal to take part in the Olympic Games 1980 in Moscow became a political protest against the entry of Soviet troops in Afghanistan in response - absence Russian team at the Olympics in 1984 in Los Angeles.

«Developing countries are trying to declare a global society through sport their opinions and views on global issues. For authoritarian regimes sports field is a good way to adjust their image, both domestically and in foreign policy» [7]. Image on Russia opposite has worsened due notoriously known events in the Crimea.

The main advantage of the same brand Olympics as product brands, is the economic attractiveness of this event, which significantly increases the volume of investment, both direct related to the preparation of the Olympic Games and indirect, and attracts the flow of tourists into the country. Income from tourists (hotel and restaurant) and selling the rights to broadcast the Olympic competition is a major part of the economic attractiveness Brenda Olympics. Improving transport infrastructure in the region of games increases the attractiveness of areas for future investment flows. Advertising region worldwide through broadcast event attracts and arouses interest in this area, which forms the future tourist flows and future incomes.

Olympics 1984 in Los Angeles was the first on the organization of which has been spent not one dollar budget, which is funded by private business paid off and gave a profit. The initiative and organization of the economic miracle belonged to famous sports marketer Peter Ueberoth who could convince the possibility of return Olympics owners brands: McDonald's, Coca-Cola, American Express, Canon, General Motors, Motorola.

Los Angeles to host the Olympics earned from \$ 215 to \$ 335 million net profits with \$ 1 billion budget. Seoul Olympics in 1988 also brought economic benefits; the Olympics budget was \$ 1.5 billion net profit - \$ 560 million. The most profitable Olympic was in Atlanta (1996) with a budget of \$ 1.7 billion net income was about \$ 600 - \$ 900 million [7].

The activities which are conducted during the preparation of international competitions under the auspices of their brand symbols are also highly profitable for the private sector as an organizer of events, and the country as a whole. Thus, the London authority has managed to earn 5.9 billion pounds through timed to Olympics business forums. About 80% of world cities that had the last 40 years major sporting events are now among the most successful cities for business and tourism provided support

infrastructure, providing quality service, support advertising and related legislative support.

A unique brand of political event in the world may consider Ukrainian Euromaidan 2013-2014 year. Unique not only because of the mechanism (self-organization) and scale (up to 1.5 million citizens at a time) but its achievements.

Euromaidan – «national-patriotic protest against corruption, social inequality, arbitrary law enforcement agencies and special forces, and to support the European vector of Ukraine's foreign policy» - a definition given in Wikipedia. Action that began November 21, 2013 in response to the suspension of Ukrainian government preparatory process for the Association Agreement between Ukraine and the EU held under the slogan: «Glory to Ukraine! - Heroes of glory!», «Glory to the nation! - Death enemies!», «We will win!», Which put on the second primary cause of action pointing attention on the main - corruption in state government and tyranny of the police.

Events Euromaidan is a brand in terms of information and support around the world, supporting not only moral, diplomatic, political, and economic as well. Performances of citizen's Ukrainian Diasporas and concerned citizens of civilized countries around the world in support of the events on Euromaidan were evidence of scale events that testifies to the belonging it's to the brand. Self-financing the events in the months that provided food, medical and maintenance, confirms the presence of a strong economic component of the brand, which is also characterized as

unique because the resources to support the event gathered the whole country and its supporters from other countries.

Promoting events of all domestic and foreign media events, the occurrence of a strong creative component through exhibitions, concerts, and the emergence of a number of talented songs, ballads and poems speak of the social, spiritual and emotional growth, which are inherent brand events. The uniqueness of all aspects of the brand Euromaidan makes it number 1 brand in the global political life.

Distribution principles of construction brand goods on brand building events - a natural process of modern society, as evidenced by brand events mentioned above, it is these events are marked epoch-making that change people's minds, reminiscent of the thousand-year experience of Ukrainian independence, democracy and of freedom.

Conclusions. Event marketing is an effective tool for brand management product, service or organization. Brand event is of strategic importance for the country. As part of the paradigm of creating a national brand of country brand event influences the formation of the country's image in the international space. The most iconic brand events Ukraine became Declaration of Independence of Ukraine, Euro 2012 and Euromaidan as an event that has supported the European direction of our country. These brand events create conditions for the formation of a national brand of Ukraine, format in which our country is sure to become the leading developed countries of Europe and the world.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Branding state in the context of Euro 2012: Challenges and Prospects. Analytical report. – K.: NISD, 2011. - 14 p.
2. Signs and symbols of the Olympic Game. – URL: // <http://www.legal-business.ru>
3. Kotler F., Asplund K., J. Rein, D. Haider D. Marketing seats. Attracting investments, businesses, residents and tourists in the city, municipality, regions and countries of Europe.- St. Petersburg: Piter.-2005.-382 p.
4. Event Marketing. The magazine «Food Promotion Prod & Prod». – URL: http://www.marketing.spb.ru/lib-mm/btl/special_events.htm
5. Event Marketing: Brand territories and cities.- 2013. - URL: <http://popsa.biz/sobyitiyniy-marketing-brend-territoriy-i-gorodov/>
6. Surkis G. Surkis G. Speech on parliamentary hearings. About organization and conduction of final Part of football championship EURO-2012 in Ukraine. – URL: <http://rada.gov.ua/zakon/new/par>
7. Faur T. Olympics is celebration of sport or instrument of the geopolitic. – URL: <http://inpress.ua/ru/politics/25693-sochi-prazdnik-sporta-ili-instrument-geopolitiki>

Студинская Г.Я. Событие в парадигме национального бренда

Аннотация. Рассматривается маркетинг событие как инструмент управления брендом и бренд событие как элемент парадигмы национального бренда. Исследуется влияние бренд события на улучшение имиджа страны. Обосновываются, как политические бренд-события, провозглашение независимости Украины и Евромайдан. Анализируется организация и проведение Олимпиад, Евро-2012 как спортивных бренд событий, Евровидение, как культурное событие.

Ключевые слова: маркетинг событие, бренд событие, национальный бренд, Евромайдан

Ільницький Д.О.

Глобальна конкуренція в науково-освітньому просторі: еволюція погляду на студента

*Ільницький Денис Олександрович, кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри міжнародної економіки*

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

Анотація: У статті проаналізовано та розкрито сучасну парадигму поглядів на студентів як на важливий компонент інтелектуального капіталу економіки знань та університету. Окреслена тенденція переходу вищої освіти від соціальної функції держави до виробника інтелектуального продукту в глобальній економіці знань. В умовах глобальної конкуренції у науково-освітньому просторі в університеті мають співробітничати не лише в режимі міжнародної конкуренції, але й надання студентам всього комплексу компетенцій, що потрібні для професійного розвитку.

Ключові слова: студент, університет, глобальна конкуренція, науково-освітній простір, економіка знань

Вступ. Після завершення II світової війни, особливо у 1950-60-і роки, в США та Великобританії університети розглядалися як місце просування національних цінностей, капіталістичної демократії та інших ідеологічних вимірів на протипагу «червоної загрози», що сприяло підтримці державою зростання кількості студентів. Однак після студентських протестів 1968 року на гуманітарних факультетах у Великобританії університети почали втрачати статус радника уряду [7]. Масифікація вищої освіти змінила ставлення урядовців разом з трансформацією елітарності університетів.

Домінування університетів США та їх випускників не є дивним, адже з 1954 по 1979 витрати університетів країни на НДДКР зростали в середньому на 8,1% щороку, а в наступні 25 років до 2004 зростання уповільнилося до 5% на рік, що було вище ніж темпи зростання економіки в ці періоди [33]. Однією з реакцій ЄС стала Програма навчання протягом життя, що запроваджена у 2006 році в якості каталізатора структурних перетворень через підтримку розвитку політик, кооперації та мобільності в межах союзу [9]. Значна частка компонентів програми спрямована на забезпечення міжнародної мобільності студентів, якими протягом життя є всі професіонали, наприклад, програми Leonardo da Vinci, Comenius, Grundtvig, Jean Monnet.

Конкуренція пронизує всю систему освіти, адже не лише університети конкурують за студентів чи професорів, але й академічні працівники конкурують між собою за дослідницькі фонди чи інші привілеї. Рамки вдосконалення досліджень у Великобританії та Німеччині спираються на принцип заохочення конкуренції індивідуальних дослідників та університетів за державне фінансування. Призначенням Болонського процесу є забезпечення конкурентоспроможності Європейського простору вищої освіти в умовах зростання мобільності людей та поширення доступності знань [7]. Європа була вимушена розпочати його через відставання від американської вищої освіти, демографічні перспективи, необхідність відбору найкращих іноземних талантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед нещодавніх публікацій слід виокремити ті, що стосуються дослідження тенденцій міжнародної мобільності студентів, або поглядів студентів на університети світового класу, однак вони мало звертають уваги на фундаментальні чинники трансформацій, що відбуваються в сучасних умовах [6; 30]. Одночасно дослідники намагаються скласти соціологічне бачення студентів, що мігрують для отримання освіти [16]. Інші вивчають

окремі аспекти життєдіяльності у студентські роки, наприклад проживання, що також є важливим [31]. Частина дослідників намагаються проводячи порівняльні дослідження знайти фактори та досвід для удосконалення діяльності вітчизняних ВНЗ за умови зростання рівня світової конкуренції [34]. Одним з актуальних є дослідження впливу глобалізаційних процесів на формування науково-інформаційного суспільства в контексті підготовки кадрів вищої кваліфікації [35]. Однак у значній кількості сучасних публікацій автори, особливо з України та Східної Європи, досі уникають поняття інтелектуальний капітал, що в провідних джерелах набуває популярності як таке, що найкращим чином характеризує результати і особливості діяльності університетів світового класу [4; 7; 33; 22].

Метою статті є узагальнення теоретико-прикладних аспектів трансформації поглядів на студента в системі вищої освіти в умовах глобальної конкуренції у науково-освітньому просторі в економіці знань. Робота спирається на матеріали провідних журналів та міжнародних організацій у сфері вищої освіти. Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання економічних явищ та процесів, методи: теоретичного узагальнення, абстракції, аналізу та синтезу, еволюційний.

Викладення основного матеріалу дослідження.
Студент як інтелектуальний ресурс. До освітніх функцій вищої освіти в економічно розвинених країнах відносять такі: вчити студентів розуміти та вдосконалювати теорії, методи та галузі знань; робити внесок у покращення культури та розвиток особистостей; готувати студентів до роботи та інших сфер життя шляхом закладання основ знань та допомагати їм розуміти та набувати типових правил та інструментів, що потрібні для професійного життя; виховувати спроможність кидати виклики усталеним практикам шляхом формування скептичного та критичного ставлення, спроможності виконання нечітких завдань та схильності до інновацій [29]. Тому одним з викликів, що постає перед університетами та освітніми системами в умовах масифікації освіти, перетворення її на галузь промислового виробництва, є адекватне реагування на зміни умов фінансового аспекту діяльності.

Окрему увагу привертає необхідність поглиблення спеціалізації університетів за основними видами діяльності як реакція на виклики інтернаціоналізації діяльності та глобалізації економіки знань, що вимагає передачі супутніх видів діяльності соціальним партнерам. Надихаючись досвідом Франції, де студентські кафе, гуртожитки, бібліотеки та заклади рекреації та спорти-

вні центри, центри кар'єри не є частиною університету, в Китаї наприкінці 1999 року започаткували поширення процесів **соціалізації послуг** з матеріально-технічного забезпечення (соціалізація логістики як процес залучення соціальних партнерів до забезпечення діяльності університету) [32]. Це дозволяє університетам концентруватися на освітній та дослідницькій діяльності одночасно заходячись у взаємодії з соціальними партнерами, демонструючи можливості, що створюються університетами.

Привертає увагу модель університету як фабрики, що споживає вхідні ресурси (матеріали, енергія, транспорт тощо), виробляє проміжну та кінцеву продукцію, а також здійснює забруднення навколишнього середовища [18]. Проміжною продукцією, **інтелектуальним ресурсом**, є статті, книжки, дослідники, викладачі та студенти, які певний час знаходяться на шляху до професіоналізму. Тоді як кінцевими продуктами слід розглядати друковану продукцію, професіоналів та випускників з різними рівнями компетенцій.

Хоча вища освіта ще значно залежить від національних урядів, втім виокремлюють тенденцію її відокремлення від країни, яке набуває таких проявів як: 1) фінансування (недостатнє державне фінансування штовхає ВНЗ шукати зовнішні джерела та студентів); 2) міжнародні навчальні програми (ВНЗ віртуально чи фізично виходять за національні кордони); 3) дослідницька діяльність (покладається на міжнародне фінансування та кадри); 4) міжнародна акредитація (приваблює не лише ВНЗ, але й акредитує інституції) [22]. **Ця тенденція засвідчує розгортання процесу переходу вищої освіти від соціальної функції держави до виробника інтелектуального продукту в глобальній економіці знань.** Вона підтверджується аналізом процесів корпоратизації університетів в розвинених країнах, який серед ключових тенденцій виявив відносне зменшення обсягів державного фінансування у порівнянні з набором студентів [24].

Обмеження державного фінансування вищої освіти призводить до зростання розмірів академічних груп, що негативно впливає на якість освітнього досвіду студентів, знижує ступінь засвоєння навчальних матеріалів та зменшує рівень мотивації та успішного завершення навчання [11]. Завеликі розміри студентських груп негативно впливають на розвиток та засвоєння компетенцій, особливо коли йдеться про вирішення проблем та критичне мислення. У великих групах викладачі тяжіють до фактологічних знань, а не розвитку навичок, зокрема комунікаційних та креативних якостей [2]. Таке ставлення дійсно призводить до підготовки лише інтелектуального ресурсу, до якого інші суб'єкти мають додавати компетенції для отримання бажаного результату.

Студенти (випускники) як інтелектуальний капітал. Університетські дослідження та пов'язані з ними види діяльності впливають на сучасну економіку різними шляхами, серед яких виокремлюють постачання цінного людського капіталу, що втілений у студентах та академічних працівниках [25]. До показників вимірювання національного інтелектуального капіталу відносяться також й ті, що стосуються студентів [4]. Людський капітал при цьому розглядається як компонент інтелектуального капіталу економічних суб'єктів. На

прикладі університетів Тайваню було встановлено, що у структурі інтелектуального капіталу університету 34% займає людський капітал, з яких 27% – це студенти та випускники [17]. Очевидно, що в різних країнах ця частка може варіюватися, але вряд чи кардинально.

В концепції потрійної спіралі **підприємницький університет**, який займає проактивну позицію у застосуванні та створенні знання, діє в інтерактивному режимі, є ключовим [10]. Студенти такого університету є не лише наступним поколінням професіоналів, але й готуються стати підприємцями, для чого використовуються різноманітні програми з підприємництва та інкубування, нові освітні модулі. Підприємницький університет є одним з суб'єктів, який створює нові технології та їх трансфер, перетворюючись з джерела нових ідей для фірм на джерело формування нових фірм.

Вважається, що концепцію «підприємливого науковця» запровадив соціолог науки Бен Давід, як наслідок «професіоналізації», поглиблення спеціалізації в науці [1]. Підприємливим науковцем він називає академічного науковця, який проводить масштабні дослідження разом зі студентами магістерського рівня та аспірантами в умовах їх професійного адміністрування, включаючи платню за дослідження. В результаті тенденція зі зростання кількості університетських патентів, що розпочалася в США у другій половині 1970-х та стимульована законом Бей-Доула у 1980-му та законом з трансферу технологій у 1986-му роках, проявилася і в країнах Європи пізніше [8].

Розглядаючи інтелектуальний капітал в якості основного в структурі активів університету в Австрії їх зобов'язали складати баланси знань [15]. З 26 ключових показників балансу знань, 6 напряму пов'язані з характеристиками студентів. Запровадження балансу знань у структурі звітів університетів розглядалося досить скептично, але з часом призвело до зрушень у внутрішній структурі управління, а більш очевидні результати слід очікувати у довгостроковому періоді. Свідченням цього є результати реформ, що відбувалися в Австрії з 2002 року [15]. Відбувається реструктуризація балансу стейкхолдерів, перетворення університетів на організацію, яка задовольняє потреби студентів, економіки знань та суспільства, відбувається виховування свідомості щодо необхідності прозорості діяльності організацій, що функціонують за кошти держави.

Поглиблення спеціалізації університетів вимагає розвитку співробітництва, яке в залежності від національних економічних інтересів може набувати самих різних форм. Американські університети, що спеціалізуються на такій проблематиці як нанотехнології, демонструють приклади того, як слід співробітничати. За підтримки Національного фонду науки та Департаменту громад та економічного розвитку штату Пенсильванія наприкінці 2008 було створено Національний центр знань з кар'єри та застосування нанотехнологій, а всі його 500 студентів з різних університетів успішно працевлаштувалися [12].

Досить часто в процесі взаємодії в межах галузевих мереж їх учасниками поєднуються такі види діяльності як освітня та обмін знаннями, адже компанії, що створені університетами, досить активно залучають до своєї діяльності студентів, які не лише навчаються, але і виконують певні завдання. При цьому університетські

компанії поєднуючи внутрішні знання та зовнішні вигоди досить гнучко реагують на потреби аутсорсингових клієнтів. Університети часто є суб'єктом, який поєднує ТНК та дослідницькі організації, що працюють у певній темі [19].

Ключовими показниками успішності комерційної діяльності університетів визначають такі як: кількість студентів, сукупний обсяг, витрат на НДДКР, фінансування промисловістю, академічна якість та загальний рівень патентування в університеті [21]. Хоча окреслені чинники вже стали хрестоматійними, зауважимо, що в залежності від галузевої спеціалізації, університети можуть мати відхилення у патентній активності, але захищати нові знання іншими інструментами захисту об'єктів інтелектуальної власності. Університети реалізують перетікання нових знань в межах регіональних, національних та міжнародних інноваційних систем й іншими каналами, зокрема в ході освітнього процесу навчаючи та тренуючи студентів, проводячи прикладні НДДКР, створюючи спін-оффи.

На подальший професійний успіх впливає позанавчальний досвід, який студенти можуть здобувати у різного роду наукових парках чи окремих проектах. Доказ знаходимо у авіакосмічній галузі Росії, де випускники МДГУ ім.Баумана, що брали участь у роботі Молодіжного космічного центру, практично всі працювали за спеціальністю (84%), на відміну від випускників, які цього не робили (57%) [23]. Так інвестиції країни в освіту громадян, значним чином вииграючи від інтеграції освітньої та наукової діяльності університетів, стають більш ефективними. Однак, як доводять дослідники, на **успішність професійної кар'єри** впливає чимало позауніверситетських чинників, які можна стисло викласти наступним чином [29]:

- різні соціо-біографічні передумови студентів та випускників;
- відмінності у навчанні до та за межами університетського навчання;
- різниці у поведінці під час проходження курсу університетського навчання;
- відносна автономія у переході від вищої освіти до зайнятості;
- незалежний вплив освіти на перші кар'єрні кроки;
- особливості регіональних та галузевих ринків праці.

Проектний підхід охоплює до 20% глобальної економічної діяльності, а 22% світового ВВП спрямовуються на формування валового капіталу проектними методами [5]. Як обґрунтовують австралійці, на прикладі освіти управлінню проектами, в навчальний процес мають бути долучені різні стейкхолдери, враховані їх політики та пріоритети. Суб'єкти, включаючи ринок праці (мають бути ідентифіковані потреби, тенденції, виклики, забезпечений зворотній зв'язок між компаніями та студентами), професійні організації (національні та міжнародні, асоціації випускників тощо) мають окреслити рамки компетенцій, та університети (мають визначити місію та стратегію освітніх програм, політику управління якістю), мають співробітничати для отримання очікуваного результату з урахуванням вигод акредитуючих організацій. Саме студентство, навчання в університеті, також має розглядатися як інвестиційний проект з тривалим терміном реалізації.

Суперечності та виклики. В університетській на-

вчальній діяльності переважає гносеологічний підхід, адже тут наголос робиться передусім на процесі взаємодії студента та викладача у пошуку першим нових компетенцій, знань. Студенти шукають передусім не знання, але шляхи його компетентного застосування в суспільній практиці. Однак, у дослідницькій діяльності університетів переважає епістемологія, яка спрямована на пошук дійсного знання з його структурою, функціями та внутрішнім розвитком.

Неструктуровані, які ще називають неявними, знання слід розглядати саме тим об'єктом, для отримання якого студенти університету потребують контакту з викладачем [14]. У відповідь на такий виклик університети вдаються до формування різноманітних віртуальних спільнот, мереж з різноманітними центрами змістовних знань, що розглядаються в якості прототипів інтелектуальних нейронних мереж. Для отримання ефективних результатів в університетах має панувати дух експериментування з поєднання традиційних форм навчання та новітніх, активних інструментів, зокрема досягнень ІКТ та програмного забезпечення, які можуть зменшувати залежність навчального процесу від постійного контактування викладача та студентів.

Професори все частіше надають перевагу дослідницькій діяльності, а не викладанню, делегуючи повноваження асистентам, які отримують відносну свободу у виборі форм та інструментів проведення практичних занять, оцінюванні студентів та акцентуванні уваги на змісті [3]. Так професори засвідчують ідентифікацію себе з інтелектуальним капіталом, що є гарним прикладом для студентів, який втім потребує визначення меж.

Цивілізаційно-культурний вимір також впливає на студентів. Наприклад, культура Китаю, що ґрунтується на конфуціанстві, перешкоджає розвиткові абстрактного мислення, а відтак гальмує творчість людини [28]. Хоча китайські студенти, що навчаються закордоном, більшою мірою намагаються розвинути творчі здібності, що робить їх затребуваними на внутрішньому ринку. Разом з тим, філософія інь та янь, яка глибоко пронизує культуру країн східної Азії, сприяє розвитку конкурації (кооперації в конкуренції) на відміну від полярних поглядів, що намагаються чітко розмежувати добро та зло. Тому в цих країнах є ґрунтовні передумови синкретичного поєднання кооперації та конкуренції за отримання ренти з знань [20].

В Європі тривають дебати між спеціалістами та практиками в освіті. Частина стверджує, що для зростання конкурентоспроможності економіки освіта та дослідження повинні спиратися на **ринкові принципи** (конкуренція між студентами, закладами освіти, викладачами, дослідниками та освітніми системами), тому для забезпечення якості та ефективності освіти скрізь слід спиратися на принципи стандартизації та підзвітності як результат впливу англо-саксонських країн [27]. Прикладом глобального руху щодо освітніх реформ є програма ОЕСР щодо міжнародного оцінювання студентів, яка часто називається основним інструментом оцінювання якості національних освітніх систем [13]. Інша частина називає такі принципи контрпродуктивними, адже найбільш важливими для забезпечення конкурентоспроможності називаються такі **компетенції** як гнучкість, міжперсональні навички, креативність, схильність до ризику, які необхідні для розвитку інно-

вацій [27]. Так виникає **парадокс**, коли для забезпечення конкурентоспроможності системи освіти мають спиратися на меншій конкуренції [26].

Реалізація функцій вищої освіти має розглядатися різнобічно. Зокрема пропонуються такі комплекси дихотомій між академічним та професійним у вищій освіті, які стосуються студентства, а саме: підготовка студентів до їх перетворення на вчених із розуміння та використання результатів академічної діяльності в практичній діяльності за межами університету; акцент на передачу студенту основ професійних знань із наголосу на безпосереднє вдосконалення всього необхідного знання [29].

Висновки. Університети світового класу еволюційно трансформували погляди на своїх студентів, в яких вбачається не стільки інтелектуальний ресурс, але інтелектуальний капітал, який здатний приносити користь не лише економіці, суспільству чи громаді, а й

університетові. Саме цьому розумінню підпорядковуються пов'язані зі студентом види університетської діяльності від управління якістю навчання, участі у проєктах, дослідженнях до підтримки постійного зв'язку зі своїми випускниками. Саме випускники найчастіше стають донорами, які наповнюють цільові фонди ендаументу. Нарощування обсягів інтелектуального капіталу університетами США змушує інші країни вдаватися заходів щодо трансформації національних освітніх політик, зокрема щодо студентів.

Поглиблення суспільного поділу праці призводить до розвитку спеціалізації університетів та освітніх програм, але й до усвідомлення необхідності співробітництва між університетами. Основною метою співробітництва є не лише розгортання його в режимі кооперації, але й надання студентам всього комплексу компетенцій, що потрібні для успішного професійного розвитку, пріоритетам, що обрані самим студентом.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES)

1. Ben-David J. The Scientist's Role in Society: A Comparative Study. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey. – 1971. – 236 p.
2. Benton S.L. Pallett W.H. Class size matters, Inside higher education. – 2013. – URL: <http://www.insidehighered.com/views/2013/01/29/essay-importance-class-size-higher-education#ixzz2UT4zq5hj>
3. Bhatt G.D. Strategies for individual knowledge and organizational knowledge // Journal of Knowledge Management. – 2002. – Volume 6. Number 1. – Emerald. – pp.31-39
4. Bontis N. National Intellectual Capital Index: A United Nations initiative for the Arab region // Journal of Intellectual Capital. – Emerald Group Publishing Limited. – 2004. Vol. 5 No. 1. – pp. 13-39
5. Bredillet C.N., Conboy K., Davidson P., Walker D. The getting of wisdom: The future of PM university education in Australia // International Journal of Project Management. – Elsevier. – 2013. - №31. – pp.1072–1088
6. Choudaha R., Chang L. Trends in International Student Mobility, World Education Services, New York. 2012, February. URL: www.wes.org/RAS
7. Christinidis G., Ellis H. Knowledge, Education, and Citizenship in a Pre- and Post-National Age // Journal of Knowledge Economy. – 2013. – №4. – pp.63–82.
8. Eisenberg R., Nelson R.R. Public vs. proprietary science: a fruitful tension? // Daedalus, #131 (2), 2002. – pp.89–102.
9. Establishing an action programme in the field of lifelong learning. Article 15, paragraph 5 of the Decision No. 1720/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 15 November 2006.
10. Etkowitz H., Leydesdorff, L. The Dynamics of Innovation: From National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations // Research Policy. – 2000. – #29(2). – p.109-123.
11. Exeter D. J., Ameratunga S., Ratima M., Morton S., Dickson M., Hsu, D., et al. Student engagement in very large classes: The teachers' perspective. // Studies in Higher Education, #35(7). - 2010. - pp.761–775.
12. Fonash S.J. Nanotechnology and economic resiliency // Nano Today, #4. - Elsevier. - 2009. - pp.290–291.
13. Grek S. Governing by numbers: the PISA 'effect' in Europe // Journal Education Policy. – 2009. – №24(1). Pp.23–37.
14. Gromoff A., Stavenko J., Evina K. Modern necessities in educational process innovation // IERI Procedia, #2. - Elsevier. - 2012. - pp.815-820.
15. Habersam M., Piber M., Skoog M. Knowledge balance sheets in Austrian universities: The implementation, use, and reshaping of measurement and management practices // Critical Perspectives on Accounting, #24. - Elsevier. - 2013. - pp. 319–337.
16. International Student Research: Understanding the Global Student Mentality Differentiation in a plural student population. International Student Identity Card Association. The Economist. MasterCard. Motivaction. February 2014. URL: http://www.isicassociation.org/wp-content/uploads/2014/02/The-International-Student-Research-Full-Report_February-2014.pdf.
17. Lee S-H. Using fuzzy AHP to develop intellectual capital evaluation model for assessing their performance contribution in a university // Expert Systems with Applications, #37. - Elsevier. - 2010. - pp.4941–4947.
18. Lehmann M., Christensen P., Thrane M., Jørgensen T.H. University engagement and regional sustainability initiatives: some Danish experiences // Journal of Cleaner Production, #17. - Elsevier. - 2009. - pp.1067–1074
19. Levina N. The emergence of boundary-spanning competence in practice: Implications for implementation and use of information systems. // MIS Quarterly. – 2005. – №29(2). – Pp. 335–363.
20. Luo Y. A coopetition perspective of global competition // Journal of World Business. – 2007. – №42(2). – Pp.129-144.
21. Mansfield E., Lee J.Y. The modern university: contributor to industrial innovation and recipient of industrial R&D support // Research Policy. – 1996. – №25. – Pp. 1047–1058.
22. Marginson S., Rhoades G. Beyond national states, markets, and systems of higher education: A glonacal agency heuristic // Higher Education. – 2002. – Vol. 43. – Pp.281-309.
23. Mayorova V. Integration of educational and scientific-technological areas during the process of education of aerospace engineers // Acta Astronautica, #69. - Elsevier. - 2011. - pp. 737–743.
24. Parker L. University corporatization: driving redefinition // Critical Perspectives on Accounting. – 2011. – №22. – Pp. 434–450.
25. Roessner D., Bond J., Okubo S., Planting M. The economic impact of licensed commercialized inventions originating in university research // Research Policy, #42. - Elsevier. - 2013. - pp. 23– 34.
26. Sabadie J.A. Technological innovation, human capital and social change for sustainability. Lessons learnt from the Industrial Technologies Theme of the EU's Research Framework Programme // Science of the Total Environment, #481. – Elsevier. – 2014, May 15. – pp.668-73.
27. Salhberg P. Education reforms for raising economic competitiveness // Journal of Educational Change. – 2006. – №7. Pp. 259–287.

28. Sangaralingam R. China's Transition to a Knowledge Economy // Journal of Knowledge Economy. №4. - Springer Science +Business Media. - 2013. - p.473-491.
29. Teichler U. Universities Between the Expectations to Generate Professionally Competences and Academic Freedom Experiences from Europe // Procedia - Social and Behavioral Sciences. Selected Papers of Beijing Forum 2010. #77. - Elsevier. - 2013. - pp.421 - 428
30. The world's top 500 universities through student eyes. Research findings - StudyPortals Intelligence Unit. British Council. - 2014. - 15 p.
31. World Student Housing. Savills World Research. - 2014. - 24 p. URL: <http://pdf.euro.savills.co.uk/residential-other/spotlight-world-student-housing-2014.pdf>.
32. Xu Yongfan The Study on University Financial Management under Knowledge Economy // Physics Procedia. 2012 International Conference on Medical Physics and Biomedical Engineering. #33. - Elsevier. - 2012. pp.1913 - 1919.
33. Youtie J., Shapira P. Building an innovation hub: A case study of the transformation of university roles in regional technological and economic development // Research Policy, #37. - Elsevier. - 2008. - P.1188-1204.
34. Гаврилюк В.Я. Особливості розвитку та діяльності ВНЗ у глобальній економіці / В.Я. Гаврилюк // Вісник НУ "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. - 2013. - № 769. - С. 405-412. [Havrylyuk V.Ya. Osoblyvosti rozvytku ta diyal'nosti VNZ u hlobal'niy ekonomitsi / V. Ya. Havrylyuk // Visnyk NU "L'vivs'ka politehnika". Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku. - 2013. - № 769. - pp. 405-412.]
35. Журавель Г. Пріоритети розвитку вищої освіти України в умовах глобалізації економіки / Г. Журавель, М. Шинкарик // Вісник ТНЕУ. - 2014. - Вип.1. - С. 214-220. [Zhuravel' H. Priorytety rozvytku vyshchoyi osvity Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi ekonomiky / H. Zhuravel', M. Shynkaryk // Visnyk TNEU. - 2014. - Vyp. 1. - pp. 214-220.]

Пнытський Деніс О. Global competition in scientific and educational sphere: evolution of student outlook.

Abstract: Paper examines the current paradigm and reveals views on students as an important component of intellectual capital for knowledge economy and university. It outlines the tendency of transition higher education from social function of the state to the manufacturer of intellectual products in the global knowledge economy. In terms of global competition in scientific and educational space universities should cooperate not only in the mode of international cooperation, but also provide students with all complex competencies necessary for professional development.

Keywords: student, university, global competition, scientific and educational space, knowledge economy

Ильницький Деніс Александрович. Глобальная конкуренция в научно-образовательном пространстве: эволюция взгляда на студента

Аннотация: В статье проанализировано и раскрыто современную парадигму взглядов на студентов как на важный компонент интеллектуального капитала экономики знаний и университета. Очерчена тенденция перехода высшего образования от социальной функции государства к производству интеллектуального продукта в глобальной экономике знаний. В условиях глобальной конкуренции в научно-образовательном пространстве в университеты должны сотрудничать не только в режиме международной кооперации, но и предоставления студентам всего комплекса компетенций, необходимых для профессионального развития.

Ключевые слова: студент, университет, глобальная конкуренция, научно-образовательное пространство, экономика знаний

Кулик Н.М., Волкова А.А.

Инновационный подход к управлению качеством на малом предприятии легкой промышленности

*Кулик Наталья Михайловна, кандидат технических наук, доцент кафедры менеджмента
Волкова Алена Андреевна, студентка 5 курсу специальности “Менеджмент организаций и администрирования
(в отрасли производства потребительских товаров и услуг)”
Донбасский государственный педагогический университет, г. Славянск, Украина*

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей внедрения методов управления качеством в операционную деятельность малых предприятий. Предложено качество в малом бизнесе рассматривать с точки зрения качества внешней инфраструктуры и качества внутренних бизнес-процессов.

Ключевые слова: качество, малый бизнес, бережливое производство, инфраструктура, канбан, 5S

Введение. В Украине наблюдается всё возрастающий интерес к новаторскому или инновационному подходу в области управления качеством малого бизнеса в связи со сменой политического вектора развития нашего государства в сторону Европейского Союза.

Малое предприятие – это важная ячейка экономики нашего государства, субъект предпринимательской деятельности с небольшим количеством сотрудников и, как правило, с упрощенной системой налогообложения. В развитых странах малые предприятия составляют наибольший сектор экономики, который и определяет темпы экономического роста.

В соответствии с законом Украины № 523 от 19.09.2008 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины по вопросам регулирования предпринимательской деятельности» [1] к малым предприятиям относят организации, на которых численность работающих составляет не более 50 человек и объем валового дохода от реализации продукции за год не превышает 70 млн. гривен (3,2 млн. евро).

Традиционно считается, что менеджмент качества – это прерогатива больших предприятий с развитой организационной структурой, сложными бизнес-процессами. А малые предприятия слишком невелики, чтобы внедрять принципы и методы управления качеством, слишком бедны, чтобы иметь сотрудников, которые бы занимались вопросами управления качеством.

Мы считаем, что малые предприятия постоянно должны находиться на пути постоянного совершенствования, анализа бизнес-процессов, определения запросов потребителей, мгновенного реагирования на конъюнктуру рынка и тенденции моды.

Кроме того, на новый качественный уровень должна подняться внешняя «среда обитания» малого бизнеса, т.е. качество делового климата в Украине – поддержка государства, налоговые льготы, упрощение бухгалтерского учета, помощь неправительственных организаций, кредитных учреждений.

Краткий анализ публикаций по теме статьи. Теоретическим и практическим аспектам управления качеством на малых и средних предприятиях легкой промышленности посвящено ряд публикаций украинских исследователей [2–5]. В этих работах исследована структура управления качеством на малом предприятии легкой промышленности, разработана классификация и проведена оценка расходов на качество по центрам административной ответственности.

Однако крайне мало материалов посвящено особенностям управления качеством на малых предприятиях.

В основном это малоинформативные доклады на региональных научных конференциях или методические пособия [6, 7].

Таким образом, проблемы развития теории и практики управления качеством на малых предприятиях являются актуальными.

Постановка задачи исследования. Целью данной работы является разработка нового инновационного подхода к управлению качеством на малом предприятии легкой промышленности.

Изложение основного материала исследования. Качество в малом бизнесе, по нашему мнению, необходимо рассматривать в двух аспектах:

1. Качество инфраструктуры малого бизнеса, т.е. качество внешней экономической «среды обитания» малого предприятия.
2. Качество внутренних бизнес-процессов малого предприятия.

На этапе становления малое предприятие нуждается в серьезной государственной поддержке. Содействие малому бизнесу должно оказываться как государственными органами власти на всех уровнях, так и общественными организациями - союзами, ассоциациями, и др.

Для успешной реализации бизнес-идеи особенно важно иметь развитую инфраструктуру: разработать структуру фирмы, организовать бухгалтерский и управленческий учет, обеспечить стартовый капитал на выгодных условиях, снять офис, производственные и складские помещения.

Инфраструктура поддержки малого предпринимательства представляет собой совокупность государственных, негосударственных, общественных, образовательных, коммерческих организаций и обеспечивает качественные условия жизнедеятельности малого бизнеса в целом.

Устойчивое развитие малого предприятия зависит от многих факторов. Эти факторы мы предлагаем называть показателями качества предпринимательской инфраструктуры. К основным показателям можно отнести:

1. Эффективность законодательной базы, которая регулирует предпринимательскую деятельность.
2. Доступность кредитных ресурсов, толерантность финансовых учреждений.
3. Количество, толерантность и дружелюбность контролирующих органов.

4. Наличие эффективной консалтинговой поддержки и информационных ресурсов в юридической, производственной, налоговой и других сферах.
5. Наличие рабочей силы с необходимой квалификацией.
6. Наличие стабильных источников снабжения энергоносителями, сырьем и материалами.
7. Общее состояние экономики в государстве, покупательная способность населения региона, наличие спроса на тот или иной вид продукции или услуг.

Низкий уровень одного из перечисленных показателей качества предпринимательской инфраструктуры снижает эффективность деятельности всей экономической системы государства и тормозит развитие малого бизнеса.

Инфраструктуру развития малого предпринимательства можно наглядно представить в виде трех основных групп. Каждая группа выполняет свои функции и предоставляет определенные возможности будущему предпринимателю для создания собственного бизнеса:

1. Консалтинговая поддержка: курсы и тренинги на базе государственных учреждений, частные бизнес-школы, бизнес-инкубаторы.
2. Финансовая помощь: специальные кредитные программы для предпринимателей, кредитные союзы, лизинг оборудования, государственные программы, бизнес-ангелы и стартап-агентства.
3. Материально-техническая база: бизнес-центры, бизнес-инкубаторы, технопарки и бизнес-парки, торгово-развлекательные центры, рынки.

Для успешной реализации бизнес-идеи необходимо разработать бизнес-план, просчитать экономические показатели проекта, выбрать оптимальную схему налогообложения, разработать план-график работ и стратегию развития бизнеса, изучить рынок сбыта, проработать источники снабжения сырьем и материалами, подобрать и обучить персонал. Именно для этого и существуют специальные организации, предоставляющие образовательно-консультативную поддержку. Она необходима для того, чтобы будущий предприниматель мог получить специализированное обучение для ведения тех или иных форм бизнеса, получить профессиональную юридическую, экономическую либо маркетинговую помощь.

В Украине государственная поддержка малых предприятий и начинающих предпринимателей практически сведена к двум основным формам:

1. Малое предприятие (предприниматель) может выбрать один из видов упрощенной системы налогообложения – фиксированный единый налог или различные ставки налога с оборота в зависимости от количества наемных работников и валового дохода фирмы.
2. Выплата единовременного пособия на открытие собственного бизнеса безработным, которые состоят на учете в органах занятости населения. Это пособие редко превышает сумму, эквивалентную двум тысячам долларов США, и не может служить значимой поддержкой начинающему предпринимателю.

Таким образом, на фоне того, что в Украине малое предприятие является объектом коррупционных действий со стороны государственных контролирующих органов, малый бизнес фактически лишен сколь угодно значимой поддержки со стороны государства.

Когда проведена юридическая регистрация малого бизнеса, возникает проблема поиска денежных средств на приемлемых условиях. Кредитные ресурсы в Украине очень дорогие. Государство не имеет эффективных программ кредитования малого бизнеса. Государственные и частные банки выдают кредиты под 20 и более процентов годовых, что заметно выше аналогичных показателей в Европейском Союзе. Такая кредитная политика не способствует развитию малого бизнеса.

Существуют альтернативные варианты получения денежных средств на развитие малого бизнеса в Украине – бизнес-ангелы, венчурные компании и стартап-агентства. В Украине они еще не получили широкого распространения. Однако наблюдается рост количества стартап-инкубаторов, которые сочетают в себе функции обучения начинающих предпринимателей, выведения бизнес-идеи на уровень создания прототипа, поиска инвестора (бизнес-ангела), краудфандинга, венчурного фонда, научного парка. Примером такой гибридной организации является стартап-экосистема Фонд Sicorskychallenge Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт».

Материально-техническая поддержка играет очень важную роль в малом бизнесе. У начинающих предпринимателей ресурсы ограничены, а для нормального функционирования бизнеса необходимо иметь офисные, производственные и складские помещения, торговые площади, возможность приобретения и обслуживания оборудования. В этом плане в нашей стране существует достаточно большой выбор помещений различного назначения, обеспеченных энергоносителями в достаточной степени, торговых площадок и другой коммерческой недвижимости. Как правило, предлагается широкий спектр оборудования в любой сфере, а также его сервисное обслуживание.

Элементы инфраструктуры малого бизнеса являются, по сути, питательной средой для субъектов малого предпринимательства. Вся система должна быть направлена на реальные потребности и действительные интересы малого бизнеса. Мы можем рассматривать инфраструктуру малого бизнеса как систему организаций, целью которых является оказание содействия субъектам малого предпринимательства.

Качество инфраструктуры развития малого бизнеса имеет большое значение и влияет на интенсивность развития малых форм предпринимательства. Повышение качества инфраструктуры должно быть предметом заботы государства с привлечением средств и возможностей объединений предпринимателей, а также финансовых ресурсов из частных источников.

Повышение качества инфраструктуры малого бизнеса в форме государственной и негосударственной поддержки играет важную роль в стабилизации украинской экономики. Кроме того, массовое развитие малого бизнеса способствует повышению уровня жизни и трудовой занятости основной массы населения, раскрытию внутреннего созидательного потенциала нашего народа. Качество инфраструктуры малого бизнеса должно обеспечивать комфортные условия реализации новых бизнес-идей.

Таким образом, мы рассмотрели показатели качества и компоненты инфраструктуры (внешней среды)

малого бизнеса. Перейдем к рассмотрению качества внутренних бизнес-процессов и особенностей управления качеством на малой фирме.

На основании анализа данных, полученных в ходе опроса владельцев малых предприятий легкой промышленности Киевской области (Украина), установлено, что практически полное отсутствие применения системы управления качеством на этих фирмах обусловлено следующими причинами:

1. Отсутствие доступной информации и консультационной поддержки по вопросам управления качеством.

2. Убежденность в том, что методы управления качеством должны применяться на больших предприятиях, а малым фирмам это не нужно.

3. Отсутствие заинтересованности во внедрении систем управления качеством.

4. Предприятия предпочитают расходовать трудовые и денежные ресурсы на модернизацию оборудования, внедрение новых технологий, а не на систему управления качеством.

5. Предприниматели относятся к системе управления качеством как к способу получения сертификатов для повышения собственной конкурентоспособности при участии в тендерах или для улучшения делового имиджа фирмы.

6. Подавляющее большинство украинских предпринимателей убеждено, что качество – это просто проверка готовой продукции контролером.

Следует отметить, что некоторые производители обуви и одежды Киевской области предприняли попытки внедрения систем управления качеством в большей или меньшей степени. Интуитивно многие предприниматели чувствуют необходимость постоянных улучшений, а осознанное применение принципов бережливого производства (или Leanproduction, Lean) обеспечивает непрерывное совершенствование деятельности организации, повышение эффективности операционной деятельности и достижение долгосрочной конкурентоспособности.

В любой системе существуют потери. Это перепроизводство, дефекты и переделка, передвижения, перемещения материалов, запасы, излишняя обработка, ожидание. Эти потери увеличивают издержки производства, не принося добавленной стоимости конечному продукту.

При этом особое значение имеют лидерские качества руководителя-собственника, который прилагает все усилия, чтобы как можно безболезненно адаптировать персонал к нововведениям.

Прошли существенные изменения в системе управления. Все сотрудники организации были ознакомлены с концепцией бережливого производства. При этом все работники стремятся исключить потери и действия, недобавляющие потребительской ценности конечному продукту. Концепция бережливого производства очень актуальна в легкой промышленности и не вызывает никаких адаптационных проблем.

Кроме того, для самообучения приобретается необходимая литература по вопросам качества и бережливому производству, обеспечен доступ к информационным интернет-ресурсам.

Мы можем сделать вывод, что концепция бережливого производства – это мощный инструмент борьбы с потерями.

Некоторые предприниматели интуитивно планируют рациональную загрузку производства. По сути это есть сокращенная форма системы Канбан. Канбан – это система организации производства и снабжения, позволяющая реализовать принцип бережливого производства «точно в срок», то есть так организовать движение материальных потоков, что все материалы, компоненты и полуфабрикаты будут поступать в необходимом количестве, в нужное место и точно к назначенному сроку для производства, сборки или реализации готовой продукции. Канбан – это сигнальная система бережливого производства.

С помощью этой системы появляется реальная возможность производить столько продукции, сколько нужно потребителю, устранить перепроизводство и минимизировать незавершенное производство.

Эта система на малых предприятиях легкой промышленности может быть организована так: детали кроя укладываются в специально предназначенные для них ящики. На эти ящики помещается стандартный ярлык с реквизитами и указанием точного количества. Затем ящик с деталями отправляется в швейный цех, где будет осуществлена сборка заготовки верха обуви или элемента одежды. Когда детали заканчиваются, то ярлык возвращается обратно в раскройный цех. Процесс раскроя материалов продолжается, когда определенное количество ярлыков вернулось на начальную стадию производства. Данная система проста и управляема.

С целью повышения производительности труда и управляемости подразделениями, профессионального уровня работников на некоторых малых фирмах внедрена система 5S. Порядок применения 5S раскрывает краткий внутренний стандарт каждой фирмы.

Система 5S – это система рациональной организации рабочего пространства. Данная система для малого предприятия является самым важным инструментом оптимизации операционной деятельности. К основным целям и задачам этой системы можно отнести: отделение нужных вещей на рабочем месте от ненужных и избавление от последних; организация рационального хранения инструментов на рабочем месте; содержание рабочего места в чистоте; разработка и выполнение стандартных процедур работы; постоянное совершенствование порядка на рабочем месте.

Система позволила практически без затрат навести порядок на рабочих местах швей и сапожников, создать необходимые условия для производства сложных и дорогостоящих моделей женской и детской обуви, обеспечивать их высокую эффективность за счет радикального изменения сознания работников, их отношения к своему делу.

Система 5S стала частью операционной деятельности все большего числа малых предприятий легкой промышленности. В некоторых из них введено поощрение сотрудников за успешное применение системы 5S, её развитие на рабочем месте. Применение системы 5S позволило сократить трудовые затраты на производственные операции; уменьшить количество аварийных выходов из строя оборудования; сократить время

переналадки швейного оборудования; радикально снизить показатели дефектов и брака продукции; оптимизировать внутрипроизводственную логистику; обеспечить выполнение производственных планов, проектов, задач по срокам, ассортименту и качеству; устранить травмирование; минимизировать площади складских помещений.

Таким образом, малые предприятия, которые использовали в своей повседневной работе методы управления качеством, отмечают положительную динамику общехозяйственной и производственной деятельности в части роста валового дохода, повышения рентабельности, роста количества новых потребителей, эффективности внутренних бизнес-процессов, управляемости фирмы в целом.

Мы рекомендуем использовать положительный опыт внедрения прогрессивных методик по улучшению качества, что положительно повлияет на решение о внедрении системы менеджмента качества в практику большего количества малых фирм.

Выводы, перспективы дальнейших исследований. Таким образом, мы рассмотрели особенности управления качеством на малых предприятиях. Установлено, что качество является важным фактором развития как отдельного малого предприятия, так и отечественного малого бизнеса в целом. В данном исследовании предложен инновационный, новаторский подход к рассмотрению качества применительно к малым формам предпринимательской деятельности. Качество внешней окружающей среды (инфраструктуры) и качество внутренних бизнес-процессов малых фирм рассматриваются как основные аспекты качества малого бизнеса.

Перспективой дальнейших научных исследований в этом направлении, по нашему мнению, будет являться разработка практических рекомендаций по внедрению систем и методов управления качеством для малых предприятий легкой промышленности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон України від 18.09.2008р. №523-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності».
2. Абрамова О. В. Управління якістю: класифікація витрат для забезпечення системи якості / О.В. Абрамова// Х. : Науковий інформаційний журнал «Бізнес Інформ». 2011 р. – № 6, С. 82-85.
3. Абрамова О. В. Витрати на якість виробництва засобів індивідуального захисту/ О.В. Абрамова // Матеріали VII Міжнародної конференції «Стратегія якості в промисловості і освіті». – Варна: ДІПОпром, 2011. – С. 708-710.
4. Абрамова О. В. Система менеджменту якості продукції підприємства (на прикладі взуттєвого виробництва) /О.В. Абрамова// Д.: Аналітично-інформаційний журнал «Схід». 2010. – №4 (104), – С. 57–60.
5. Кулик Н.М., Абрамов В.І. Управління якістю продукції легкої промисловості на основі методу розгортання функції // Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2013. №7 (196), частина 2. – С. 116 – 121.
6. Сорокин А.Е. Внедрение системы менеджмента качества на малом предприятии в соответствии с требованиями международного стандарта ISO 9000. Метод. рекомендации Фонда поддержки малого предпринимательства «Рецепт», СПб, 2004.
7. Армягова А.А., Егоров В.С. и др. Система менеджмента качества на малом предприятии в соответствии с ISO 9001: 2000. Методическое пособие/ Армягова А.А., Егоров В.С., Воронцова Е.А., Пашков П.И., Сомков А.Е., Шестаков А.Л. - М.: Межрегион. центр пром. субконтракции и партн., 2006. – 79 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. The Law of Ukraine 18.09.2008r. №523-VI «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on business regulation.»
2. Abramova O.V. Quality management: cost classification for quality system / Abramova O.V.// Kh: Scientific Information Journal "Business Inform." 2011 p. - № 6, P. 82-85.
3. Abramova O.V. Costs of production quality PPE / O.V. Abramova // Proceedings of the VII International Conference "Quality Strategy in industry and education." Varna: DIPOprom, 2011. - P. 708-710.
4. Abramova O.V. Quality management system of enterprise (for example, footwear manufacturing) / O.V. Abramova // D.: Analytical and informational magazine "East". 2010. - №4 (104) - P. 57-60.
5. Kulyk N., Abramov V.I. Quality control of light industry on the basis of deployment functions // Bulletin of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University, 2013. №7 (196), part 2 - S. 116 - 121.
6. Sorokin A.E. The introduction of quality management system for a small business in accordance with the international standard ISO 9000. Method. recommendations Small Business Support Fund "recipe", St. Petersburg, 2004.
7. Armyagova A.A., Egorov V.S. and others. The quality management system for a small business in accordance with ISO 9001: 2000 Toolkit / Armyagova A.A., Egorov V.S., Vorontsov E.A., Pashkov P.I., Somko A.E., Shestakov A.L. - M.: Interregional Center of Industrial Subcontracting and Partnership, 2006. - 79 p.

Kulik N., Volkova A. Quality management in the small enterprises of light industry

Abstract. The article investigates the features of the implementation of quality management techniques in the operating activities of small businesses. Quality in small businesses proposed to consider in terms of quality of external infrastructure and the quality of internal business processes.

Keywords: quality, small business, lean production, infrastructure, Kanban, 5S

Сагимова Л.С.

Процентная политика банков в условиях рыночной экономики с учетом региональных факторов

Сагимова Лаура Сагындыковна, магистр экономических наук, преподаватель
Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Астана, Казахстан

Аннотация. Проценты по выдаваемым кредитам и объемы кредитования являются одними из главных источников формирования банковских доходов. Просчёты в вопросах их определения непосредственно затрагивают платёжеспособность банков и даже могут поставить под угрозу само их существование. Это может происходить, например, в связи с всё более динамичными изменениями, происходящими на современных финансовых рынках. Поэтому в условиях снижения доходности банковских операций всё более актуальным для банков становится проведение взвешенной процентной политики.

Ключевые слова: процент, процентная политика, ставка вознаграждения, непроцентные доходы, непроцентные расходы, порог рентабельности

В сфере банковского риск-менеджмента процентная политика играет ключевую роль. Именно процентная политика обеспечивает эффективность операций и, безусловно, в значительной мере – устойчивость банковского бизнеса.

Процентная политика – это совокупность мероприятий по регулированию экономических отношений посредством управления процентными ставками. Процентная политика банков направлена на максимизацию чистого процентного дохода от банковских операций, страхование кредитного риска и управление ликвидностью баланса банка. [1]

Для достижения высокой конкурентоспособности на кредитных рынках, роста своей доли на соответствующих рынках, каждый банк стремится формировать и развивать свои конкурентные преимущества, которые позволяли бы наилучшим образом использовать привлеченные им финансовые ресурсы.

Добиться конкурентных преимуществ можно двумя способами:

- предлагая клиентам экономически оправданные более низкие по сравнению с конкурентами ставки вознаграждения (интереса) по выдаваемым кредитам;
- осуществляя дифференциацию инструментов и форм кредитования, что предполагает развитие способности банка обеспечить клиента уникальными и более ценными по сравнению с конкурентами стандартами кредитных продуктов и условиями сервисного обслуживания.

В настоящее время вне поля зрения экономических служб многих банков остаётся целый ряд показателей, формирующих доходность кредитных операций. Их отслеживание, группировка, анализ, эффективное управление ими становятся задачей номер один. Естественно, что без налаженного мониторинга и анализа потока данных невозможно прогнозировать результаты от ссудных операций. Однако анализ кредитной деятельности банка за отчётный период (месяц, квартал, год) является лишь эпизодом в работе аналитической службы. В современных условиях наиболее важным этапом деятельности является диагностирование и прогнозирование по основным направлениям процентной политики банка. Уже стало очевидным, что невозможно принять грамотное, экономически обоснованное решение по размещению и привлечению ресурсов, не имея разносторонней информации об явных и скрытых экономических процессах, происходящих не только непосредственно в самом банке, но и в окружающей

его среде. Например, чтобы определить эффективность использования кредитного портфеля, нужно провести сравнительный анализ динамики объёмов всех размещённых и привлечённых ресурсов, доходов от кредитных операций и расходов на их проведение с учётом индекса инфляции и показателей кредитных рисков, средневзвешенных ставок вознаграждения, процентной маржи и т.д.

В крупных банках с разветвлённой филиальной сетью стало практикой проводить централизованную процентную политику. Это вызвано, прежде всего, тем, что особенность ставок вознаграждения заключается в том, что они в большинстве случаев регулируются высшим руководством банка. А это происходит по следующим причинам: во-первых, банковский рынок функционирует в режиме контролируемых ставок и тарифов и, во-вторых, их вариации затрагивают имидж банка, его взаимоотношения с клиентурой, конкурентами, а также могут содействовать «поглощению» одних банковских продуктов другими. Такой подход провоцирует разрыв между централизованной процентной политикой, проводимой руководством банков, и рыночными целями их филиалов. Очевидно, что при общности подходов к организации, процедурам и технологиям предоставления и обслуживания кредитов для различных заёмщиков существует ряд факторов, связанных с особенностями развития регионов, которые могут оказать значительное влияние на проводимую банком процентную политику. К таким факторам можно отнести как внешние региональные особенности (уровни инфляции, объёмы валовых региональных продуктов, доходы населения и др.), так и внутренние особенности, присущие конкретному филиалу, (структуру и стоимость привлечённых ресурсов, уровни фактического кредитного риска, соотношение непроцентных и прочих доходов и расходов и др.). Не учёт этих факторов в конечном итоге может привести к ослаблению конкурентных позиций банка на региональных рынках.

Учитывая перечисленные факторы, на наш взгляд, необходимо дифференцировать процентную политику филиалов банков, как в области привлечения ресурсов, так и при кредитовании клиентов.

Исходя из уравнения, описывающего так называемый «эффект Фишера», номинальные базовые ставки вознаграждения (интереса) в регионах по срочным депозитам в национальной валюте (S), могут быть определены путем сложения величин реально сложившихся

стоимостей денежных ресурсов на местных рынках (**R**) и надбавок на прогнозируемые уровни инфляции в регионах (**I**):

$$S = R + I + \frac{R+I}{100}, \% \text{ годовых} \quad (1)$$

В качестве исходных величин стоимости ресурсов (**R**) можно принимать фактически сложившиеся на региональных рынках средневзвешенные ставки вознаграждения по депозитам до востребования в национальной валюте.

Гибкие, экономически обоснованные подходы при кредитовании клиентов необходимы в целях повышения конкурентоспособности и эффективности кредитной деятельности филиалов банков с учетом региональных факторов, структуры и реальной стоимости, привлеченных филиалами ресурсов, фактически сложившегося уровня кредитного риска и соотношения непроцентных доходов и непроцентных расходов. Для этого можно использовать понятие «порогов» рентабельности по кредитам.

Под «порогом» рентабельности понимается минимальная ставка вознаграждения по кредитам, позволяющая филиалам покрывать затраты, связанные с привлечением и размещением ресурсов без получения чистого дохода.

Введение в практику дифференцированных «порогов» рентабельности по кредитам позволит банкам проводить в регионах более гибкую и экономически обоснованную кредитную политику, что даст возможность их филиалам усилить свои конкурентные позиции и в зависимости от конкретных результатов деятельности и решений руководства банков проводить активную кредитную экспансию на местах.

При формировании базовых ставок вознаграждения, учитывая повышенный риск при кредитовании клиентов, целесообразно особое внимание уделить соотношению между непроцентными и прочими доходами и расходами. Очевидно, с одной стороны, что, если непроцентные и прочие доходы превышают расходы на содержание банка, то последствия от рисков банка при проведении активных операций минимизируются, так как в таких случаях только за счёт получаемых непроцентных и прочих доходов банк сможет осуществлять свою деятельность. С другой стороны, если общие банковские расходы превышают величину получаемых им непроцентных и прочих доходов, то возрастает зависимость функционирования банка от активных операций. При этом для обеспечения безубыточной в целом работы банка отрицательное сальдо непроцентных расходов и доходов необходимо перекрывать за счёт роста ставок вознаграждения по выдаваемым кредитам. Очевидно, что если на практике учитывать этот фактор, то в более выигрышном положении на региональных сегментах кредитных рынков по сравнению с конкурентами будут именно те филиалы, у которых величина превышения непроцентных и прочих доходов над непроцентными расходами будет наибольшей. А в таких случаях, видимо, логичен и такой подход: в случаях значительного превышения непроцентных и прочих доходов над непроцентными расходами, исходя из рыночной стратегии банка, возможно даже снижение ставок вознаграждения по кредитам, что позволит таким филиалам существенно расширить диапазон ма-

нёвра ставками вознаграждения при проведении кредитной политики на местах. [2]

Исходя из выше изложенного, предлагаем в банках устанавливать для филиалов норматив соотношения непроцентных и прочих доходов к непроцентным расходам. По нашему мнению, величина такого норматива может находиться в пределах от 1,0 до 1,2.

Кроме того, исходя из фактических результатов деятельности, «пороги» рентабельности по кредитам рекомендуется устанавливать индивидуально для каждого из филиалов банка, например, разделённых на три следующие группы:

– **1 группа:** филиалы с величиной соотношения между непроцентными и прочими доходами и непроцентными расходами менее 1,0;

– **2 группа:** филиалы, выполняющие установленный руководством банка норматив соотношения непроцентных и прочих доходов к непроцентным расходам (с величиной соотношения между непроцентными и прочими доходами и непроцентными расходами от 1,0 до 1,2);

– **3 группа:** филиалы, значительно превышающие установленный руководством банка норматив соотношения непроцентных и прочих доходов к непроцентным расходам (с величиной соотношения между непроцентными и прочими доходами и непроцентными расходами превышающей 1,2).

«Пороги» рентабельности по кредитам для каждого филиала 1 группы можно рассчитать по формуле:

$$K1 = Sr + P + R + Dm, \% \text{ годовых} \quad (2)$$

где: **Sr** – реальная ставка вознаграждения по привлеченным филиалом ресурсам, учитывающая норму обязательного резервирования депозитов в Центральном Банке (**r**), равную: 2,5% - для ресурсов по внутренним обязательствам и 4,5% - по иным обязательствам, т. е.

$$Sr = \frac{Sn}{(100-r)}, \% \text{ годовых} \quad (3)$$

где **Sn** – номинальная средневзвешенная ставка вознаграждения по привлеченным филиалом ресурсам, % годовых;

r – норма обязательного резервирования депозитов в Центральном банке

P – премия на риск непогашения обязательства, определяемая отношением среднего остатка фактически сформированных филиалом резервов (провизий) на возможные потери по ссудам к среднему объему совокупной задолженности по кредитам, выданным филиалом, % годовых.

R – премия на компенсацию косвенных расходов филиала на привлечение (реклама и т.д.), размещение ресурсов (сопровождение кредитов и т.д.) и за риск срока непогашения ссуды, (рекомендуется принимать равной 2% годовых).

Dm – уровень достаточной маржи, определяемый отношением непокрытых непроцентных расходов непроцентными и прочими доходами (финансового бремени), к средним активам филиала, приносящим доход, % годовых.

«Пороги» рентабельности по кредитам для каждого филиала 2 группы можно рассчитать по формуле:

$$K2 = Sr + P + R, \% \text{ годовых} \quad (4)$$

«Пороги» рентабельности по кредитам для филиалов 3 группы определяются по формуле:

$$K3 = Sr + P + R - \frac{(Dn - N + Rn)}{Adcp} * 100, \% \text{ годовых} \quad (5)$$

где: **Dn** – средняя величина непроцентных и прочих доходов, полученных филиалом, тыс. тенге;

N – норматив соотношения непроцентных и прочих доходов к непроцентным расходам, устанавливаемый руководством банка;

Rn – средняя величина непроцентных расходов филиала, тыс. тенге;

Adcp – средняя величина доходоприносящих активов филиала, тыс. тенге.

«Пороги» рентабельности по кредитам для филиалов 3 группы рекомендуется устанавливать специальным

решением руководства банка, исходя из намечаемой банком региональной кредитной политики и на основе предложений Комитета по управлению активами и пассивами.

При расчете показателей (K1, K2 и K3) целесообразно использовать средневзвешенные показатели деятельности филиалов за предыдущий квартал.

Для иллюстрации изложенного рассмотрим пример (цифры условно взяты), наглядно демонстрирующий влияние изменения величины соотношения между непроцентными и прочими доходами филиала к непроцентным расходам (при прочих равных исходных данных) на размер базовой ставки вознаграждения по кредитам.

Филиал 1 группы: Данные: млн. ден. ед.

Филиал	Средневзвешенная номинальная стоимость привлечённых ресурсов, % годовых	Провизии	Кредитный портфель	Непроцентные и прочие доходы	Непроцентные расходы	Средние рабочие активы
«А»	10,5	800	30000	600	900	40000

Расчёт:

1. Реальная средневзвешенная стоимость привлечённых филиалом ресурсов от резидентов:

$$Sr = 10,5 / (100 - 2,5) = 10,8\% \text{ годовых}$$

2. Премия на риск непогашения обязательства:

$$P = 800 / 30000 * 100 = 2,7\% \text{ годовых}$$

3. Уровень достаточной маржи:

$$Dm = (900 - 600) / 40000 * 100 = 0,75\% \text{ годовых}$$

4. Премия на компенсацию косвенных расходов R (принята 2% годовых).

5. «Порог» рентабельности:

$$K1 = 10,8 + 2,7 + 0,75 + 2 = 16,25\% \text{ годовых}$$

Филиал 2 группы: Данные: млн. ден. ед.

Филиал	Средневзвешенная номинальная стоимость привлечённых ресурсов, % годовых	Провизии	Кредитный портфель	Непроцентные и прочие доходы	Непроцентные расходы	Средние рабочие активы
«А»	10,5	800	30000	900	900	40000

Расчёт:

1. Реальная средневзвешенная стоимость привлечённых филиалом ресурсов от резидентов:

$$Sr = 10,5 / (100 - 2,5) = 10,8\% \text{ годовых}$$

2. Премия на риск непогашения обязательства:

$$P = 800 / 30000 * 100 = 2,7\% \text{ годовых}$$

3. Премия на компенсацию косвенных расходов R (принята 2% годовых).

4. «Порог» рентабельности:

$$K2 = 10,8 + 2,7 + 2 = 15,5\% \text{ годовых}$$

Филиал 3 группы: Данные: млн. ден. ед.

Филиал	Средневзвешенная номинальная стоимость привлечённых ресурсов, % годовых	Провизии	Кредитный портфель	Непроцентные и прочие доходы	Непроцентные расходы	Средние рабочие активы
«А»	10,5	800	30000	1300	900	40000

Расчёт:

1. Реальная средневзвешенная стоимость привлечённых филиалом ресурсов от резидентов:

$$Sr = 10,5 / (100 - 2,5) = 10,8\% \text{ годовых}$$

2. Премия на риск непогашения обязательства:

3. Премия на компенсацию косвенных расходов банка R (принята 2% годовых).

4. «Порог» рентабельности*):

$$K3 = (10,8 + 2,7 + 2) - (1300 - 1,2 * 900) * 100 / 40000 = 14,95\% \text{ годовых}$$

Проекты «порогов» рентабельности по кредитам по каждому филиалу рекомендуется рассчитывать ежеквартально на основе их фактических показателей деятельности за предыдущий квартал и представлять на рассмотрение Комитета по управлению активами и пассивами банка.

После утверждения Комитетом по управлению активами и пассивами величины «порогов» рентабельности по кредитам доводятся до филиалов.

Такой метод, кроме обеспечения комплексного подхода при обосновании базовых ставок вознаграждения по кредитам, даёт возможность руководству филиалов наглядно видеть резервы по экономически обоснован-

ному снижению ставок вознаграждения по выдаваемым ссудам, что, соответственно, позволит ему проводить целенаправленную работу в этом направлении и укреплять конкурентные позиции филиалов на соответствующих региональных рынках.

Необходимо отметить, что «пороги» рентабельности (базовые ставки) не считаются операционными в том смысле, что они обычно не назначаются по выдаваемым филиалами ссудам. Их основное назначение – служить базой для котировок ставок вознаграждения

по выдаваемым кредитам. В кредитной деятельности филиалов используются операционные (рыночные) ставки вознаграждения (**К_о**), которые могут быть определены по следующему выражению:

$$K_o = K_{1,2,3} + M, \% \text{ годовых,}$$

Где: **М** – процентная маржа филиала, устанавливаемая по договоренности с клиентами, обычно, в диапазоне от 2% до 5% годовых.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батракова Л.Г. Анализ процентной политики коммерческого банка. Учебное пособие. - М.: Логос, 2004.
2. Лисак Б.И. Региональная процентная политика банков. Журнал «Учет и финансы», №11, (29), ноябрь, 2008 год
3. Лаврушин О.И. Экономическая роль банковского процента. М: Финансы и статистика,
4. Ольхова Р.Г. Банковское дело. Управление в современном банке: Учебное пособие. - М.: КноРус, 2009.
5. Селиванова Т.А. Процентная политика коммерческого банка и факторы, ее определяющие : учеб. пособие / Т.А. Селиванова, О.В. Шевцова. - Ростов н/Д: Изд-во РГЭУ "РИНХ", 2007

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Batrakova L.G. Analysis of the interest rate policy of the commercial bank. Textbook. - M.: Logos, 2004.
2. Lisak B.I. Regional banks interest rate policy. Magazine "Accounting and Finance», №11, (29), November 2008
3. Lavrushin O.I. The economic role of bank interest. M: Finance and Statistics,
4. Olhova R.G. Banking. Managing a modern bank: A Tutorial. - M.: KnoRus 2009.
5. Selivanova T.A. Interest rate policy of the commercial bank and its determining factors: studies. Manual / T.A. Selivanov, O.V. Shevtsova. - Rostov N / Univ RGEU "RINH", 2007

Sagymova L.S. Interest rate policy of banks in the conditions of market economy taking into account regional factors

Abstract. Interest of given loans and volumes of lending are one of the main sources of the banking income. Miscalculations in questions of their determination directly affect the solvency of banks and may even endanger their existence. This may happen for example, in connection with the increasingly dynamic changes, taking place in modern financial markets. Therefore, in the face of declining profitability of banking operations the conducting of weighted interest rate policy becomes more and more relevant for banks.

Keywords: *interest, interest rate policy, commission rate, non-interest incomes, non-interest expenses, threshold of profitability*

Соколенко Т.М., Михайлова М.О.

Моделювання організаційної структури менеджменту

Соколенко Тетяна Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту
Михайлова Марина Олександрівна, студентка 5 курсу факультету психології, економіки і управління
Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

Анотація. Проаналізовано поняття “організаційна структура менеджменту” у контексті функціонування сучасних підприємств в умовах ринкової трансформації. Визначені фактори, що впливають на формування та складність організаційної структури менеджменту та методологічні підходи до її моделювання.

Ключові слова: організаційна структура, організаційні зміни, зовнішнє середовище, функціональні та цільові підходи

Вступ. Більшість сучасних вітчизняних підприємств в даний час опинились у кризовому стані. Одна з причин такого становища неефективне управління та недосконала організаційна структура менеджменту. Кризові явища найчастіше ведуть до мінімізації структури управління, але це не зовсім вірно. Трансформація економічної системи до ринкової моделі господарювання зумовлює появу принципово нових задач у галузі менеджменту, які спрямовані на активний пошук теоретичних, методологічних та практичних рекомендацій щодо розробки ефективного механізму функціонування основної структуроутворюючої ланки економіки – підприємства. Індикатором життєдіяльності і ефективності підприємства виступає його організаційна та виробнича структура, яка забезпечує одночасно і стійкість, і динамічність системи управління, що у певній мірі висуває особливі вимоги щодо принципів її формування, напрямків розвитку, критеріїв оцінки.

Організаційна структура менеджменту відображає підпорядкованість рівнів управління, внутрішніх відносин і взаємозв'язки між підрозділами та службами, від яких в остаточному підсумку залежить ефективність функціонування підприємства в цілому. Якщо всі взаємозв'язки, що визначаються організаційною структурою управління, реалізуються правильно, то вони ведуть до гармонійної співпраці та загального прагнення виконати поставлені перед підприємством задачі. Тому проблема моделювання організаційної структури управління в ринковій економіці набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Питання загальної організації системи та організаційно-виробничої структури управління підприємством викладено у працях зарубіжних вчених М. Альберта, І. Ансоффа, М. Армстронга, М. Мескона, Ф. Хедоурі. Узагальнення опублікованих праць вищезазначених науковців показали, що дослідження структур управління підприємством залишається об'єктом дискусій, як у створенні єдиного ідейного апарату, так і у питаннях дослідження передумов їх трансформації. Це об'єктивно висуває завдання щодо комплексного теоретичного осмислення суті і змісту поняття “організаційно-виробнича структура управління”, формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо її побудови та вибору, пошуку ефективних форм взаємодії з факторами зовнішнього і внутрішнього середовища з урахуванням специфіки суб'єкта господарювання, масштабу його діяльності, галузевої приналежності.

Проблема формування організаційної структури менеджменту в ринкових умовах досліджувались в працях таких учених-економістів як Л.І. Абалкін, Н.П. Бон-

дарь, О.В. Васюхін, А.А. Голубев, Р.А. Фатхутдінов, В.А. Гончарук, Р.Х. Холл, та інші.

Необхідність формування ефективних організаційних структур менеджменту для вітчизняних підприємств пов'язана, перш за все, з їх функціонуванням в умовах трансформації. Одним з важливих завдань виходу підприємств із кризового стану є вибір такої організаційної структури, яка б найкраще відповідала цілям і задачам підприємства, а також була пристосованою до змін зовнішнього середовища. Організаційна структура повинна відповідати вимогам критеріїв та умовам, які б забезпечили її самостійне існування та здатність до подальшого розвитку.

Питання побудови організаційних форм і структур менеджменту потрібно розглядати в динаміці, оскільки виробництво постійно розвивається. Це вимагає вдосконалення організаційних форм і структур менеджменту, зумовлює необхідність їх наукового обґрунтування й раціоналізації.

У командно-адміністративній економіці організаційні структури були інструментом для одностороннього передавання директив з центру господарським одиницям. Періодичне їх удосконалення не впливало на ефективність управлінського механізму. Внаслідок цього виникали позбавлені індивідуальності моделі, які копіювали структуру вищих органів. За переходу вітчизняної економіки до ринку, її інтеграції у світову економічну систему постала потреба у формуванні нових організаційних структур менеджменту.

Метою статті є аналіз поняття «організаційна структура менеджменту» у контексті динаміки розвитку сучасного виробництва в умовах ринкової трансформації; визначення факторів, що впливають на формування та складність організаційної структури менеджменту, а також методологічних підходів щодо її моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз підходів щодо визначення поняття організаційна структура управління дозволяє зробити висновки, що вони істотно розрізняються за значенням та змістом, і на рівні дефініції трактуються по-різному.

Як зазначає Р.А. Фатхутдінова, організаційна структура – це сукупність взаємозалежних елементів об'єкта управління. Оптимальна організаційна структура фірми повинна: мати оптимальну взаємодію штабного, науково-технічного та лінійного персоналу фірми; забезпечувати оперативну та ефективну взаємодію з зовнішнім середовищем; базуватись на стратегії фірми; забезпечувати якісне, своєчасне та ефективне досягнення поставлених цілей [6].

Деяке інше визначення надається Р.Х. Холлом [5], який під організаційною структурою розуміє розміщення людей у різних соціальних позиціях, які впливають на рольові відносини між цими людьми. Це просте визначення, на його думку, вимагає деякого розвитку. По-перше, таке визначення говорить про поділ праці, тобто люди одержують різні задачі чи завдання всередині організації. По-друге, про те, що організація містить ранги чи ієрархію, позиції, що обумовлені правилами та інструкціями, специфіка яких у різному ступені визначає обов'язки поведінки людей, що займають ці позиції.

В.А. Гончарук [3] дає дуже укрупнене визначення, коли пише, що будь-яка організаційна структура управління підприємством – результат компромісу між тим, як «треба б» будувати, і тим, як побудувати «можливо». «Треба б» визначається стратегією: власне структура це інструмент для ефективного досягнення поставлених цілей. «Можливо» визначається комбінацією ресурсів та технологій, що мають у розпорядженні керівника. Інших обмежень для проектування не існує. З його висновків випливає, що організаційна структура підприємства включає: формальну схему розподілу повноважень (яка відображає ієрархію підпорядкованості та описує номінальні сфери відповідальності працівників) і систему управління (принципи і механізми прийняття рішень, проходження інформації, планування, систему мотивації та матеріального стимулювання).

Існують і інші трактування «організаційної» структури. Проведений аналіз визначень дозволяє зробити висновок, що вони істотно розрізняються за змістом та змістом, і на рівні дефініцій трактуються по-різному. На наш погляд, організаційна структура управління – це система взаємозв'язків та ієрархічної підпорядкованості окремих управлінських працівників, лінійних служб та функціональних структурних підрозділів підприємства, що здійснюють управління всією його діяльністю.

До факторів, що впливають на складність та різноманітність організаційних структур, відносять наступні:

- форма організації виробництва;
- виробнича структура підприємства;
- масштаб виробництва;
- асортимент продукції;
- спосіб розміщення основних виробничих фондів;
- рівень професіоналізму працівників;
- ступінь комп'ютеризації виробничих та управлінських процесів;
- тип каналів збуту;
- кількість постачальників сировини та споживачів продукції;
- віддаленість від сировинної бази та ринків збуту продукції;
- кількість банків, що обслуговують підприємство;
- динаміка зовнішнього середовища.

На сьогоднішній день не існує універсального типу організаційної структури, який би забезпечував максимальну ефективність управління. Тип і конфігурація структури є індивідуальними для кожної організації й залежать від багатьох чинників – як від складових і характеристик зовнішнього середовища, так і від праг-

нень та вподобань вищого керівництва. Тому при зміні визначальних ситуативних факторів, коли організаційна структура перестає адекватно реагувати на їхній вплив, мають відбуватися і організаційні зміни.

Отже, функціонування організації в умовах мінливого зовнішнього оточення зумовлює необхідність постійних змін у її структурі. В західному менеджменті відома своєрідна концепція щодо зміни і перебудови організаційних структур. Вона виокремлює основні ознаки, названі «синдромом неповороткого бегемота», за наявності яких необхідно коригувати організаційну структуру: надмірна централізація управлінських рішень; процедурне ускладнення прийняття простих рішень, через що більшість організаційних проблем не вирішується; втрата відповідальності через обмеження повноважень; велика кількість суперечливих управлінських рішень; втрата співробітниками ентузіазму; порушення організаційної комунікації. У взаємодії із зовнішнім середовищем така фірма неадекватно реагує на вимоги ринку, втрачає клієнтів через що уповільнюється цикл «товар-гроші-товар», її імідж різко падає. У внутрішньому середовищі (реакція персоналу фірми) посилюється страх перед звільненням; зменшується ініціативність знизу; працівників звинувачують у неспроможності виконувати свою роботу, вони ж орієнтуються тільки на особисті інтереси.

Таким чином, будь-які зміни організаційні структури управління мають здійснюватись з урахуванням того, що вони забезпечать кращі умови для досягнення організацією своїх цілей, підвищать ефективність управління нею. Залежно від завдань, які вирішує фірма (проблема виживання чи проблема зростання), основними показниками поліпшення управління можуть бути: зниження загальних витрат чи витрат на управління; зростання прибутку; прискорення техніко-економічного розвитку; підвищення оперативності й більша гнучкість у взаємодії із зовнішнім середовищем тощо. Але, попри причини, що зумовлюють необхідність організаційних перебудов, завдяки останнім завжди мають розширюватися межі повноважень менеджерів нижчих рівнів управління, їм слід надавати значну самостійність у вирішенні виробничо-господарських завдань. Це сприятиме залученню більшої кількості працівників фірми до управління, зростанню їхньої ділової активності, посилюватиме прагнення до саморозвитку, до оволодіння сучасними технологіями, в тому числі інформаційними, що зрештою забезпечуватиме своєчасність і відповідність управлінських рішень умовам середовища господарювання.

В умовах тотальної кризи в Україні організаційні зміни можуть бути ефективним інструментом подолання криз, які виникають на певних стадіях організаційного розвитку підприємства.

Так, Л. Грейнер [2] виокремлює п'ять фаз розвитку організації і пов'язує з ними можливі (очікувані) кризи. На першій фазі (створення бізнесу) можлива криза лідерства; на другій (формалізація і побудова структури) – криза автономії; на третій (делегування) – криза контролю; на четвертій (координація) – криза бюрократії; на п'ятій (співробітництво) – криза синергії.

Виникнення кризи вимагає змін у системі управління фірмою. Ці зміни стосуються не лише організаційної структури, але і стилю управління, системи і обся-

гів контролю, системи мотивації тощо. Центр зосереження уваги зміщується від виробництва та продажу продукції (фаза 1) до ефективності операцій (фаза 2) та розширення ринку (фаза 3). Криза бюрократії(фаза 4) вимагає посилення консолідаційних зусиль вищого менеджменту. В цей період у структурі організації виокремлюються стратегічні підрозділи, які мають досить високий ступінь оперативної самостійності, але водночас, жорстко контролюються з центру з погляду використання стратегічних ресурсів організації: фінансових, технологічних, трудових і т.д. Це дає новий імпульс до розвитку, проте поступово призводить до виникнення певних відмежувань між штаб-квартирою й функціональними підрозділами організації, що зрештою призводить до кризи управління. Для її подолання слід об'єднати команди на основі спільності інтересів.

Створення в організації команди однодумців дає новий імпульс до розвитку (фаза 5). Але ця стадія може завершитися кризою синергії, коли всі втомлюються від спільної роботи. Згуртований колектив перестав ефективно працювати. Криза синергії породжує проблему взаємодії та інновацій. Адекватною реакцією на таку ситуацію можуть бути зміни організації управління. У процесі такої трансформації може виникнути організація, дуже схожа на ту, з якої вона починалася, тобто з традиційною структурою, але з виокремленням самостійних бізнес-одиниць, які виробляють спільні цілі й розраховують на групову винагороду. В такій структурі з метою недопущення таких криз враховується досвід попередньої роботи, тому рівень делегування повноважень і відповідальності встановлюється досить високий, при цьому мотивація пов'язується з кінцевими результатами роботи групи.

Слід сказати, що ускладнення структури, впорядкування взаємозв'язків між елементами, зміна їх просторового розташування та надання нових властивостей, розвиток специфічних зв'язків між елементами та їхніми групами – усе це характерне для організації, що розвивається. Однак, приймаючи рішення про коригування організаційної структури, треба пам'ятати: краща організаційна структура та, яка найбільше відповідає поточній стратегії.

Розробляючи стратегію організаційних змін, слід брати до уваги рекомендації, запропоновані П. Друкером [4]:

- організаційна структура має забезпечувати високу ефективність роботи усієї компанії;
- структура організації повинна мати мінімальну кількість рівнів управління й формувати найкоротший ієрархічний ланцюг;
- структура організації має сприяти підготовці й перевірці наступного покоління топ-менеджерів.

В умовах потреби формування нових організаційних структур менеджменту ваги набувають два методологічні підходи – функціональний та цільовий.

Прихильники функціонального підходу до формування організаційних структур менеджменту вважають, що єдиною основою формування організаційних структур менеджменту є функції менеджменту, які зумовлюють вертикальну та горизонтальну інтеграцію елементів керуючої системи як вихідної бази для розмежування її рівнів і ланок (підрозділів). Структуру менеджменту вони розглядають у прямій залежності від

обсягу, складності, характеру виконання функцій менеджменту. Принципово важливо, щоб структура менеджменту якомога більше сприяла реалізації функцій, закріплених за відповідними підрозділами і зафіксованих у положеннях та посадових інструкціях.

Згідно з вимогами функціонального підходу зв'язок між функціями і структурою не може і не повинен бути надто жорстким. Кожний працівник і кожний підрозділ менеджменту спеціалізується на виконанні однієї або групи однорідних функцій. Але обставини зумовлюють своєрідну їх диверсифікацію, коли одному і тому самому працівнику чи підрозділу доводиться виконувати різні функції, не завжди прямо пов'язані з реалізацією головної. Показовим є те, що в однотипних соціотехніко-економічних системах функції часто по-різному розподіляють між підрозділами менеджменту. Критеріями при цьому є обсяг і зміст функцій, розмір і характер об'єкта, яким управляють, технічне забезпечення управлінської праці, специфічні умови системи, кваліфікація та особисті якості менеджерів.

За функціонального підходу структурний підрозділ менеджменту створюють тільки після з'ясування змісту і обсягу її функцій. Проте інколи вважають, що достатньо створити аналогічний із певною існуючою соціотехно-економічною системою підрозділ, визначити в загальних рисах його завдання, а надалі він працюватиме завдяки властивим йому внутрішнім імпульсам. Це спрощене уявлення про структуру як сукупність структурних підрозділів менеджменту з властивими їм функціями, зосередженими на конкретних видах діяльності. Іноді нові системи, незалежно від специфіки та завдань, механічно структурують за аналогією до існуючих управлінських служб, наприклад, структуру низового рівня менеджменту формують за аналогією із структурою вищого, тільки у зменшеному масштабі. У цьому випадку, як стверджує польський вчений С. Ковалевські, діє “закон куба і квадрата”: “... Зміна розмірів повинна супроводжуватись зміною пропорцій окремих елементів. Звідси можна зробити висновок: якщо яка-небудь установа побудована за принципом зменшеної копії аналогічної установи більш високого порядку, то заздалегідь відомо, що вона побудована погано” [1].

Наявність однойменних структурних підрозділів на різних рівнях управління зумовлена потребою функціональних зв'язків певного структурного підрозділу вищого рівня з однойменним структурним підрозділом нижчого. Це особливо властиво командно-адміністративній системі управління.

За цільового підходу до моделювання організаційних структур менеджменту відповідним моментом побудови структури є цілі та завдання соціотехно-економічної системи, що забезпечує йому вищу ефективність порівняно з функціональним.

Цільовий підхід ґрунтується на принципі цілеспрямованості структур, за яким кожний структуроутворюючий елемент, взаємодіючи з іншими, повинен орієнтуватися на досягнення загальних цілей організації, а кількість підрозділів визначають завданнями менеджменту, сформульованими на основі цілей соціотехно-економічної системи.

Моделювання організаційних структур згідно з цільовим підходом передбачає таку послідовність процесів:

- визначення цілей соціотехнооекономічної системи, її місця в системі вищого порядку та встановлення сукупності загальних функцій;
- конкретизація загальних функцій, повноважень і відповідальності на вертикалі управління; дослідження та організаційне оформлення всіх горизонтальних зв'язків і відносин, тобто координація діяльності різних підрозділів, зайнятих виконанням загальних завдань;
- забезпечення оптимального співвідношення централізації та децентралізації менеджменту.

Це дає змогу раціонально визначити кількість та склад підрозділів, рівнів управлінської ієрархії, зв'язків між ними і всередині них.

Отже, основою організаційної структури менеджменту є складна система зв'язків, передусім взаємозв'язків лінійних і штабних функцій. Вона може бути змодельована шляхом відтворення процесу менеджменту як результату поділу праці і розподілу функцій у соціотехнооекономічній системі.

Але робота з поліпшення організаційної структури менеджменту не повинна обмежуватися тільки вдосконаленням структурних елементів або регулюванням взаємозв'язків між ними. Суттєві зміни в складі, наприклад, органів менеджменту, повинні супроводжувати відповідні зміни у сфері, характері та формах існуючих зв'язків між ними, зміни у розподілі прав і обов'язків, оскільки організаційна структура менеджменту є органічною єдністю його елементів. Аналогічно, суттєві зміни характеру і форм зв'язків структурних

елементів повинні передбачати і перегляд їх складу. Практичний досвід удосконалення організаційних структур менеджменту, теоретичні узагальнення проблем та закономірностей їх змін є підставою для стверджень, що конкретний спосіб зв'язків і структурних елементів є критерієм життєздатності певного типу організаційної структури менеджменту.

Висновки. Організаційна структура менеджменту є важливим елементом антикризового управління. Однією з найважливіших проблем, з якими зіштовхується будь-яка організаційна система є те, що у визначений момент часу вона виявляється нездатною справитися зі зміною ринку і відповідно змушена відмовитися від застарілих структурних форм організації. Одним із важливих завдань виходу підприємств з кризи є вибір такої організаційної структури менеджменту, яка б найкраще відповідала цілям і задачам підприємства, а також була б пристосована до змін зовнішнього середовища. Організаційна структура повинна відповідати вимогам критеріїв та умов, які б забезпечили її самостійне існування та здатність до подальшого розвитку. У основу формування нових організаційних структур менеджменту доцільно констатувати два методологічні підходи – функціональний і цільовий. Застосування їх при формуванні організаційних структур менеджменту допомагає створювати структури, що відповідають сучасним формам організації господарської діяльності і забезпечують стійке функціонування соціотехнооекономічних систем загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов В. Г. Эволюция организационных структур // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – №1. – С.27-32.
2. Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы (предпринимательство и координация децентрализованной компании) / Пер. с англ. – М., 1999. – 280с.
3. Гончарук В.А. Развитие организации. – М.: Дело, 1999. – 496с.
4. Друкер П. Практика менеджмента / Пер. с англ. – М., 2000. – 286с.
5. Холл Р.Х. Организации, структуры, процессы, результаты. – СПб.: Питер, 2001. – 512с.
6. Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел – Синтез”, 1998. – 304с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Antonov V.G. Evolution of Organizational Structures // Menedzhment v Rossii i za rubezhom. – 2000. – №1. – S.27-32.
2. Vissema K.H. Management in the Divisions of the Company (Enterprising and Coordination of a Decentralized Company) / Per. s ang. – M., 1999. – 280s.
3. Goncharuk V.A. Development of the Organization. – M.: Delo, 1999. – 496s.
4. Druker P. Practice of Management / Per. s ang. – M., 2000. – 286s.
5. Khol R.Kh. Organizations, Structures, Processes, Results. – SPb.: Piter, 2001. – 512s.
6. Fatkhutdinov R.A. Strategic Management. – M.: ZAO “Bizness-shkola “Intel – Sintez”, 1998. – 304s.

Sokolenko T.N., Mykhailova M.O. Modeling of the Organizational Structure of Management

Abstract. The conception “organizing structure of management” is analyzed in the context of the function of modern enterprises in conditions of the market transformation. The factors influencing on the formation and intricacy of the organizing structure of management and the methodological approaches to its formation are determined.

Keywords: organizational structure of management, organizational changes, environment, functional and aiming approaches

Соколенко Т.Н., Михайлова М.А. Моделирование организационной структуры менеджмента.

Аннотация. Проанализировано понятие „организационная структура менеджмента” в контексте функционирования современных предприятий в условиях рыночной трансформации. Определены факторы, влияющие на формирование и сложность организационной структуры менеджмента и методологические подходы к ее формированию.

Ключевые слова: организационная структура менеджмента, организационные изменения, внешняя среда, функциональные и целевые подходы

SOCIAL COMMUNICATIONS

Галацька В.Л.

Рецензія як форма синергетичного освоєння буття в сучасній театральній публіцистиці України

*Галацька Валентина Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент по кафедрі теорії мистецтва
Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна*

Анотація. У статті розглядаються особливості жанрової модифікації сучасної театральної рецензії України, представленої на сторінках спеціалізованих друкованих видань. Констатується дифузність цього жанрового утворення, його риторична виразність, творча продуктивність у синергетичному соціокультурному просторі.

Ключові слова: рецензія, жанр, синергетика, модифікація, К. Станіславський, перформанс

Постановка проблеми. Сьогодні театральне мистецтво доцільно розглядати як самодостатню соціальнокомунікативну модель, в основу якої покладена підкреслена сценічна умовність. Це й визначає актуальність розгляду під цим кутом зору сучасної театральної публіцистики, яка недостатньо інтерпретована дослідниками мас-медій. Її зміст полягає у формуванні окресленої морально-етичної концепції, «розмитой» глобалізованим уявленням про нинішній соціокультурний простір України, в якому театральна комунікація, або інтеракція з театральною публікою у визначеному сценічному матеріалі України набуває медійних рис. Це цілком умотивовано дозволяє розглядати її як комунікативну систему. На цьому наголошує німецький дослідник Кристофер Бальме у монографії «Вступ до театрознавства», пояснюючи сценічне мистецтво з погляду теорії гри: «Отже, театр ґрунтується на двох протилежних інтенційних ігрових діях. І актор, і глядач виконують кожен свою роль: актор зображає (і презентує), глядач сприймає (й уявляє)» [1, с. 84].

У наш час спостерігається підвищення інтересу до феномена театру, який виявляється у виникненні концепцій тотальної театралізації сучасної культури, у повсякчасній експлуатації метафори театру для інтерпретації різноманітних явищ суспільного життя. Український театр сьогодні є частиною єдиного комунікативного простору культури, який діагностує «духовні хвороби соціуму». Для постнекласичного соціальнокомунікативного простору сучасної України це вкрай важливо.

Стан дослідження проблеми. Теоретичні засади специфіки театральної комунікації, пояснення комунікативної природи театру, його ігрового та знакового характеру досліджуються у працях видатних театральних діячів та теоретиків театру початку ХХ століття О. Архангельського, М. Бонч-Томашевського, С. Волконського, М. Єврейнова, В. Меєрхольда, А. Кугель, Леся Курбаса, М. Попело-Давидова, К. Станіславського, М. Чехова.

Семіотика театру у другій половині ХХ ст. була заснована на лінгвістичних концепціях Ч. Морріса, Ч. Пірса, Ф. де Соссюра. Перші знакові моделі для аналізу театральної мови використовував П. Паві. Основною проблемою театральної семіотики стає визначення мінімальної одиниці театального тексту (Я. Мукарежєвський, П. Богатирьов, Ю. Крістева). Ця проблема й досі залишається однією з найважливіших для театра-

льної семіотики та герменевтики (І. Цунський, М. Поляков).

Значний внесок у розвиток семіотики культури і театру внесли представники московсько-тартуської семіотичної школи (Ю. Лотман, П. Богатирьов) та ін.. У межах теорії комунікації одержані результати, які доповнюють розуміння семіотичної специфіки театральної комунікації. На наш погляд, в оцінці феномена сценічного мистецтва потрібно враховувати праці практиків театру, які розглядали театральну комунікацію «зсередини» театального процесу (А. Арто, Б. Брехт, Є. Гротовський, А. Малинов, І. Цунський).

Філософський підхід до осмислення театральної екзистенції дає можливість аналізувати місце театру в житті суспільства, його призначення й природу (Аристотель, Гадамер, Сартр). Для розуміння тотальності поширення театральної комунікації в соціумі треба розглянути основні концепції театралізації, що виникли у філософському дискурсі ХХ ст. (Ж. Бодріяр, Г. Дебор, Ж. Липовецький) тощо. Тісно пов'язана з концепціями театралізації, що визначена ігровим характером театру й теорія гри Й. Хейзинги.

Важливими рисами театральної комунікації є наступні: «семіотична складність мови, активна позиція глядача, наявність «виміру» присутності, варіативність, неповторність кожної конкретної форми реалізації» [3, с. 4], сценічна подія як мінімальна одиниця тексту, ігрова природа, абсолютна значущість сцени, спільність колективного суб'єкта сприйняття. Ці особливості у нинішньому соціокультурному просторі України дозволяють театру виконувати значущі загальнокультурні функції: психологічної реабілітації індивіда, свята, семіотичного мультиплікатора.

Сучасне глобалізоване буття диктує свої закони існування соціальної художньої комунікації. Ця наукова дефініція майже не розроблена в сучасній комунікативістиці, а така її ґрунтова складова, як театральна соціальна комунікація, є недостатньо вивченою ні в жанрово-стильовому, ні в медійно – контентному аспектах.

Сьогодні контент медійності театральної журналістики проаналізований вкрай неповно (за винятком окремих робіт, докторської дисертації білоруського професора Т.Д. Орлової), а в національних медіадослідженнях епохи пострадянської України не розглянуті взагалі.

Аналітично-художню модель світорозуміння, найвиразнішу форму освоєння сценічного тексту (термін театральної семіотики Ю. Крістевої) являє собою теат-

ральна рецензія, яка за законами жанру здійснює детальний аналіз мистецького твору з метою встановлення його мистецтвознавчої й загальнолюдської цінності, формування у читача стійких естетичних ідеалів. При тому автор повинен оцінити витвір театрального мистецтва як соціокультурне явище, застосовуючи аналітичний метод пізнання, який продукує відповідну манеру викладу думки.

Рецензія виступає своєрідним еквівалентом медійності в сучасній театральній публіцистиці України. Вона втілює таку властивість театральної комунікації, як «неповторність кожної конкретної форми реалізації» [4, с. 13]. Дослідження специфіки цього аналітичного жанрового утворення у сучасній теорії журналістики є недостатнім, за винятком окремих робіт В. Здоровеги, М. Кіма, І. Михайлина, Т. Орлової. Це й визначає *актуальність* розгляду проблеми особливо з позицій синергетично організованого сьогодення. Саме з цієї точки зору сучасний театральний простір України окреслила у ґрунтовній монографії «Запрошення до хаосу. Театр (художня культура) і синергетика. Спроба нелінійності» відомий український учений, директор міжнародного театрального центру ім. Леся Курбаса Н. Корнієнко.

Метою статті є виявлення специфічних для газетно-журнальної театральної критики України особливостей функціонування рецензії як основного театрознавчого жанру, дифузного для театральної критики та журналістики.

Для наукової характеристики проблеми у статті залучено матеріал всеукраїнських театральних часописів «Кіно – Театр», «Український театр», «Просценіум» (2009–2014 рр.), в яких активно продукуються такі методи аналізу наукового матеріалу: індуктивно-дедуктивний, міждисциплінарний, типологічний, герменевтичний. Для аналізу жанрів театральної публіцистики нами застосовуються методика відбору та класифікації категоріального апарату проблеми автора Б. Кормана, елементи театрознавчого аналізу.

Хід дослідження. Театральну критику доцільно характеризувати сьогодні як особливий семантичний концепт мистецької реальності, породжуваний двома самостійними типами словесності: художньої та масової комунікації. На наш погляд, продуктивним є виявлення її жанрових особливостей на матеріалі вищезначених спеціалізованих видань, оскільки дефініції жанрології театральної публіцистики виступають активними позасуб'єктивними формами вираження авторської свідомості.

В останні роки спостерігається «тенденція розширення меж генологічної проблематики до глобально-соціокультурних, інформаційно-комунікативних масштабів» [10, с. 170]. Це дозволяє розглядати жанр як форму художнього структурування і перетворення інформації, тип художнього та журналістського твору, основне поняття соціології мистецтва. Найбільш фактографічно точно, структуровано, проблемно характеризують мистецьку дійсність на сторінках всеукраїнських театральних часописів «Кіно – Театр», «Український театр», «Просценіум» аналітичні жанри журналістики. Розширена інформація посідає незначне місце у структурі цих друкованих видань, що пояснюється розташуванням матеріалів на останніх сторінках, наприклад, у

рубриці «Мистецька хроніка» у часописі «Кіно – Театр».

Сценічна подія як мінімальна одиниця тексту органічно покликана реалізуватися у жанрі театральної рецензії. У глобалізованому сценічному та соціальнокомунікативному просторі України вона набуває модифікаційного забарвлення. Здебільшого це не класична театральна рецензія, а усічений її варіант, обсяг якого диктується комерційною видавничою політикою неспеціалізованих друкованих видань. На цьому наголошує білоруська дослідниця Т.Д. Орлова [4,с.47].

Для композиційної структури сучасної театральної рецензії, яка зазнає синергетичних перетворень, характерні, разом з дотриманням класичних канонів жанру (матеріали А. Липківської, В. Жежери, І. Чужиної), порушення манери викладу матеріалу, сленговість лексики, розкутість та безпелаяційність думок, яка співіснує з естетично-художнім трактуванням театральної дійсності.

Матеріали такого жанрового діапазону постійно наявні у рубриці «На сценах» часопису «Кіно-театр», на сторінках оновленого видання «Український театр». Автори театральних рецензій прагнуть знайти свій ракурс бачення значущих подій театрального життя України, художньо моделюючи його в драматично-проблемній манері: «Наостанок варто зауважити, що національна опера – це не лише мистецтво, але й дрескод, за яким країна може потрапити чи не потрапити до порядного товариства. Тепер у нас є «Летючий голандець» і все інше» [1, с. 5]. Зауважимо, що в театральних рецензіях об'єктивізованість логічнооцінної манери нараці створюється безсполучниковістю, прийомом ампліфікації, який «прискорює» драматичний темп ритм публіцистичного мислення.

У жанрі рецензії виявляється активність авторського монологу-тексту, синкретичність "потоків свідомості", що продукує дієвість суб'єктивних форм вираження публіцистичної свідомості (метафоризація мислення, емоційно-образна інтерпретація театрального факту). Декодування дієвих смислів життя в умовно-символічній на театральній сцені здійснюється в жанрі рецензії як найпрезентабельнішому у сучасній театральній журналістиці. Вона органічно подає сценічну дію в образно-аналітичній транскрипції, виступаючи «каналом зв'язку» у відомому комунікаційному ланцюгу [2, с. 28], її вербально-оцінною моделлю.

Театральна публіцистика незалежної України представляє емоційно-аналітичну оцінку сценічних реалій буття, яка здійснюється в аксіологічному естетичному вимірі «суб'єкт (журналіст) – об'єкт (театральна дійсність)».

Естетична природа театрального мистецтва виявляється в специфічних словесних образах, концептах, деталях, макро- і мікротемах, які інтерпретують головний зміст театрального дійства (перформансу). Він закодований у всесвітньовідомій системі психофізичної підготовки актора К.С.Станіславського, існування на сцені в запропонованих обставинах ролі («если бы...») [11, с. 216].

Підкреслена сценічна умовність, яка є ядром структури драматичного мистецтва, побудована на засадах риторичної комунікації. Це виявляється в самій структурі матеріалів сучасної театральної публіцистики, які

уособлюють перформансу сутність мистецтва Мельпomenи.

У театральній публіцистиці творчий задум автора виникає на рівні емоційно-образного розшифрування теоретичних концептів системи К.С. Станіславського: запропоновані обставини, наскрізна дія, другий план ролі, емоційний темпоритм тощо. Емоційно-аналітична оцінка театральних подій авторами аналітично-художніх жанрів журналістики органічно здійснюється в системі естетичної категорії драматичного, що є специфічним для змісту театального мистецтва. Головним у цьому аспекті виступає осмислення концепції театральної дійсності, яка базується на аксіологічних вимірах.

Театральна журналістика у специфічних словесних образах відтворює естетичну природу сценічного мистецтва, трансформуючи його реалії в риторично-мовній сфері. Автори основоположного для цього виду комунікації жанру рецензії звертаються до такого модусу риторичного впливу на читача, як патос [9, с. 18]. Таким чином здійснюється реалізація комунікативного акту театральної природи, модифікована у наступних фігуративних засобах риторики: фігурах думки, словесних фігурах і тропях.

Використання фігури антитези або протиставлення у сучасній театральній публіцистиці підкреслює інтригованість авторської думки та демонструє діалектичність образно-аналітичного мислення комунікатора, яка розшифровує зміст театального концепта К.С. Станіславського «наскрізна дія»: «Він – такий собі замислений, низькорослий здоровань, вона – впевнена у собі краса, час від часу сконцентрована на чомусь, що їй одній відоме і для інших недоступне» [12, с. 2].

Ігрова концепція сучасного театального мистецтва найдосконаліше представлена у тропях, які ґрунтуються на вживанні слів у переносному значенні [9, с. 43]. Доцільно простежити, як театральні поняття «сценічна дія», «запропоновані обставини» знаходять свій образний еквівалент у сучасних журналістських текстах. Найдієвішими в цьому плані є концептуальні метафори, які узагальнюють основні поняття специфічного змісту: сцена, актор як медіум, режисерське надзавдання. Таким чином відбувається взаємодія концептуальних полів, логічно вмотивовуються семантичні перенесення за принципом суміжності понять.

Формально-суб'єктна організація журнальної театральної критики характеризується широким використанням фігур поетичного синтаксису, діалектичністю викладу матеріалу. Це активно простежується в словесній інтерпретації театральної реальності, пов'язаної з 200-річним ювілеєм Кобзаря, у матеріалах останнього півріччя 2014 року. Значущою виступає особистість автора аналітичного матеріалу, журналіста, театального критика, мета якого полягає в естетизації сприйняття читачем сценічної дійсності, породженої шевченківським контекстом. Це засвідчує діалектичність авторської манери дописувачів, що дає підстави для декодування вербальними засобами наріжного поняття театального мистецтва «сценічна дія» (за К. Станіславським).

У цьому плані доцільно говорити про прогностично-перетворюючу функцію театру, яка позиціонується в аналітичному освоєнні шевченківської теми. Цікаво,

що в останні роки спостерігається "тенденція розширення меж генологічної проблематики до глобально-соціокультурних, інформаційно-комунікативних масштабів" [5, с. 63]. Такий підхід дозволяє відкрити перформативну позицію журналіста як учасника комунікації, його внутрішню природу (за Ю. Габермасом), громадянську позицію.

Автори матеріалів шевченківської тематики вдаються до жанрового різновиду рецензії як форми аналітичного структурування і перетворення інформації, в якому присутня суб'єктивізованість манери подачі журналістського твору, що продукує своєрідний наративний код. Це простежується на сторінках спеціалізованого часопису «Український театр» у матеріалі Л. Брюховецької «Вистава «Сон» у Київському ТЮГу», в якій відомий критик аналітично розлого, логічно вмотивовано розглядає головні чинники авторського успіху цієї вистави: «Вистава багатолюдна, в ній задіяно (у всіх складах) майже 60 акторів, половина з яких виконують по дві, три, а то й чотири ролі. Вибудована у формі колажу»... [6, с. 8]. Цікаво простежується у формі гетерогенного наративу в цій театральній рецензії думка авторки щодо духовної непересічності Кобзаря, викликана сьогоденним політично – культурним контекстом: «Вистава підтверджує абсолютну понадчасову, понадісторичну вартість творів Шевченка» [6, с. 9].

Діалектичність перформансного вияву сучасного осмислення Шевченка на сторінках театрознавчих видань визначається такою семантичною фігурою думки, як градація. Вона посилює «інтенсивність характеристик» [7, с. 38] сценічного спектра, увиразнює асоціативні нашарування і спричиняє семантичні зрушення основного значення: «Сліпий» – один із позитивних прикладів, коли патетика, скерована у правильний бік, починає резонувати із життєвими реаліями» [9, с. 25]. Варто зазначити, аналізуючи цей приклад, що автор матеріалу І. Чужинова вдало реалізує в адекватному вербальному вираженні поняття К.С. Станіславського «темпоритм», декодуючи його в градацію та споріднену до неї семантичну фігуру ампліфікації. Ця театральна рецензія має резонансну назву «Мистецтво протидії». Критик обирає для аналізу осінню прем'єру Донецького національного академічного українського театру, яку актори встигли зіграти лише кілька разів через трагічну соціально-політичну ситуацію у місті. Фаховість критичного аналізу тут поєднуються з яскраво виявленим публіцистичним поглядом на світ, як це підтверджує прийом парцеляції нарративних конструкцій: «Зрозуміло, що вистава не здатна змінити хід історії. Адже лише театр здатний виграти війну, не зробивши жодного пострілу. І цим умінням гріх не скористатися» [9, с. 27].

Прийом ампліфікації споріднений з концептами поетичної творчості Т.Шевченка (тополя, калина, лілея, садок вишневий) і набуває поліфонічності фольклорного виявлення. Названий риторичний прийом посилює драматичний темпоритм публіцистичного мислення, вербально реалізуючи різноманітні характеристики подій та явищ. Так проблемна кореспонденція С. Рябчук з метафоричною назвою «Порозуміння без перекладу» засвідчує вдале його використання. Авторка здійснює аналіз вистави «Темна ніч, ясні зорі» нью-йоркського театру «Яра мистецька група», в якій ідеть-

ся про зустріч Кобзаря з відомим трагічним актором Айрі Олдріджем. Ампліфікація створює розмірену, об'єктивізовано-роздумливу манеру викладу, засвідчуючи активність позасуб'єктних образно-свідомісних форм. : «Такими є і тонко підібрані Шевченкові вірші, які в контексті «обговорюваної» між персонажами туги за багатостраждальною рідною землею для сучасного глядача звучать дуже сильно. І Олдріджеві акторські етюди, і Шевченкове малярство» [10, с. 10].

Жанровий різновид рецензії як специфічної форми відтворення фікційного буття, пов'язаного з шевченківським контекстом, синтезує елементи споріднених аналітичних жанрів: кореспонденції-роздуму, статті, рецензії-есе, рецензії-діалогу. Так виявляється масштабність осмислення проблеми, характер специфічних образно-зображальних засобів, засвідчується театрознавчий та журналістський професіоналізм: «Головні мотиви «Великого льоху» цементують виставу, надають їй виразного антиімперського спрямування, викривають зло, що стало таким актуальним нині» [6, с. 9].

У жанрі рецензії виявляється активність авторського монологу-тексту, синкретичність «потоків свідомості», що продукує дієвість суб'єктних форм; вираження пу-

блістичної свідомості (метафоризація мислення, емоційно-образна інтерпретація театрального факту). Таким чином формуються певні почуттєво-оцінні асоціації: «Суть театру — першотворення. Театр — екстремальна територія, тут нічого не буває раз і назавжди... Територія театру мстить за споживацтво» [4, с. 42].

Висновки. Театральна система всесвітньовідомого режисера, педагога, актора К.С. Станіславського, уособлена індивідуально-авторськими концептами сценічної виразності, органічно відтворюється в сучасній театральній публіцистиці України за допомогою емоційного-образного декодування артистичної дійсності в жанрі рецензії. Таким чином у цьому аналітичному виді театральної журналістики актуалізуються аксіологічні виміри, які дозволяють аналізувати концепцію театрального буття з позицій духовності та художньої вартості, яка не завжди витримується в синергетичних координатах. За допомогою художнього структурування дійсності у жанровій модифікації рецензії відбувається трансформація об'єктивної інформації про стан розвитку театрального мистецтва України в постнекласичну епоху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальме К. Вступ до театрознавства / Бальме Кристофер, – Л.: ВНТЛ Класика, 2008. – 270 с.
2. Брюховецька Л. Вистава «Сон» у Київському ТЮГу / Лариса Брюховецька // Кіно-театр.-2014.-№4. – С.8-9.
3. Велимчаниця О. Вистави Донецького театру в Києві / Ольга Велимчаниця//Кіно-театр. – 2010. - №6. – С.42-44.
4. Веселка С. Фрески, або крок на нову територію / Світлана Веселка // Укр. Театр. – 2006. - № 6. – С. 12.
5. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецензії поета) / Григорій Грабович. – К.:Критика, 2000.–197 с.
6. Козак Б. Шевченків імператив / Богдан Козак // Кіно-театр.-2014.-№3. – С.27.
7. Концепт // Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. – Т.1. А – Л. Автор – укл. Ю.І. Ковалів. – К.: Академія, 2007.- 607 с.
8. Корнієнко Н.М. Запрошення до хаосу. Театр (художня культура) і синергетика. Спроба не лінійності. / Н.М. Корнієнко. – К.: Національний центр театрального мистецтва Лесь Курбаса, 2008. – 246 с.
9. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Людмила Павлюк. – Л.: ПАІС, 2007. – 165 с.
10. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодернізму: трансформація національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша.– К.: Нац. ин. стратег. досл., 2008. – 288 с.
11. Про мистецтво театру / упорядкув. В. Довбищенко та Ю. Бобожко, за І. Чабаненка. – К.: Мистецтво, 1954. – 314 с.
12. Швець Ю. Дуель заблуканих / Юлій Швець // Кіно-Театр. – 2012. – № 1 (99). – С. 2.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Balme K. Introduction to theater studies / Christopher Balme. - L. : VNTL Classics, 2008. - 270 p.
2. Bryukhovetska L. Play "Dream" in Kiev Spectators / Larissa Bryukhovetska // Kino-teatr.-2014.-№4. - S.8-9.
3. Velymchanytsya O. Performances of the Theatre in Kiev / Olga Velymchanytsya // Kino-teatr. - 2010. - №6. - S.42-44.
4. Veselka S. Frescoes, or move to a new area / Svetlana Veselka // Ukr. Theatre. - 2006. - № 6. - P. 12.
5. Grabovych G. Shevchenko, who do not know (From the perspective of symbolic autobiography and contemporary reviews poet) / Gregory Grabovych. - K: Criticism, 2000.- 197 p.
6. Kozak B. Shevchenko's imperative / Bogdan Kozak // Film teatr.-2014.-№3. - P.27.
7. Concept // Literary Encyclopedia: In 2 vols. - Vol.1. A - L. Author - Ed. Yu.I. Kovaliv. - K. : Academy, 2007.- 607 p.
8. Kornienko N.M. The invitation to chaos. Theater (Artistic Culture) and Synergetics. Trying to not linear. / N.M. Kornienko. - K. : National Center for Performing Arts namtd after Les' Kurbas, 2008. - 246 p.
9. Pavlyuk L. Rhetoric, ideology, persuazyvna communication / Ludmila Pavluk. - L. : Pais, 2007. - 165 p.
10. Pelahesha N. Ukraine in semantic wars postmodernism: the transformation of national identity in a globalized / N. Pelahesha. - K. : Nat. in. strateg. stud., 2008. - 288 p.
11. The Art of Theatre / ed. B.Yu and Dovbyschenko Bobozhko by I. Chabanenko. - K. : Art, 1954. - 314 p.
12. Shvets Yu. Duel of stray / Juliy Shets// Kino-teatr. - 2012. - № 1 (99). - P. 2.

Галацкая В.Л.

Рецензия как форма синергетического осмысления бытия в современной театральной журналистике Украины

Анонсація. В статье рассматриваются особенности жанровой модификации современной театральной рецензии Украины, представленной на страницах специализированных печатных изданий. Констатируется диффузность этого жанрового образования, его риторическая выразительность, творческая продуктивность в синергетическом социокультурном пространстве.

Ключевые слова: рецензия, жанр, синергетика, модификация, К. Станиславский, перформанс

Galatska V.L. Review as a Form of Synergetic Assimilation of Existence in Modern Theatrical Journalism of Ukraine

Abstract. The article deals with peculiarities of genre modification of a modern theatrical review of Ukraine presented in different specialized printed editions. The article touches upon diffusiveness of this genre formation, its rhetorical expressiveness, its creative productivity in synergetic sociocultural space.

Keywords: review, genre, synergetics, modification, K.Stanislavsky, performance

Гранчак Т.Ю.

Соціальні медіа – інструмент формування управлінських систем мережевого типу

Гранчак Тетяна Юрївна, доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, зав. відділу політологічного аналізу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ, Україна

Анотація. Стаття присвячена висвітленню можливостей інструментарію соціальних медіа для підвищення ефективності державного управління шляхом формування управлінських систем мережевого типу. На прикладі окремих інтернет-проектів українського сегменту мережевого середовища розкриваються технології використання соціальних медіа, спрямовані на інтенсифікацію діалогу між владою та громадськістю.

Ключові слова: соціальні медіа, управління, зворотний зв'язок, інтернет-проекти, громадськість

Інформаційно-комунікаційна діяльність є важливою складовою процесу державного управління, оскільки вона дозволяє узгоджувати і об'єднувати цілі держави і громадян в єдине ціле, що в результаті призводить до прийняття спільних і взаємоприйнятних політичних та управлінських рішень. Сьогодні, в умовах глобалізації інформаційного простору і поширення електронних інтернет-технологій, найбільш динамічним середовищем для обміну інформацією є соціальні медіа (соцмережі). На їх специфіці і перевагах порівняно з традиційними інструментами здійснення процесу комунікації наголошували такі дослідники, як О.С. Онищенко, В.М. Горовий, В.І. Попик, Т.Ю. Гранчак, Ю.М. Половинчак, Л.А. Чуприна, Д.А. Губанов, Д.А. Новиков, А.Г. Чхартишвили, Є. Морозов, К. Ширки (С. Shirky), Дж. Блоссом (J. Blossom), Р. Браун (R. Brown), П. Джиллін (P. Gillin) та ін. Сьогодні вже не викликає сумнівів теза про те, що платформи соціальних медіа здатні підвищити ефективність управління. Інше питання – визначення ефективних шляхів застосування інструментарію соцмереж. Ряд російських дослідників активно розробляють проблему використання суб'єктом управління потенціалу соціальних медіа для впливу на громадську думку [1, 2, 5, 8].

Зокрема, автори монографії "Соціальні мережі: моделі інформаційного впливу, управління і протидії" Д. Губанов, Д. Новиков та А. Чхартишвили на основі моделі інформаційного впливу дослідили і запропонували вирішення завдання інформаційного управління – впливу на користувачів соціальної мережі з метою формування потрібних підсумкових думок. Науковцями було розглянуто випадки здійснення впливів як на думки, так і на довіру, а також на репутацію обраних користувачів соціальної мережі. Серед отриманих теоретичних результатів – обґрунтування необхідності підвищення репутації суб'єкту впливу шляхом висловлювання "популярних" в групі думок з різноманітних питань як основи для здійснення впливу на дану групу з певного питання перед "вкиданням" відповідної інформації в мережу. Дослідниками, також, формулюється і вирішується завдання інформаційного протидії – взаємодії декількох керуючих суб'єктів (центрів), які здійснюють інформаційні впливи на агентів в мережі [2].

Не заперечуючи в цілому окреслених можливостей для впливу через соціальні медіа на формування суспільної думки, водночас, зауважимо, що процес управління не може і не повинен зводитись до інформаційних впливів на позиції громадян – адже такий підхід не забезпечує необхідних адаптаційних процесів у системі управління. Інакше кажучи, змінюється не реальність, а

наше уявлення про неї, а має бути навпаки. В основі визначення цілей управління має бути не формування, а з'ясування суспільних потреб, для чого використовується механізм зворотного зв'язку, іншим призначенням якого є оцінка ефективності управлінських дій. Саме з цих позицій варто розглядати можливості використання технологій соціальних медіа в управлінні.

Отже метою дослідження є обґрунтування можливостей соціальних медіа в побудові управлінських систем мережевого типу як ефективних форм вирішення актуальних завдань держуправління.

Досягнення поставленої мети вимагало застосування різноманітних дослідницьких методів і підходів, як-от: системного, в рамках якого соціальних медіа розглядаються як інструмент налагодження зворотного зв'язку в системі соціальних комунікацій, між політичною системою та громадянським суспільством; діалектичного, відповідно до якого формування управлінських систем мережевого типу розкривається як закономірний етап розвитку в держуправлінні, обумовлений об'єктивними технологічними, політичними, соціальними змінами; гіпотези, який полягав у висуненні припущення стосовно того, що властивий соціальним медіа мережевий характер комунікації сприятиме формуванню управлінських систем мережевого типу. Перевірка гіпотези вимагала застосування таких емпіричних методів дослідження як спостереження, що передбачало здійснення систематичного, цілеспрямованого вивчення функціонування створених з метою оптимізації процесу управління мережевих проектів; опис – фіксацію отриманих у процесі спостереження відомостей; порівняння – встановлення загального, подібності та специфіки мережевих проектів, за якими велось спостереження; емпірико-теоретичних методів аналізу, синтезу, індукції, дедукції.

Джерельною базою дослідження стали мережеві сторінки та відкриті інтернет-проекти українського сегменту мережевого середовища.

Виходячи з аналізу контенту джерельної бази – окреслення ініціаторами й учасниками відкритих інтернет-проектів проблем, існуючих в управлінні державою, та можливих шляхів їх вирішення, налагодження механізмів ефективного діалогу між владою і громадськістю – можна зробити висновок про доцільність зміни підходів у ставленні влади до громадськості: з позицій бачення в громадськості лише об'єкту управління до бачення в ній партнера в налагодженні ефективної управлінської діяльності. Такий підхід узгоджується з висловленою Ф. А. фон Хайеком ідеєю "розсіяного знання", яке є невід'ємною рисою високорозвинених соціальних систем. Відповідно до цієї ідеї, для до-

сягнення поставлених цілей кожен індивід накопичує значну кількість різноманітних відомостей, необхідних йому в конкретних умовах місця і часу. Таким чином, повним обсягом інформації стосовно подій і процесів, які відбуваються, володіє лише суспільство в цілому, уся сукупність його членів. Звідси висновок про те, що в сучасному суспільстві немає і не може бути якогось центру, здатного спрямовувати діяльність величезної кількості людей.

Отже, підвищення ефективності процесу управління вимагає налагодження функціонування системи з делегування частини владних повноважень суб'єктам громадянського суспільства. У цьому сенсі, говорячи про використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, О. Дегтяр обґрунтовує доцільність використання технологій нової публічної служби, які найбільше відповідають сучасному інформаційно-технологічному етапу розвитку суспільства і рівню, метою якого є узгодження і спільне вирішення суспільних проблем [3].

Пропонована дослідником концепція нової публічної служби базується на ідеї, що сучасній державі не вдається забезпечити задоволення базових суспільних потреб, отже, нагальною стає потреба змінити ієрархічне адміністрування на нову форму управління – делегувати частину повноважень розгалуженій мережевій структурі, яка керується не вертикально наказів, а ініціативою окремих низових ланок з єдиним центром координації. Але якщо новий публічний менеджмент у пошуках нових підходів робить акцент на ринковій економіці, то концепція нової публічної служби намагається утвердитися, враховуючи комунікативні процеси постіндустріального інформаційного суспільства і демократичну практику сучасних держав.

Ще М. Кастельс підкреслював, що під час організації системи комунікації між владою і суспільством варто формувати політичні "мережі", сформовані на зв'язках і відносинах горизонтального типу між політиками, державними службовцями і громадськістю [6].

Представляючи собою своєрідний альянс "професіоналів і дилетантів", мережа продукує активні обмінні процеси, мотивує співробітництво, упорядковуючи практики комунікаторів і реципієнтів і, в кінцевому рахунку, сприяє закріпленню принципів співпраці і співробітництва. На відміну від концептів "структура" і "система", поняття "мережа" робить акцент на усвідомленій взаємодії всіх агентів, спрямованій на вирішення соціально значущих проблем і досягненні загальних цілей.

Головними засобами узгодження інтересів стає комунікація та різноманітні форми підтримки контактів сторін, що передбачають установаження як двосторонніх, так і багатосторонніх зв'язків. Мережева комунікація веде до набуття громадськістю активної ролі у прийнятті рішень, а здатність до підтримання комунікації з боку влади стає одним з важливих показників ефективності державного управління.

За умови переходу до принципів "нової публічної служби" і створенні "політичних мереж", низка функцій держави та уряду передається структурам громадянського суспільства для спільного вирішення нагальних проблем, реалізації цілей держави і суспільства.

Таким чином, змінюється і роль державної влади в системі державного управління: вона поступово знижується за рахунок розширення участі громадян у справах держави, яка перестає бути єдиним центром влади та прийняття суспільно значущих рішень. Органи державної влади в таких умовах стають ефективним суб'єктом у процесі взаємодії рівних учасників під час вирішення суспільних справ [3].

Події, що відбулися в Україні восени 2013 – в першій половині 2014 рр., підштовхнули активних громадян до створення ініціативних груп для просування різноманітних проектів, які позиціонуються як такі, що спрямовані на незворотну зміну діючої системи, і фактично стають платформами для набуття громадськістю необхідного для процесу управління досвіду.

Зокрема, 11 вересня 2013, на сайті <http://narodna-vlada.org> було опубліковано опис проекту "Громадський контроль", який спрямований на розширення можливостей реалізації законних прав громадян України, їх захист та відновлення через розробку та впровадження єдиної публічної інформаційної системи (електронного документообігу), яка буде накопичувати інформаційну базу стосовно невирішених проблем громадян. Пізніше цей проект змінив свою назву на Всеукраїнський соціальний проект "Зворотний зв'язок", у нього з'явився окремий сайт <http://feedback.org.ua>, який дає змогу більш детально ознайомитися із спрямованістю і завданнями проекту.

Відповідно до концепції проекту "Зворотний зв'язок", існуюча система людських взаємин у вигляді держави не може гармонійно і стабільно функціонувати у випадку порушення функціонування окремих елементів цієї системи, що провокує системні кризи. Автори проекту виходять з того, що системні кризи – це повна неузгодженість взаємин людей або структур один з одним, в рамках однієї або декількох взаємопідпорядкованих систем.

На їхню думку, сьогодні існує проблема взаємодії влади і суспільства, а саме проблема зворотного зв'язку між державною владою, органами місцевого самоврядування та громадськістю. Цей факт підтверджується відсутністю повноправного діалогу у вирішенні проблемних питань. До останнього часу офіційна позиція влади полягала в тому, що для вирішення різноманітних проблем їй були потрібні гроші і повноваження, при чому, за принципом "чим більше – тим краще". Можновладці були переконані, що такі функціональні та фінансові умови можуть дозволити їм самостійно і без залучення громадян вирішувати всі існуючі проблеми. Насправді, такий однобокий підхід породжує появу нових проблем і нераціональне використання ресурсів.

З огляду на це, для запобігання виникненню системних криз, на переконання авторів проекту, необхідно створити систему зворотного зв'язку між людьми, від яких залежить політична воля, та пересічними громадянами України, чії права повсякденно порушуються; почати процес акумулювання проблем, їх аналізу та з'ясування причин, через які існуючі проблеми виникли; спрямувати всі зусилля на відновлення порушених прав громадян, усунення причин та недопущення повторень виникнення подібних проблем у майбутньому.

Даний соціальний проект дасть змогу вийти на принципово новий рівень взаємодії та співпраці органів влади та місцевого самоврядування з широкими верствами громадськості за допомогою відкритої інформаційної системи, яка акумулюватиме і відобразатиме актуальні проблеми мешканців територіальних громад (сіл, селищ, міст, районів) і пропонуватиме алгоритми їх вирішення. Відкритість в обговоренні та подальшому вирішенні проблем – одна з найбільш ефективних і продуктивних форм співпраці, оскільки сприяє виявленню вже попередній стадії обговорення максимальної кількості слабких сторін, а іноді дозволяє вийти на принципово нові концептуальні рішення.

Реалізація проекту передбачає вирішення таких завдань:

1. Створення в мережі Інтернет відкритої інформаційної системи.
2. Забезпечення можливості отримання інформації про ключові проблеми, які турбують жителів різних сіл, селищ, міст, (областей) в реальному часі.
3. Своєчасне доведення до керівництва сіл, селищ, міст, регіону, країни інформації стосовно проблем, про які було повідомлено:
  - про виявлені за допомогою громадськості причини, що обумовили виникнення проблем;
  - про розроблені за допомогою експертів плани заходів, спрямованих на вирішення проблем;
  - про рекомендовані керівництву міст (областей, країни) відповідних управлінських рішень.
4. Підвищення кваліфікації персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування в частині модернізації відповідних управлінських процесів і використання відповідних інформаційних технологій.
5. Забезпечення можливості членам територіальної громади стежити за статистикою відповідей і вирішення проблемних питань органами державної влади та місцевого самоврядування.
6. Забезпечення рівності і відкритості доступу до інформаційної системи органів державної влади та місцевого самоврядування як членам суспільства, які мають власний доступ до мережі Інтернет, так і тим, хто такого доступу не має.
7. Інформування жителів територіальних громад (сіл, селищ, міст, районів) про нові можливості дистанційної взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також стосовно можливості здійснення громадського контролю за їх діяльністю.

Шляхом налагодження прямої взаємодії з громадянами, чий права і законні інтереси порушені, пропонується система створить сервісне підґрунтя для аналізу причин, які викликали порушення, та розробки комплексу заходів, спрямованих на вирішення цих проблем за допомогою інструментів громадського впливу. У підсумку реалізація соціального проекту "Зворотний зв'язок" спрямована на зміну системи управління в нашій державі, забезпечення її відкритості і сприяння розвитку громадського суспільства.

Відкритість у взаєминах "влада-суспільство" підвищить ефективність державного управління та самоврядування в (сілах, селищах, містах, районах, країні) і матиме позитивний вплив на збільшення довіри членів територіальної громади до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Схожий принцип удосконалення системи управління через налагодження зворотного зв'язку між представниками органів державної влади та громадськістю пропонує онлайн сервіс "Напиши депутату" (<http://napyshy.org/>), який, також має власну сторінку в мережі Facebook (<https://www.facebook.com/napyshy>). Принцип його роботи полягає в тому, що кожна людина може обрати тип звернення – публічне звернення, прохання про допомогу, повідомлення про порушення закону – та опцію отримання відповіді нього. Відповідь може бути у письмовому форматі та, за бажанням, цей лист може бути публічним, якщо його поширити у соціальній мережі Facebook.

Сервіс "Напиши депутату" забезпечує індивідуальність звернення: одна людина може надіслати звернення одному народному депутату. Це допоможе зменшити кількість електронних листів, які надсилаються на адреси всіх народних депутатів, внаслідок чого увага до них є незначною.

Для відправки листа необхідне підтвердження відправки шляхом введення унікального цифрового ідентифікатора. Також в сервісі використовуються спам-фільтри, які унеможливають автоматичну відправку звернень ботами.

Станом на 14 січня 2015 р. на ресурсі було розміщено 559 звернень до народних депутатів (для порівняння: на 29 червня 2014 р. – 436 листів).

З огляду на важливість для ефективного процесу управління налагодження і підтримки систематичного зворотного зв'язку між владою та громадськістю у мережевому середовищі обговорюються пропозиції унормувати необхідність забезпечення зворотного зв'язку в системі управління на законодавчому рівні. Одним з лобістів та ініціаторів "просування" цієї ідеї в мережевому Інтернет-просторі є представлена в Facebook громадська організація "Учитель" (м. Ужгород) (<https://www.facebook.com/pages/Учитель/258403570937436>), якою було розроблено модель такого діалогу-контролю. Центральний механізм моделі – належним чином організований Інтернет-простір, що забезпечує постійний зворотний інформаційний зв'язок суспільства і держави, що, де-факто, дорівнюватиме роботі сталого багатofункціонального всеукраїнського референдуму в режимі онлайн. За допомогою цього механізму кожен громадянин України зможе бути учасником або організатором численних соціально-політичних акцій, дій або рухів, спрямованих на подолання корупції та розбудову громадянського суспільства, реально контролювати владу на всіх рівнях її ієрархії: від сільради до парламенту, від голови сільради до Президента України.

Такий простір і його комунікаційний механізм сприятимуть інтеграції суспільства, а в перспективі – консолідації суспільства і влади, що є необхідним підґрунтям для процвітання держави та зростання добробуту громадян, а в умовах агресивних зовнішніх впливів – запорукою обороноздатності країни.

Формування інформаційно-комунікаційного інтернет-простору, який би забезпечував ефективний діалог держави і громадянського суспільства, реалізація за допомогою інтернет-сервісів моделі "діалог-контроль" є актуальним завданням як для громадянського суспільства, так і для влади, як зацікавлених в удосконаленні

ні процесу управління суб'єктів. Реалізація такої моделі у підсумку покликана не тільки сприяти вирішенню актуальних проблемних питань, але й затвердженню принципів і алгоритмів представницької демократії, згідно з якими громадяни запрошують політиків-менеджерів до управління державою шляхом конкурсного відбору під назвою "вибори", дають переможцям "дорожню карту", контролюють її виконання і, в разі потреби, проводять заміну управлінців [4].

Необхідною передумовою функціонування пропонуваної моделі, на переконання її авторів, має стати її законодавче оформлення і ухвалення Верховною Радою відповідним законом про суспільний діалог-контроль влади, в якому має бути передбачено:

1) можливість і механізм скарг, пропозицій та вимог від громадян до влади і зворотну конструктивну відповідь влади (відповідно до оновленого чинного законодавства);

2) можливість і механізм обговорення громадянами тих чи інших законів, поправок до них та їх аргументованого скасування, діалогу і самоорганізації громадян, проведення Інтернет-конференцій, семінарів, обговорень, голосувань тощо;

3) можливість і механізм організації петицій громадян з вимогою відставки того чи іншого чиновника, судді, депутата, міністра чи Президента, якщо вони того заслуговують.

Ухвалення такого закону і забезпечення ефективного діалогу в форматі "влада – громадськість" сприятиме широкому впровадженню в суспільну практику легальних механізмів суспільно-політичної активності, запобігатиме набуттю нею форм некерованого вуличного протесту, насильства та зростанню соціальної напруженості. Водночас, можливість вуличних протестів у випадку, якщо влада відмовиться виконувати законні вимоги громадян, передбачені ухваленим механізмом контролю, також має бути законодавчо закріплена – тоді влада в автоматичному режимі нестиме відповідальність за бездіяльність.

Говорячи про нову філософію державного управління на TEDx, прем'єр-міністр Великобританії Девід Камерон сказав, що якщо дати людям більше влади та контролю над їхнім життям, можна створити сильніше та краще суспільство [11].

Активне долучення громадськості до вирішення актуальних проблем суспільного життя, її інтеграція в управлінські процеси знаменує перехід влади у нову еру управління, в основі якої лежить делегування. І у зв'язку з цим перед державою постає завдання долучення до процесу створення ефективної системи "розумного управління".

У різні часи філософи, історики, соціологи, письменники, політичні діячі звертали увагу на те, що колективні зусилля завжди є більш результативними. Е. Остром у своїй книзі "Керування спільним. Еволюція інституції колективної дії" переконливо доводить успішність групового управління спільною власністю [9]. Згідно з моделлю Томаса-Кілмана, метод співпраці, який спонукає до пошуку спільного рішення, є найбільш ефективним у розв'язанні конфліктних ситуацій. Зокрема, К. Томас обґрунтовує, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху, у випадку протистояння, поступок або компромісу або один з учасників конфлікту виграє, а інший програє, або програють обидва, оскільки обидва йдуть на компромісні поступки. І лише у випадку співробітництва обидві сторони опиняються у виграші [7].

Таким чином, додатковим джерелом підвищення ефективності управлінської діяльності має стати залучення до процесу управління соціально відповідального бізнесу і найширшого кола громадян з актуальними і затребуваними ідеями та навичками: "людина-медіа аналізує та вимагає прозорості, людина-влада та людина-бізнес мають ресурси, людина-науковець створює варіант моделі дійсності, громадянин світу знає, як реалізуватися, людина-ідейник може продукувати ідеї, а харизматичний лідер може їх втілювати. Більша кількість людей, що взаємодіють, здатна створити невидимі зв'язки, своєрідну синергію, пришвидшуючи перетворення" [10].

Отже, налагодження системи зворотного зв'язку з використанням інструментарію мережевих інтернет-сервісів є інноваційним чинником виведення процесу управління на принципово новий рівень, створення самокерованої соціальної системи, здатної швидко адаптуватись до будь-яких трансформацій зовнішнього середовища, забезпечуючи стабільний розвиток держави і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Губанов Д. Анализ социальных медиа / Д. Губанов. – [Gubanov D. Analysis of Social Media / D.A. Gubanov.] URL: https://www.hse.ru/data/2013/04/19/1297642385/Анализ_социальных_сетей.pdf
2. Губанов Д.А., Новиков Д.А., Чхартишвили А.Г. Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства / Д.А. Губанов, Д.А. Новиков, А.Г. Чхартишвили / Под. ред. чл.-кор. РАН Д. А. Новикова. – М.: Издательство физико-математической литературы, 2010. – 228 с. [D.A. Gubanov, D.A. Novikov, A.G. Chkhartishvili. Social Networks: Models of information influence, control and confrontation / D.A. Gubanov, D.A. Novikov, A.G. Chkhartishvili / Under. Ed. Corresponding Member. RAS DA Novikov. - M.: Publisher of physical and mathematical literature, 2010. - 228 p.]
3. Дегтяр О.А. Інформаційно-комунікативна діяльність в державному управлінні як інструмент інтенсифікації соціального партнерства / О.А. Дегтяр // Державне управління: удосконалення та розвиток. [Dyehtyar O.A. information and communication activities in public administration as a tool for the intensification of social partnership / O.A. Dyehtyar // Public administration, improvement and development] – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=623>
4. Европейский режим функционирования Украины / «Учитель». Общественная организация [The European mode of operation Ukraine / "Teacher." Non-Governmental Organization] // Facebook. – 2014. – 29.05. – URL: <https://www.facebook.com/pages/Учитель/258403570937436>
5. Зуев А.С., Федянин Д.Н. Модели управления мнениями агентов в социальных сетях / А.С. Зуев, Д. Н. Федянин // Проблемы управления. – 2011. – № 2 – с. 37–45. [A. Zuev, Fedyanin DN Model Management views agents in social networks / A. Zuev, DN Fedyanin // Pro-control problems. - 2011. - № 2 - p. 37-45.]
6. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология; под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 640 с. [M. Castells Becoming society networks /

- M. Castells // *The new wave post-industrial West: Antology*; Ed. V.L. Inozemtseva. - M.: Academia, 1999. - 640 p.] – URL: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1492.html
7. Китаева Г. Пять стратегий поведения в конфликте. Методика Томаса-Килмана / Г. Китаева // Психотерапия неврозов. [Kitaeva G. Five behavioral strategies in conflict. Thomas-Kilman technique / G. Kitaeva // *Psychotherapy neuroses*] – URL: <http://www.nevrozovnet.ru/osnova/5-pyat-strategij-povedeniya-v-konflikte-metodika-tomasa-kilmana.html>
8. Крикунов А., Литвинов Д. Формирование общественного мнения через социальные сети, как способ влияния на политические решения / А. Крикунов, Д. Литвинов // Центр анализа террористических угроз. [A. Krikunov, D. Litvinov. Formation of public opinion through social networks as a way to influence political decisions / A. Krikunov, D. Litvinov // *Analysis Center terrorist threats*] – 2012. – 27.08. – URL: <http://www.catu.su/analytics/358-formirovanie-obvestvennogo-mnenija-cherez-socialnye-seti-kak-sposob-vlijaniya-na-politicheskie-resheniya>
9. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституції колективної дії / Е. Остром; пер. з англ. Т. Монтян. – К.: Наш час, 2012. – 398 с. [E. Ostrom. Managing shared. The evolution of institutions of collective action / E. Ostrom; Trans. from English. T. Montian. - K.: Our Time, 2012. - 398 p.] – URL: <http://store.kassiopeya.com/small/1348/#/1/>
10. Bazan V. Ефективне управління або 2+2=5 // Велика ідея. – 2013. – 11.01. – URL: <http://bigggidea.com/practices/829/>
11. McManus E. The next age of government: David Cameron on TED.com // TED Blog. – 2010. – 16.02. – URL: http://blog.ted.com/2010/02/16/the_next_age_of/

Hranchak T.Y. Social Media – a tool for management of the network type systems

Abstract. The article is devoted to highlighting of social media tools' opportunities for effective governance by creating a network management type system. On examples of some Internet projects of Ukrainian segment of the network revealed the technologies of using of social media, aimed to intensifying the dialogue between the authorities and the public.

Keywords: social media, management, feedback, online projects, public

Гранчак Т.Ю. Социальные медиа – инструмент формирования управленческих систем сетевого типа

Аннотация. Статья посвящена раскрытию возможностей инструментария социальных медиа для повышения эффективности государственного управления путем формирования управленческих систем сетевого типа. На примере отдельных интернет-проектов украинского сегмента сетевой среды освещены технологии использования социальных медиа, направленные на интенсификацию диалога между властью и общественностью.

Ключевые слова: социальные медиа, управление, обратная связь, интернет-проекты, общественность

Половинчак Ю.М.

Особливості функціонування української блогосфери

Половинчак Юлія Миколаївна, кандидат історичних наук., старший науковий співробітник, зав. відділу Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, м. Київ, Україна

Анотація. У статті узагальнено особливості блогосфери як системи комунікацій в інтернет-просторі та узагальнено її функціональні характеристики. Запропоновано контекстний підхід як ключовий для визначення національної блогосфери. Проаналізовано та узагальнено специфічні риси розвитку української блогосфери.

Ключові слова: соціальні медіа, блоги, медіа-конвергенція, українська блогосфера, регіональний блогінг

Розвиток цифрового суспільства, особливо під впливом поширення технологій Web 2.0 – безкоштовних програмних продуктів, що дають змогу користувачам Інтернету без знання мови HTML створювати, розмішувати й підтримувати контент у Мережі, змінює – більше або менше – усі сфери людської діяльності: політику, економіку, науку та освіту, мистецтво й дозвілля тощо. Чи не найсерйозніші трансформації під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій торкнулися масової комунікації – фактично експерти сьогодні ведуть дискусії про перспективи витіснення чи принаймні відтіснення з передових позицій традиційних засобів масової інформації так званими «соціальними медіа», до яких, зокрема, відносяться і блоги.

Зростання як кількості, так і значення блогів за два останні десятиліття актуалізувало наукове осмислення цього явища в контексті комунікативістики, лінгвістики, соціології, політології. З'ясуванню особливостей інформаційних обмінів у блогосфері присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. У їхніх працях, зокрема, було обґрунтовано природу блогу як періодично оновлюваної веб-сторінки з датованими записами й коментарями, розміщеними у зворотному хронологічному порядку, автор якої постійно самостійно публікує матеріали на актуальну для нього тематику; та блогосфери як сукупності усіх блогів у мережі Інтернет і зв'язків між ними, сформованої авторами й коментаторами, що функціонує як комунікативний простір. Поняття «блогосфера» можна трактувати і у значенні соціальної мережі, сформованої користувачами блогів, які читають, коментують опубліковане, створюють гіперактивні посилання один на одного; як тісної пов'язаності між собою блогерів, що приводить до створення нової субкультури [6, 7].

Очевидно, що всупереч назві аналізованого явища, що прямо визначає блог як інтернет-щоденник, особисті інтернет-сторінки лише частково співвідносяться з мемуарною інформацією. Блог в індивідуально-авторському аспекті періодично переймає від щоденника афористичність, непослідовність, надмірну абстрагованість думок (коли фактографічну дійсність складно відокремити від ліричного осмислення), переважання побутових деталей, документальну та публіцистичну відкритість. Водночас принципова відмінність блогів від мемуаристики полягає в тому, що перші в більшості своїй розраховані на масового читача та зовнішнє коментування [3, с. 98]. З. Папачаріссі (Z. Papacharissi) у праці *Audiences as Media Producers: Content Analysis of 260 Blogs* (2004) доходить висновку, що блоги є новою, персоніфікованою формою використання Інтернету; своєрідним компромісом між індивідуальною та публічною сферою роботи з інформацією [8]. Тому сучасні

блоги можна розглядати як систему комунікацій виробника інформації та її реципієнтів в інтернет-просторі.

Процеси медіа-конвергенції, що відображають стирання меж між професійними журналістами та непрофесійними учасниками блогосфери, які можуть активно залучатися до створення новинного чи публіцистичного контенту, дають можливість, з одного боку, робити висновки про інформаційну експансію блогів і витіснення ними інших жанрів, а з іншого – активізує наукові та професійні дискусії щодо місця та специфіки блогів у масових комунікаціях.

Відтак, метою дослідження є узагальнення особливостей блогосфери як системи комунікацій в інтернет-просторі та нового етапу функціонування медіа комунікацій, зумовленого технологічними та соціальними змінами, з наступним з'ясуванням специфіки розвитку її українського сегменту. Досягнення поставленої мети вимагало застосування різноманітних дослідницьких методів: спостереження, опису, порівняння, аналізу, синтезу. Джерельною базою дослідження стали блог-проекти українського сегменту блогосфери, блогіві платформи та новинні сайти.

Виявлені та узагальнені функціональні характеристики блогосфери включають гіпертекстуальність, що як медійний параметр будь-якого інтернет-жанру описує систему функціонування гіпертексту блогу як складного поля, створеного його елементами, можливостями пошуку в розміщених записках, пов'язаних гіперпосиланнями як усередині самого блогу, так і між окремими блогами. Інтерактивні можливості блогу визначаються його природою як публічно-особистого інтернет-щоденника, орієнтованого на відкритість для діалогу з іншими користувачами, що реалізується не тільки в розміщених текстах автора, а й у текстах інтернет-коментарів.

Блогосфера є простором, створеним в основному колективно, і частіше спирається на ресурси Web2.0, такі, наприклад, як YouTube чи Вікі-сторінки, ніж на більш традиційну організацію новин – політично орієнтовані блогери швидше, хоча і не виключно, воліють посилатися на широкий діапазон незалежних джерел новин та інформації. Загалом YouTube є найбільш часто цитованим сайтом для блогерів – такі дані аналізу американської, арабської та російської блогосфери [9, с. 41]. Таким чином проявляються мультимедійні параметри блогів – поєднання тексту та невербальних компонентів – фото, відео, анімаційних заставок.

Блогосфера, як частина комунікативного простору, характеризується низкою специфічних рис, таких, як глобальність і демократизм: розмиті межі форм спілкування (відсутність чітких політичних, державних, економічних, соціальних і вікових обмежень) створюють

можливості для включеності користувачів зі всього світу, міжкультурної, масової та міжособистісної комунікації. Визначена М. Кастельсом як простір для розгортання суспільних практик [10], блогосфера характеризується демократичністю, що проявляється у відкритій для всіх учасників спілкування можливості впливу на суспільну думку. Зростання залученості аудиторії до процесу виробництва та медіації контенту надає їй нових якостей, що дає змогу назвати сучасних користувачів просьюмерами (від producer – виробник і consumer – споживач) [11, с. 14–24].

З позиції ефективності блогу як складової масових комунікацій важливою є така характеристика, як оперативність – відомими є факти висвітлення блогерами подій швидше, ніж традиційними засобами масової інформації. З одного боку, у таких випадках ідеться, як правило, про поширення повідомлень очевидців, з іншого – блогери, не обмежені професійними вимогами, що висуваються до новин ЗМІ, можуть публікувати інформацію без обов'язкової для професійної журналістики перевірки та обробки. Таким чином, оперативність блогосфери може супроводжуватись зниженням якості інформування – мовної та стилістичної грамотності текстів, достовірності даних; блоги мають найнижчий рівень аналітичності і досить часто містять тільки суб'єктивну думку [12].

Суб'єктивність подачі матеріалів є загальною рисою для всіх сегментів блогосфери, як і персоналізація за рахунок формування в текстах особистісної позиції автора. Така риса як анонімність важлива не лише в контексті розвитку блогосфери в умовах недемократичних суспільств і політичних переслідувань, а і обумовлює психологічний комфорт комунікантів, створюючи, щоправда, ризик відчуття відсутності контролю та загострюючи питання довіри до невідомої особи.

Перевагами блогінгу є гіперлокальність: блогери інформують, як правило про те, на чому розуміються найкраще. Водночас непрофесійний характер масових комунікацій у блогосфері може призводити до профанації обговорюваних проблем, коли в центр уваги користувачів потрапляють предметні сфери, у яких вони не є компетентними, унаслідок чого уявлення блогерів про предмети обговорення є спрощеними чи навіть викривленими. Оскільки користувачі блогосфери беруть участь у формуванні громадської думки, наслідком профанації – як умисної, так і неумисної – є, зокрема, викривлення інформації та некоректне формування громадської думки.

Попри те, що блогосфера є глобальною мережею, особливості національних процесів інформатизації, а також специфіка політичного, економічного, культурного життя в різних країнах дає змогу говорити про формування національних сегментів інформаційного простору, у якому функціонують блоги з достатньо вираженими національними особливостями. З'ясування специфіки розвитку української блогосфери потребує чіткого окреслення предмета аналізу, і відповідно – визначення її меж. Одним із ключових показників національного простору в мережі Інтернет виступає мова. Серед окремих українських блогерів і дослідників побутує думка, що український сегмент блогосфери та Інтернету загалом має визначатися за мовною ознакою. За цією ж логікою російські дослідники представ-

ляють українську блогосферу частиною загальноросійської, з огляду на домінуючу в ній російську мову.

Утім, для досліджень специфіки українських масових комунікацій виокремлення національного інформаційного простору за мовною ознакою не може вважатися репрезентативним, оскільки в умовах білінгвізму в Україні продукується як російськомовний, так і україномовний контент, паралельно з публікаціями іншими мовами. Якщо, наприклад, брати до уваги лише мовний показник, то доведеться виходити із даних, за якими на одному з найпопулярніших блогів майданчиків – «Живому Журналі» налічується всього 49 україномовних блогерів, які мають понад 1000 читачів, при цьому понад 60% україномовних блогів на ЖЖ не оновлювалися по декілька місяців (<http://jesfor.livejournal.com/1061443.html>), що абсолютно не відображає високу суспільно-політичну активність української блогосфери, підтверджену, зокрема, і фактом впливовості блогерів-громадських активістів чи навіть приходу їх у органи влади.

Отже, мовний, як і географічний (розташування хостингу) підхід до визначення національних сегментів блогосфери в українських реаліях не може вважатися ефективним. Найбільш показовим критерієм для визначення української блогосфери видається контекстний підхід, який ілюструє, хоч і всупереч обраному авторами мовному критерію, дослідження російськомовної блогосфери Центром Беркмана при Гарвардському університеті 2010 р. Його результати фіксують, що аналізовані «регіональні блогери з України», які розглядаються як учасники російської блогосфери, пишуть в абсолютній більшості (84%) в Україні, використовуючи переважно українські зовнішні посилання [9, с. 23, 55]. Таким чином, українською пропонується розглядати частину блогосфери, що об'єднує блогіву україніку – публікації, цитати, мультимедійний контент, пов'язані гіперпосиланнями та коментарі вебсторінок (блогів), створені українськими користувачами, з українським хостингом, що стосуються українських реалій; при цьому жоден із критеріїв не може вважатися абсолютним.

За авторством і цілепокладанням українського блогінгу можна виокремити особисті щоденники, що зберігають первісну ідею блогу як особисто-публічного простору; народну/громадянську журналістику як непрофесійну діяльність – складову інтернет-активізму; журналістські блоги на відомих сайтах (розглядається як незалежний та альтернативний інформаційний майданчик, де можуть бути оприлюднені матеріали, що з різних причин – обмеження площі, жанру, особливості редакційної політики – не потрапили у формат ЗМІ). Можливе набуття окремими блогами рис ЗМІ. Зокрема, два найвідоміші ресурси, присвячені інтернет-комунікаціям – Watcher і AIN, будучи блогівими за своєю структурою та походженням, працюють як традиційні онлайн-ЗМІ.

Дедалі більш популярними стають блоги на власних сайтах, або автономні, що характеризуються, до речі, найвищим рівнем активних – до 40 %. Достатньо активно розвиваються блоги, що є частиною відомих українських інтернет-видань – блогів майданчики включені в структуру сайтів «Українська правда», «Кореспондент», «Ліга», «День», «Главком», «Радіо Свобода» та

ін. Активізація використання цих блог-платформ є помітною тенденцією – зазвичай вони мають ширшу аудиторію, ніж блоги на звичайних платформах, їхня тематика стосується не вузьких приватних тем, а важливих соціальних, культурних і політичних питань. Саме тому особи, що їх пишуть, мають більше потенційних можливостей стати «лідерами думок» та активно залучатися до формування громадянського суспільства в Україні.

Водночас українська блогосфера за останні кілька років змінила напрям свого розвитку від створення, просування та розвитку власних блогів до масового переходу до сервісів мікроблогінгу та соціальних мереж, таких як Twitter і Facebook. Умонтовування українських блогів у соціальні мережі значно спростило розвиток автономних блогів, які були й залишаються потужним інструментом особистого просування. Це значним чином розширило коло блогерів, адже просувати, рекламувати свою сторінку за допомогою таких сервісів значно простіше. Показово, що всеукраїнський рейтинг топ-блогерів сайту UAINFO, агрегатора українських топ-блогів Internet Freedom Organisation (див. <http://uainfo.org/rating>), включає в систему оцінювання показники найбільшої соціальної мережі – Facebook, найбільшої мікроблог-платформи – Twitter, а також блог-платформу Livejournal.com. і пропонує загальний рейтинг за сумою показників – у загальній вибірці рейтингу підсумовуються всі твіти, фоловери, читачі, лайки, друзі з усіх трьох соцмереж і блог-платформ учасників рейтингу.

Політичні події в Україні осені 2013 – літа 2014 р. кардинально змінили взаємодію людей з новинарною інформацією в Інтернеті: по-перше, різко зріс інтерес до новин суспільно-політичної тематики. За результатами експертного опитування, яке було проведене в січні 2014 р. Академією української преси, інтернет-ЗМІ, соціальні мережі та блогосфера стали джерелом найбільш об'єктивної та повної інформації, а отже, повноцінною альтернативою пресі, телебаченню та радіо. По-друге, важливу роль у такому різкому зростанні трафіку відіграли соціальні медіа, посиляючись на сайти українських ЗМІ. Якщо в жовтні 2013 р., згідно з даними Liveinternet, денний трафік із соцмереж становив 180–200 тис. переходів, то в лютому – березні 2014 р. – ця цифра зросла до 2–2,5 млн переходів щодоби. Ці дані підтверджують описану тенденцію – «вростання» блогів у соціальні мережі, що підвищує їх інтерактивність – коментування, дискусії навколо викладеного матеріалу.

Загалом, як показує практика, для української блогосфери характерні високі показники відвідування для сторінок, на яких відбувається обговорення гострих суспільних і суспільно-політичних питань (на відміну від західної, де переважають розважально-інформаційні блоги). Так, рейтинг блогерів від UAINFO виділяє категорії за родом зайнятості та сферою активності блогерів: рейтинг журналістів-блогерів, рейтинг політиків-блогерів, рейтинг публічних людей та знаменитостей, а також рейтинг експертів з різних сфер діяльності. Перші 20 позицій загального списку найпопулярніших блогерів (у цьому випадку йдеться, швидше,

про соціальні медіа в широкому розумінні, а не власне блоги) від сайту UAINFO дозволяють говорити про лідерство публічних осіб – письменників, музикантів; наступні – політики, журналісти, громадські діячі. Профілі власне блогерів, не пов'язаних із мас-медіа за професійною ознакою за сумарним рейтингом читачів/друзів/уподобань присутні, починаючи з третього десятка.

Водночас цілком логічним є розвиток блогів, що висвітлюють місцеву специфіку – від актуальних, головним чином, для земляків, до авторитетних майданчиків, що висвітлюють регіональні події з точки зору знання ситуації на макрорівні, маючи власні джерела інформування. Саме авторитетні регіональні блогери стають агрегаторами громадянської активності та джерелом інформації про життя земляків, у тому числі для ЗМІ.

Політизованість і високий рівень професійності призводить до недорозвинутості тематичних блогів – спортивних, кулінарних, туристичних, модних тощо. Вузькоспеціалізованим блогам легше існувати в інтернаціональній блогосфері, оскільки їм важлива лояльність якомога більшої кількості читачів, незалежно від національності. Тут слід також враховувати, що ці сегменти вітчизняної блогосфери не просто перетинаються з російською – універсальність тем, відсутність мовних і ментальних бар'єрів, а також істотно більша аудиторія читачів фактично інкорпорує їх у російську блогосферу.

Водночас у тих галузях, де тематика блогів потребує висвітлення національної специфіки, формується українська тематична та професійна блогосфера. Так, в Україні досить активно розвиваються юридичні блоги, медичні, педагогічні, бібліотечні тощо – загалом, блоги, що ведуться для професійного спілкування є достатньо перспективними – їх відносна кількість у глобальних масштабах продовжує зростати, вони частіше залишаються активними. Автори професійних блогів працюють над створенням власної спільноти, вибудовують експертну систему, професійні блоги складно замінити інструментами, у яких контент відходить на друге місце (Facebook) або обмежується (Twitter).

Підсумовуючи, зазначимо, що популярність блогу в українському інформаційному просторі пов'язана як з доступністю цього комунікативного сервісу – необхідного для його створення та функціонування програмного забезпечення й простоти роботи з ним, так і різновекторною соціальною роллю блогу в різних комунікативних практиках. Особливостями розвитку української блогосфери можна назвати зближення блогів із ЗМІ – формування групи «блогерів-колумністів», високий відсоток серед блогерів професійних журналістів, набуття окремими блогами рис ЗМІ. Для української блогосфери характерні високий рівень політизованості та набуття рис громадської журналістики. Водночас зростає інформаційна роль блогів як своєрідної альтернативи офіційним ЗМІ. Можна сказати, що своєю масовою присутністю на інформаційному полі українські блогери змінюють не лише його структуру, але й саму журналістику, змушуючи медійників працювати оперативніше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонова І.М. Блог-записи як жанр інтернет-комунікації / І.М. Артамонова, К.О. Пилипенко // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 1. – С. 16–18.
2. Горошко Е.И. Политический блоггинг в глобальной и локальной перспективах / Е.И. Горошко // Вісн. Одеського національного університету. Сер. «Соціологія і політичні науки». – Одеса, 2009. – Т. 14. – Вип. 13. – С. 335–345.
3. Плещенко К. Низова блогосфера як засіб індивідуального самовираження / К. Плещенко // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2013. – № 2 (14). – С. 97–101.
4. Herring S.C. A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse / S.C. Herring. – 2007 а. – URL: <http://www.languageatinternet.org/articles/2007/761>
5. Language networks on LiveJournal / S.C. Herring; J.C. Paolillo; I. Vielba Ramos [et al.] // Proceedings of the Fortieth Hawaii International Conference on System Sciences. Los Alamitos, CA: IEEE Press, 2007. – URL: <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/hicss07.pdf>
6. Lord K.M. The Perils and Promise of Global Transparency: Why the Information Revolution May Not Lead to Security, Democracy, or Peace (Albany: SUNY Press, 2006) / Kristin M. Lord. – URL: <http://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Global-Transparency-Perils-Promise.pdf>
8. Nardi Bonnie A. Blogging as Social Activity, or, Would You Let 900 Million People Read Your Diary? / D.J. Schiano, M. Gumbrecht, B.A. Nardi // Proceedings of the 2004 ACM conference on Computer supported cooperative work, Vol. 6, Is. 3. – 2004. – P. 222–231.
9. Reynolds P. Blogs: To Trust or not to Trust? / P. Reynolds // BBC NEWS. – 3 May 2006. – URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4965500.stm>
10. Этлинг Б. Публичный дискурс в российской блогосфере / Б. Этлинг, К. Алексанян, Д. Келли [и др.] // The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University. – 2010. – 60 p.
11. Castells M. The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance / M. Castells // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 2008, Vol. 616, No. 1, P. 78–93.
12. Алексеева А. Интернет-СМИ: Теория и практики / А. Алексеева, Е. Вартанова, Л. Круглова; под ред. М.М. Лукиной. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 348 с.
13. Досенко А.К. Блог як інструмент впливу на соціум / А.К. Досенко // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 2. – С. 83–85.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Artamonov I.M. Blog-genre records as Internet communications / I.M. Artamonov, K.O. Pylypenko // The world of social communications. - 2011. - T. 1. - P. 16-18.
2. Horoshko E.I. The political blohhynh in hlobalnoy lokalnoy prospects and / E.I. Horoshko // Visn peas. Odessa Nazi-tional University. Avg. "Sociology and Political Science." - Odessa, 2009. - Vol 14 - Vol. 13. - P. 335-345.
3. Pleschenko K. grassroots blogosphere as a means of personal expression / K. Pleschenko countries and regions. Series: Social Communications. - 2013. - № 2 (14). - P. 97-101.
10. B. Etling, K. Alexanyan, J. Kelly, R. Faris, J.G. Palfrey, U. Gasser. Public Discourse in the Russian blogosphere // The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University. – 2010. – 60 p.
12. Alekseeva A. Internet media: Theory and Practice / A. Alekseev, E. Vartanova, L. Kruglov; Ed. M.M. Lukina. - Moscow: Aspect Press, 2010. - 348 p.
13. Dosenko A.K. Blog as a tool to influence the society / A.K. Dosenko // World Social Communications. - 2011. - Vol 2. - P. 83-85.

Polovynchak Y. Features of functioning of Ukrainian blogosphere

Abstract. The features of the blogosphere as a system of communication in the Internet and its functional characteristics were summarized in the article. A contextual approach was suggested as a key to determine the national blogosphere. The specific features of Ukrainian blogosphere were analyzed and summarized.

Keywords: social media, management, feedback, online projects, public

Половинчак Ю.М. Особенности функционирования украинской блогосферы

Аннотация. В статье обобщены особенности блогосферы как системы коммуникаций в интернет-пространстве и ее функциональные характеристики. Предложено контекстный подход как ключевой для определения границ национальной блогосферы. Проанализированы и обобщены специфические черты развития украинской блогосферы.

Ключевые слова: социальные медиа, блоги, медиа-конвергенция, украинская блогосфера, региональный блоггинг

ART AND DESIGN

Маркова И.В.

Инновационные технологии и тенденции в дизайне тканей для интерьера

*Маркова Ирина Владимировна, аспирант кафедры «Дизайн тканей и одежды»
Харьковская академия дизайна и искусств, г. Харьков, Украина*

Аннотация. В данной публикации рассматриваются современные разработки в дизайне текстиля для интерьера, а также приводится типология тканей с позиции использования инновационных технологий в процессе их производства. Дается анализ основных тенденций в дизайне тканей. На основе специализированной литературы, посвящённой проблематике работы, сделаны выводы об основных тенденциях присущих текстильным образцам последних десятилетий. В статье приводятся характерные примеры, связанные с развитием современного высокотехнологичного текстиля, разрабатываемого такими известными европейскими компаниями, как ««Creation Baumann»» (Дания), «SAHCO» (Германия), «Kinnasand» (Швеция).

Ключевые слова: высокотехнологичный текстиль, трёхмерный текстиль, текстиль для интерьера, структурные ткани, 3D текстиль, трёхмерные визуальные эффекты

Введение. Дизайн текстиля представляет собой сложное поле практики, которые работает в конкурентной глобальной индустрии. Дизайнеры тканей должны учитывать не только применение конечного продукта в архитектурной среде, но и производство, технологическое развитие которое качественно влияет на возможности дизайна.

Странами-лидерами, которые задают тенденции в современном дизайне тканей, являются такие страны Западной Европы, как: Италия, Германия, Швеция, Дания. Актуальность использования тканей в интерьере обусловлена стабильным спросом на создание определенного настроения в среде средствами текстиля. Европейский рынок текстиля достиг доминирующего уровня не только благодаря новым техническим достижениям и возникновению новых материалов, но посредством художественной выразительности самого текстиля, каждый бренд имеет как свои особые фундаментальные принципы (*фирменный стиль*), так и инновационные подходы построения текстильного рисунка, фактуры, характера текстильной поверхности.

Разработка дизайна трехмерных орнаментальных структур напрямую связана с такой областью, как история и теория дизайна тканей. Данная отрасль приобретает широкое рассмотрение в научно-исследовательских работах Н.Ф. Лоренца [7], Л.Н. Лейтеса [6], В.М. Шугаева [11], В.Н. Козлова [5], Н.П. Бесчастнова и Т.А. Журавлевой [2], Ю.Я. Герчука [3].

Исследованиями в области современного дизайна тканей занимались такие ученые, как: О.И. Быстрова [1], В.В. Жулёва [4], С.К. Хабибуллина [9], а также такие западноевропейские исследователи, как: Б. Куинн [17], Д. Меоли [14], Х. О'Дейл [15], И. Паркова [16]. Наиболее широко тему инноваций в сфере текстиля рассматривает русская исследовательница С.К. Хабибулина в своей диссертационной работе «Текстиль как средство формирования интерьера современного жилища» (2011). Большую роль в её научном труде играет внимание к особенностям производства интерьерного текстиля и возможным вариациям их применения в средовом дизайне. Автор классифицирует текстиль согласно функционированию в пространстве жилища, по художественным и технологическим признакам [9].

В последнее время активно развивается область электронного интерактивного текстиля. Исследователи

в этой сфере работают в направлении разработки тактильной и голосовой активации беспроводного электронного текстиля. Изучению этой проблематики посвящено диссертационное исследование Дины Меоли под названием «Интерактивный электронный текстиль: технологии, применение, возможности, и потенциал рынка» (2002) (D. Meoli «Interactive electronic textiles: technologies, applications»). В статье И. Парковой и О. Вилломсон «Функциональный и эстетический дизайн электро-текстильных тканей WOWEN» (2013) (Inese Parkova and Ausma Vilumsone «Functional and Aesthetic Design of Woven Electro-textile Fabrics») делается фундаментальный анализ образцов высокотехнологичных тканей последних лет [16].

Целью данного исследования является рассмотрение инновационных решений в сфере дизайна тканей для интерьера, анализ основных тенденций.

Результаты исследования. При детальном рассмотрении изобилия интерьерного текстиля выявляется следующая тенденция: внедрение инноваций в дизайн тканей для интерьеров, которые обусловлены стремительным изменением требований к оформлению архитектурной среды, в котором текстиль выступает средством его формирования.

Анализ последних достижений в области дизайна тканей показал, что особое место занимают технологии, которые позволяют дизайнерам экспериментировать. Акцентирующее внимание на контраст материалов, задействованных в производственном процессе, который подчеркивает разницу между высокими технологиями и традиционной ткацкой техникой. Именно этот контраст создает характерную структуру и рельеф полотна. В этой связи особо следует отметить разработки дизайнеров для немецкой компании «SAHCO». Данная компания известна своим сотрудничеством с всемирно известными дизайнерами. Рассмотрим разработки голландского дизайнера Ульфа Морица в сфере тканей для интерьера. Отличительной чертой дизайна Ульфа Морица является экспериментальный подход в создании авангардного текстиля. Особое внимание уделяет сочетанию несовместимых материалов и техник для получения новых декоративных эффектов. Самыми яркими авторскими приемами является декорирование ткани отдельными деталями (круги, полосы, шнуры, ленты, крученая или структурированная нить, паетки разной формы и размера). [Рис. 1-2]

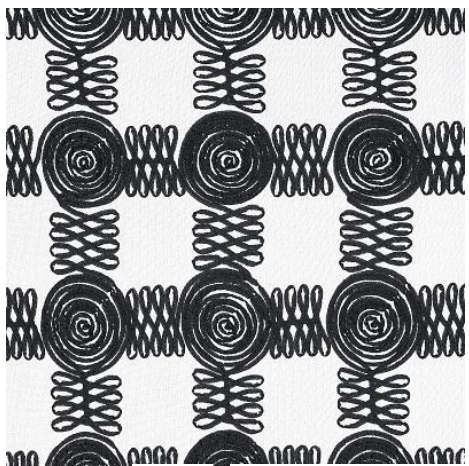

Рис. 1. Ткань «Matador» дизайнера Ульфа Морица

Рис. 2. Ткань «Laque» дизайнера Ульфа Морица

Дизайнер использует в своем дизайне простые геометрические формы (круг, квадрат, полоса) создавая орнаментальные структуры, придавая ткани объем, к примеру, вышивка по ткани концентрических кругов, которая стягивает полотно. Ткань «Donna» выполнена с добавлением тонкой лохматой шерстяной нити, которая вплетена в гардинное полотно образуя объемные гори-

зонтальные полосы. Ещё одним примером авторского дизайна Ульфа Морица может послужить ткань под названием «Pisic» достаточно оригинальна – в изготовлении изделия используется специальная технология «протираания дырок» для создания отверстий в ткани. Благодаря наличию бахромы по контурам отверстий, создаётся ощущение «винтажности». [Рис. 3]

Рис. 3. Ткань «Pisic» дизайнера Ульфа Морица

Иновацией в сфере дизайна тканей для интерьера являются 3D (трехмерные или объемные) ткани. В современной литературе они упоминаются как «three-dimensional textile», «three-D» или, сокращенно, «3D textile». В толковых словарях современного русского языка (в частности, в словаре С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой) «трёхмерным» определяется то, что имеет три измерения: длину, ширину и высоту [9]. Такое же определение, как «3D» является сокращенным и обобщающим понятием, которое употребляется в дизайне разных направлений. В дизайне тканей понятие «трёхмерности» употребляется в ключе «авторского» или «концептуального» текстиля, где текстиль, по мнению исследовательницы Н.Н. Цветковой, рассматривается как отдельное законченное произведение, и представляет собой выставочный элемент. В своей статье А.Б. Шнайдер оперирует понятием «объемно-пространственный» и «3D текстиль», при этом соединяя и обобщая эти два понятия. Следует отметить, что необходимы уточнения и разъяснения этого понятия, поскольку данный термин используется в обозначении и промышленного трёхмерного текстиля, который производят мировые текстильные бренды.

3D ткани для интерьера можно разделить на два подвида, в зависимости от принципов построения текстильного рисунка и характера текстильной поверхности:

- ткани, имеющие многослойный ярко выраженный объемный рельеф, полученный в процессе производства (трехмерные текстильные структуры, которые создаются посредством различных ткацких плетений с применением высокотехнологичных материалов);
- ткани с трехмерными визуальными эффектами, имитирующие ощущение глубины.

Следует обратиться к конкретным примерам.

Ткани из коллекции «Architextile» *Casalis* (дизайнер Aleksandra Gaca) представляют собой трехмерные структурные полотна, которые являются авторской экспериментальной разработкой, ткань обладает отличным звукоизолирующим свойством и предусматривает использование материала для стеновых панелей и потолков, разделительных интерьерных перегородок, оформления отдельных предметов интерьера, отделка дверей в гардеробную или фасадов шкафов. Ткани изготавливаются из хлопка, бумаги, полиэстера, шерсти, часто используются жесткие нити люрекса или проволока. [Рис. 4]

Рис. 4. Объемные ткани, дизайн Aleksandra Gaca

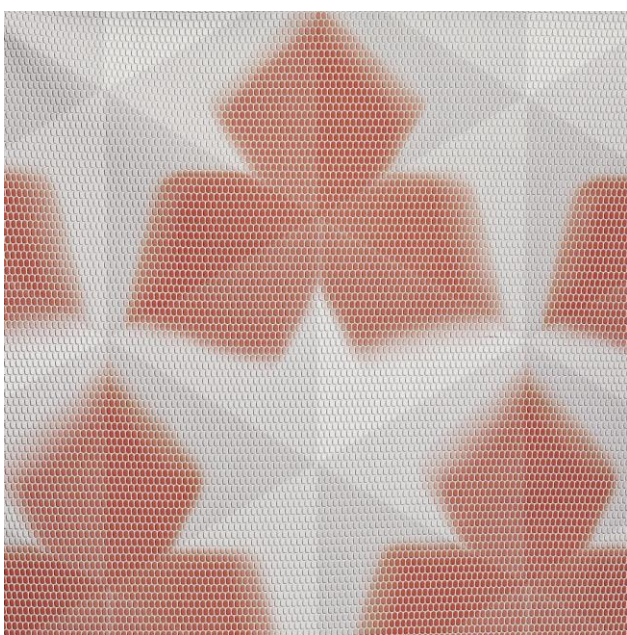

Рис. 5. Ткань «BEAM», производитель «Kinassand» (Швеция)

Текстильный бренда «Kinassand» (Швеция) предлагает ткань BEAM из коллекции «Unfold», представляют собой 3D ткани с визуальными эффектами, которые достигаются путем наложения специальной сетки. Суть такого материала заключается в том, что на рисунок не имеющий четких очертаний наклеивается текстильная сетка. Главным образом из-за ячеистой конфигурации сетки размывается изображение чем и достигается эффект объема. [Рис. 5]

Широко используются такие традиционные способы декорирования тканей, как перфорация, аппликация, вышивка, не смотря на то, что все техники являются традиционными и давно известными, но использование нетрадиционных материалов и приемов не свойственное данной технике, придаёт изделиям авангардного звучания. В современном текстильном производстве часто прибегают к цифровой печати, как способу нанесения изображения на текстильную поверхность. Данная технология описывалась немногочисленными учеными, занимающимися теоретическими разработками в данной отрасли (например, российской исследовательницей С.К. Хабибуллиной).

Рис. 6. Текстильные полотна, техника цифровой печати, дизайн Lily Latifi

Рис. 7. Ткани «eLumino», производство «Création Baumann» (Дания)

В современном 3D текстиле применяется технология печати рисунков, имеющих объемное изображение: это может быть любая фотография или геометрический рисунок, растровое изображение. Дизайнер Lily Latifi предлагает серию тканей для штор, ролл систем, ковров с изображением мятой бумаги, такие изображения создают визуальный эффект объема [Рис. 6]

Ощущение объема в текстильных изделиях последнего десятилетия достигается благодаря применению специальных красителей с трехмерным эффектом. В стадии разработки пребывает новейший текстиль, который будет создаваться при помощи гибкой 3D печати (3D принтеры).

В основе современных технологий лежат поиски дизайнеров, сочетающих традиционные материалы (шерсть, хлопок, лен) с нетрадиционными, такими как металл, стекловолокно, карбон, керамика, капроном, полимерными материалами, которые вытягиваются в мононить, таким образом могут быть применены в процессе ткачества. Контраст использования различных материалов подчеркивает художественную выразительность каждого материала, так же разницу между высокими технологиями и естественностью. Подобные образцы производятся в соответствии с запатентованными технологиями ткачества.

Европейские производители применяют все возможные приемы и методы модификации текстильной поверхности, превращая технологию в художественное средство.

Лазерная обработка как инновационный способ отделки текстильной поверхности нередко применяется в процессе изготовления современных текстильных образцов.

Суть данной технологии состоит в прорезании отверстий любой конфигурации в текстильном полотне. Для подобных инновационных разработок, в основном, применяются синтетические ткани или ткани с наибольшим вложением полиэстера, поскольку лазер «запекает» края: это не позволяет тканям рассыпаться на месте разреза. Данная техника позволяет получить такой же визуальный эффект, как и перфорация, но сам процесс, при этом, технологичнее, быстрее, а также, подобие текстильные изделия гораздо проще в эксплуатации. Примерами таких тканей является продукция фирмы «Creation Baumann» ткани «Eterna», «Eperla», «Egvadro», «Etta», «Dotto». Рисунок прорезается при помощи лазера образуя сквозные или частичные отверстия. Каждая ткань может быть использована как зонтирующая перегородка, штора, светильник.

Продолжая тему инноваций в сфере дизайна тканей следует отметить что на рынке текстиля появились так называемые «светящиеся шторы». Одним из примеров может послужить ткань «eLumino» производства швейцарской фирмы «Création Baumann». В основе создания ткани лежит технология «broidergy» - вышивка светодиодными элементами по шторному полотну. В данном случае техника вышивки позволяет создать рисунок любой конфигурации и сложности [Рис. 7].

Стоит отметить, что в текстильном дизайне промышленного производства активно используются нетрадиционные материалы (стекло, керамика, металл, бетон) Так, например, венские дизайнеры разработали шторы из бетона. Для изготовления таких занавесок дизайнеры использовали геотекстильную сетку, которая применяется в строительстве. Подобные шторы отлично драпируются, но при этом держат форму за счет собственной тяжести. Бетонные элементы собраны вместе при помощи гибкой сетки из геотекстиля. Подобная продукция используется как для защиты от солнца, ветра, так и в качестве мобильной перегородки – для зонирования пространства.

Выводы. Выявлены основные тенденции, направленные на поиски модификаций текстильной поверхности (объемные техники, 3D эффекты, лазерная обработка ткани, световые эффекты) обогащающие художественную выразительность ткани.

Можно утверждать, что благодаря внедрению новейших технологий, производители продолжают расширять возможности и свойства тканей. Нынешние ведущие бренды прибегают к созданию так называемых 3D тканей (тканей, имеющих многослойный объемный рельеф, полученные в процессе производства; структурированных тканей, имеющие трехмерные визуальные эффекты, имитирующие объем или рельеф). Благодаря лазерной резки создаются трехмерные текстуры поверхности тканей (возникновение декоративных эффектов на ткани которые рассчитаны на свободное свисание). В современном текстиле прослеживается внедрение в текстильную поверхность неиспользуемых в традиционном производстве материалов (керамика, бетон, использование светодиодных нитей, люрекс, металл, дерево, солома). Подобные инновации объясняются, в первую очередь, дополнительными функциями, которые несут в себе современные высокотехнологичные ткани. С точки зрения формообразования, текстиль приобретает большее разнообразие: исчезает плоскостность, поверхность становится сложной по своей фактуре и многоэлементной. Современные технологии способствуют не просто возрастанию эстетических качеств текстильных изделий, но и полифункциональности данной продукции.

Текстильный рисунок упрощается, преобладает классический геометрический рисунок (круги, зигзаги, полосы, клетка). Строение рапортных композиций строится на основе ритма или метра, где за основу взят один или несколько орнаментальных элементов (мотив или модуль) выполненного в разных масштабах и цветовых решениях. В основе построения текстильного рисунка четкость, пропорциональные соотношения, лаконизм и выразительность графических средств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Быстрова О.И. Структура основных средств художественного оформления ткани / О.И. Быстрова // Вісник ХДАДМ. – Х., 2010. – Вип. 3 – С. 25-33.
2. Бесчастнов Н.П. Методы художественного проектирования текстильного рисунка / Н.П. Бесчастнов, Т.А. Журавлёва. – М.: МТИ им. А.Н. Косыгина, 1988. – 72 с.
3. Герчук Ю.А. Что такое орнамент ? / Ю.А. Герчук. – М.: Галарт, 1998. – 328 с.
4. Жулёва В.В. Разработка принципов художественного проектирования тканей на основе баз данных вербального и цифрового описания рисунков: дис. ... канд. техн. наук: 05.19.07 / В.В. Жулёва. – М., 2000. – 141 с.
5. Козлов В.Н. Основы художественного оформления текстильных изделий: Учебник для Вузов / В.Н. Козлов. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981. – 264 с.
6. Лейтес Л.Н. Методы художественного оформления тканей / Л.Н. Лейтес. – М.: Гизлегпром, 1947. – 244 с.
7. Лоренц Н.Ф. Орнамент всех времен и стилів / Н.Ф. Лоренц. – Спб.: Девриен. 1898. – 100 с.
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник., 2004. – 944 с.
9. Хабибуллина С.К. Текстиль как средство формирования интерьера современного жилища: дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.04 / С.К. Хабибуллина. – Екатеринбург, 2011. – 242 с.
10. Цветкова Н.Н. Искусство текстиля XXI века: направления развития [Текст] / Н.Н. Цветкова // Общество. Среда. Развитие. – № 4. – 2011. – С. 168-173. – (Terra Humana).
11. Шугаев В.М. Орнамент на ткани. Теория и методика построения / В.М. Шугаев. – М.: Легкая индустрия., 1969. – 88 с.
12. Шнайдер А.Б. Об'ємно-просторовий текстиль як сучасна форма текстильного дизайну / А.Б. Шнайдер // Вісник ХДАДМ. – Х., 2009. – № 9 – С. 158-162.
13. Home economics: Fashion and textile tecnology / Edinburgh: Learning and Teaching Scotl4. and, 2005. – 107 p. – URL: http://www.educationscotland.gov.uk/Images/FTResourceMgt_tcm4-252715.pdf, free. – Title from the screen.
15. Meoli D. Interactive electronic textiles: Technologies, applications: thesis submitted to the Graduate Faculty of North Carolina State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of science / D. Meoli. – Raleigh, 2002. – 119 p. – URL: <http://repository.lib.ncsu.edu/ir/bitstream/1840.16/1216/1/etd.pdf>, free. – Title from the screen.
16. O'Dell H. Interior fabrics perform with high-tech properties / H. O'Dell // Upholstery journal. – 2011. – P.6. – URL: http://upholsteryjournalmag.com/articles/1211_ld_interior_fabrics.html, free. – Title from the screen.
17. Parkova I. Functional and aesthetic design of WOVEN electro-textile fabrics / I. Parkova, A. Vilumsone // JTATM (Journal of textile and apparel, technology and management). – Raleigh, 2013. – Vol. 8. – Issue, 2. – P. 1-9.
18. Quinn B. Textile futures: Fashion, design and technology / B. Quinn. – London: Oxford: Berg, 2010. – 320 p.
19. <http://www.architonic.com/pmp/interior-fabrics/3210020/2/2/1>
20. <http://www.anapineyro.com/portfolio/luminous-textiles/>
21. http://novostroj.ucoz.ru/publ/novye_3d_tkani/1-1-0-103
22. <https://designawards.wordpress.com/category/textiles/page/2/>
23. <http://www.architonic.com/>
24. <http://www.sahco.com/products/collections/fabrics>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bystrov O.I. The structure of the basic means of decoration fabrics / O.I. Bystrov // News HDADM. - H., 2010. - Vip. 3 - S. 25-33.
2. Beschastnov N.P. Methods of artistic design textile pattern / N.P. Beschastnov, T.A. Zhuravlev. - M.: MTI namtd after A.N. Kosygin, 1988. - 72 p.
3. Gerchuk Yu.A. What is the pattern? / Yu.A. Gerchuk. - M.: Galart, 1998. - 328 p.
4. Zhulyova V.V. Development of principles of artistic design of fabrics based on databases and verbal descriptions of digital-drawings: dis. ... Cand. tehn. Sciences: 05.19.07 / V.V. Zhulyova. - M., 2000. - 141 p.
5. Kozlov V.N. Basics decoration textiles: Textbook for Universities / V.N. Kozlov. - M.: Light and Food Industry, 1981. - 264 p.
6. Leites L.N. Methods of decoration fabrics / L.N. Leites. - M.: Gizlegprom, 1947. - 244 p.
7. Lorenz N.F. Ornament of all ages and styles / N.F. Lorenz. - Spb.: DeVries. 1898. - 100 p.
8. Ozhegov S.I. Dictionary of Russian / S.I. Ozhegov, N.Yu. Shvedova. - M.: Azbukovnik., 2004. - 944 p.
9. Khabibullina S.K. Textiles as a means of forming an interior modern home: dis. ... Cand. art criticism: 17.00.04 / S.K. Khabibullina. - Ekaterinburg, 2011. - 242 p.
10. Tsvetkov N.N. Textile Art of the XXI century: the direction of development [Text] / N.N. Tsvetkov // Society. Wednesday. Development of. - № 4. - 2011. - S. 168-173. - (Terra Humana).
11. Shugaev V.M. Ornament on the fabric. Theory and methods of construction / V.M. Shugaev. - M.: Light Industry., 1969. – 88 p.
12. Schneider, A.B. Three-dimensional textiles as a modern form of textile design / A.B. Schneider // Bulletin KSADA. - H., 2009. - № 9 - P. 158-162.

Markova I.V. Innovative technologies and trends in the design of fabrics for the interior

Abstract. In this publication recent developments in textile design are discussed and the typology of textile products from the point of the use of innovative technologies, which are connected with improved production methods, is given. The major trends in fabric design are analysed. On the basis of the specialized literature, which is closely connected with the problems of the paper, conclusions about the main trends in textile designs of the last decades are done. The article gives specific examples of modern high-tech textiles, developed by such well-known European companies as «Baumann» (Denmark), «Drapilux» (Germany), «Kinnasand» (Sweden).

Keywords: high-tech textiles, three-dimensional textiles for interiors, structural fabrics, 3D textiles, three-dimensional visual effects

Іванова Д.О.

Формування художньо-технічних принципів професійного театру ляльок на практиці театру «Революційний вертеп» при Межигірському художньо-керамічному технікумі (1923-1924 рр.)

*Іванова Дар'я Олексіївна, аспірант кафедри театрознавства,
Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого
м. Київ, Україна*

Анотація. У статті здійснено аналіз художньо-технічних та організаційних принципів діяльності театру «Революційний вертеп» при Межигірському художньо-керамічному технікумі в контексті процесу професіоналізації театру ляльок України (20-30 рр. XX ст.).

Ключові слова: театр ляльок, агітаційний театр, театр вертепного типу, система театральної ляльки, багатоплано-ва ширма

Вступ. У зв'язку зі стрімким розвитком професійного театру ляльок в період 20-30-х рр. в Україні, Києві зокрема, виникла велика кількість лялькових колективів самодіяльного та професійного спрямування, чия діяльність значною мірою позначилася на процесі професіоналізації вітчизняного лялькового мистецтва. Одним зі знакових столичних театрів ляльок став театр «Революційний вертеп», організований при Межигірському художньо-керамічному технікумі у 1923 році (далі – «Революційний вертеп»). Специфіка цього театру визначається тим, що створений як студентський він багато в чому сприяв подальшому розвитку професійного театру ляльок України. Наразі специфіку цього театру визначав і обраний ним напрям діяльності агітаційного театру, що і надало підстави російському досліднику Б. Голдовському класифікувати цей колектив як самостійний «різновид радянського агітаційного театру ляльок» [3, 255].

Не можна оминути той факт, що у сучасному театрознавстві діяльність театру «Революційний вертеп» не розглядається як один з важливих етапів професіоналізації українського театру ляльок. Проте, саме у діяльності цього колективу було закладено художні та технічні засади професійного лялькового театру, а саме: відпрацьовано та закріплено технологію по виготовленню театральних ляльок різних систем керування (П. Горбеко у книзі «Ляльковий революційний театр», с. 11-27), розроблені технічні параметри багатопланої ширми для роботи з різними системами ляльок та обґрунтовано можливості її використання у сценічному просторі (І. Шахівець у рукописі статті «З досвіду Всеукраїнського Показового лялькового театру», с. 1-2), визначено специфічні особливості драматургії для сценічної реалізації різними типами ляльок (Н. Цівчинський, у рукописі «Нариси з історії Межигірського вертепу», с. 3-10). В такий спосіб, зазначені здобутки «Революційного вертепу» заклали підвалини професійного театру ляльок України, сформувавши міцні художні і технологічні принципи у відповідності із законами цього мистецтва.

Короткий огляд публікацій за темою. Разом з тим, не можна стверджувати, що діяльність театру «Революційний вертеп» не була предметом уваги театрознавчих розвідок. Ретельний аналіз практичного досвіду театру «Революційний вертеп» здійснено одним з організаторів цього театру П. Горбенком у монографії «Революційний ляльковий театр» та у низці статей, що були присвячені становленню цього театру. Крім того, чимала увага до діяльності «Революційного вертепу»

приділена С. Смілянською та Б. Голдовським у праці «Театр ляльок України», Б. Голдовським у дослідженні «Ляльки: Енциклопедія», Н. Смірною у монографії «Радянський театр ляльок 1918-1932 рр...».

Безперечно, зазначені роботи є суттєвим підґрунтям для осмислення діяльності театру «Революційний вертеп» та його значення для процесів становлення та розвитку професійного театру ляльок України. Проте, у цих роботах практичний досвід «Революційного вертепу» розглядався лише як досвід агітаційного театру, в той час як проблеми художнього та технічного характеру, що є важливими для розуміння специфіки процесу, пов'язаного із професіоналізацією вітчизняного лялькового театру, залишалися поза увагою.

Мета. Відтак, метою статті є дослідити творчий доробок «Революційного вертепу» в контексті процесу професіоналізації театру ляльок України.

Матеріали. Вивчення окресленої проблеми потребувало використання архівних матеріалів з фондів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (йдеться про рукописи організаторів театру «Революційний вертеп» І. Шахівця та Н. Цівчинського), які присвячені історії становлення та розвитку цього театру.

Аналіз основних положень. Звертаючись до історії, створення театру «Революційний вертеп», один із колишніх студентів Межигірського художньо-керамічного технікуму

Н. Цівчинський, котрий згодом став провідним актором цього театру відзначає: «За ініціативою керівництва Межигірського художньо-керамічного технікуму восени 1923 року було порушено ідею щодо заснування лялькового театру за типом так званого «вертепу», підкреслюючи, що до цієї справи охоче взявся «студентський актив». [13, 1]

Вочевидь, виникнення театру «Революційний вертеп» було зумовлено вимогами часу. Однак, можна сміливо говорити про унікальність цього мистецького явища, що проявилася у виборі оригінального формату для організації та демонстрації вистав, а саме – лялькового вертепу, одного з найдавніших видів театру в Україні, який був відомий ще з XVI ст.

Наразі якщо перші професійні театри ляльок України періоду 20-30-х рр. XX ст. для опанування лялькарської справи, як правило, обирали форму класичного народного лялькового театру так званого Петрушки (театр «Арлекін» (Київ, 1919 р.), театр Соціалістичного виховання (Чернігів, 1921 р.), експериментальний ляльковий театр при Театрі юного глядача імені І. Франка (Київ, 1927 р.), то театр «Революційний вертеп» був

єдиним колективом, який використав вертепну форму театру.

Дійсно, вертеп, як один з видів давнього театру в Україні в першу чергу міг гарантувати оригінальність вистав «Революційного вертепу». Проте оригінальність форм не була самоціллю організаторів театру. В першу чергу перед «Революційним вертепом» як театром агітаційним стояло завдання охоплювати якомога більшу кількість вистав широкі глядацькі маси міської та сільської аудиторії.

У зв'язку з цим для реалізації зазначеного завдання організатори театру звернулися до вертепу, адже «сферою діяльності» цієї старовинної форми лялькового театру завжди були «широкі народні маси» [12, 11]. Варто відзначити, що можливість «зібрати» велику глядацьку аудиторію завжди була притаманна цьому давньому виду театру. Відомий український дослідник Й. Федас у своїй праці «Український народний вертеп (у дослідженнях XIX-XX ст.)» відзначає, що у вертепі, як в одному з видів фольклорного театру, «масовість закодована у самій його природі» [12, 18]. Значною мірою це пов'язано із форматом, в якому зазвичай організовувалися вертепні вистави. Дослідник визначає їх як вистави «відкритого» типу, тобто такі, що давалися на відкритих сценічних майданчиках – міських площах, майданах, базарах тощо.

Розвиваючи самобутні традиції вертепної форми театру, колектив «Революційного вертепу» використав і таку особливість цього типу театру, як мобільність, що стало основним організаційним принципом його постановницької діяльності. Оскільки специфіка лялькового вертепу полягає в тому, що ще з часів своєї появи цей театр існував як театр мандрівного типу.

Спираючись на організаційні принципи роботи театру мандрівного типу, «Революційний вертеп» отримав широкі можливості щодо розширення географії своїх виступів. Н. Цівчинський зауважує, що саме мобільність вертепної форми надала змогу акторам театру обслуговувати глядачів не лише Києва, але й населених пунктів Київського, Житомирського, Полтавського і навіть Харківського регіонів.

Особливої уваги заслуговує і те, що вибір колективом театру формату вертепних вистав диктував його організаторам і роботу зі специфічною системою театральної ляльки – вертепною. Враховуючи унікальність вертепу, потрібно з'ясувати особливості системи ляльки, яка використовується у цій формі театру. Наразі поняття «системи театральної ляльки» тлумачиться як «рухомий принцип, або іншими словами, технічний принцип приведення ляльки до руху, тісно пов'язаний із матеріально-художньою анатомією ляльки» [8, 73].

Оскільки вертепна лялька має свою унікальну матеріально-художню анатомію, її було виокремлено до самостійної системи керування театральних ляльок. Особливості побудови та технічний устрій цієї системи передбачає наявність дерев'яного або залізного «дроту» (штоку), на якому закріплюється «тулуб» ляльки, за допомогою якого актор приводить її до руху. Описуючи обрану «Революційним вертепом» систему ляльки П. Горбенко відзначав у своїй монографії: «дерев'яну частину ляльки настромлюють на дріт, з другого кінця у якого набивають держальце» [4, 24], при цьому підкреслюючи, що саме цей технічний устрій

допомагає акторові контролювати рухи та дії лялькового персонажа.

Аналізуючи вертепну систему ляльки, важливо зазначити, що серед всіх існуючих систем керування ляльок за своєю специфічною природою вона є «найбільш нерухомою, найбільшійшою на рухи старовинною системою ляльки» [8, 75].

Саме тому, починаючи здобувати навички ляльководення, актори «Революційного вертепу» зіткнулися із певними труднощами, що були викликані незнанням елементарних законів «оживлення» та приведення у рух вертепної ляльки. Проте, у вирішенні цього завдання актори «Революційного вертепу» обрали вірний шлях – вивчення анатомічної побудови ляльки та технічних можливостей її складових. У зв'язку з цим творчі пошуки акторів театру були зосереджені на дослідженні природи «специфічного руху вертепної ляльки» [12, 3].

Варто зацентувати увагу на тому моменті, що оскільки творче ядро «Революційного вертепу» склали професійні художники – викладачі та студенти Межигірського художньо-керамічного технікуму – то, зрозуміло, що лялька цікавила їх не лише з точки зору вивчення законів її «оживлення» та існування в ігровому просторі лялькової вистави, а й з боку мистецьких пошуків нових художніх образів.

До питання створення ляльки художники «Революційного вертепу» підходили, спираючись на глибокі знання законів скульптури, живопису та композиції. Важливим аспектом у справі виготовлення ляльок для митців театру стали і набуті професійні навички художників, скульпторів та декораторів. Безсумнівно, для процесу професіоналізації лялькового театру в Україні цей факт був позитивним моментом, адже це стало чи не найпершим прикладом залучення професійних художників до справи розвою лялькового театру.

Важливо звернути увагу на початковий етап створення ляльок у театрі «Революційний вертеп», на якому художники театру ставили за мету відпрацювати узагальнені, умовні образи ляльок, прагнучи закласти цю умовність в скульптурне вирішення ляльки. На цьому аспекті зосереджує увагу у своєму рукописі Н. Цівчинський: «Для зразків вирішення скульптури ляльок було обрано «африканську скульптуру», зауважуючи, що саме такий тип пластики надасть ляльці «надзвичайно характерні, узагальнені риси образу» [13, 1].

Варто пояснити вибір творчим колективом театру «африканської скульптури» в якості лекал для пластичних вирішень лялькових персонажів. Особливостями цього виду скульптури є умовність, схематизація, стилізація, а також «поєднання реалістичної манери зображення разом з фантастичними, гротесковими рисами» [16]. Саме такі художні риси необхідно було закласти у пластичне вирішення ляльок.

Як згадує сам Н. Цівчинський, виготовляючи ляльку, митці не прагнули «виготовлення персонального портрету» того чи іншого персонажу, а навпаки прагнули «утворення *характерного образу*» ляльки (підкреслено Н. Цівчинським) [13, 5]. Таким чином, в складі «дійових осіб» театру було «кілька характерних персонажів ляльок» [13, 3], які завдяки умовно-схематичній природі свого зовнішнього образу могли виконувати декілька ролей навіть в одній виставі, за-

безпечуючи мобільність та актуальність репертуару. Н. Цівчинський наводить детальний опис одного із таких «характерних персонажів»: «Один з образів із довгим обличчям і з моноклем в оці спочатку був за лорда Керзона», відзначаючи, що коли ця історична постать зійшла з політичної арени, ця лялька «почала виконувати роль Чемберлена» [13, 4]. Серед таких універсальних лялькових образів театру була «товстенка лялька із французькою борідкою», що певний час призначалася для виконання ролей політичних діячів Франції, наприклад Пуанкаре; а також в арсеналі дійових осіб театру була лялька для втілення ролей німецьких дипломатів, яка «відповідно до образу була товста, і не мала вусів та бороди» [13, 4].

Звертає на себе увагу і той факт, що у своїй театральній практиці труп «Революційного вертепу» не обмежувалася використанням засобів виразності лише системи вертепної ляльки. Актори театру зверталися і до інших системи театральних ляльок, залучаючи їх до своїх постановок, що відзначалося організаторами театру. «Ми поставили собі за завдання удосконалити й поєднати всі форми лялькового театру» [15, 1], – згадував І. Шахівець. На цьому ж наголошував і Н. Цівчинський, відзначаючи, що «проводячи роботу з театром «вертепного» типу ми зовсім не відмовлялися від інших типів ляльок, таких як петрушка та засобів тіньового театру» [13, 7]. Отже, опанування різних систем керування ляльок, звичайно, стало унікальною рисою «Революційного вертепу», що свідчило про креативність підходу до справи створення театру, а також про високу виконавську культуру та професіоналізм його організаторів, і зрештою, саме у практичній діяльності цього театру вперше серед професійних лялькових колективів України було використано принцип поєднання декількох видів ляльок в одній виставі.

Виходячи саме з таких завдань, організатори «Революційного вертепу» використали три системи театральних ляльок в одній виставі – вертепну, петрушечну та тіньову. Зокрема у праці Б. Голдовського та С. Смілянської «Театр ляльок України» знаходимо аналіз творчих пошуків організаторів театру щодо поєднання декількох систем театральних ляльок в одній виставі. У дослідженні також наводиться детальний опис одного з таких «синтетичних епізодів» вистави, який вирішено постановниками театру «Революційний вертеп» за допомогою використання засобів виразності тіньових ляльок.

Сценічне вирішення епізоду із тіньовими зображеннями виглядало таким чином: «над вертепом натягувалося біле полотно, за яким актори пересували тіньових силуетних ляльок. З одного боку – церква, з іншої – хата-читальня. З церкви виходив піп, розмахував кадилом та запрошував на службу. За ним з'являвся демобілізований червоноармієць та запрошував до хати-читальні. Спочатку від церкви відходила молодь, а згодом і старші» [2, 87]. Наразі Б. Голдовський та С. Смілянська відзначають, що надзавданням описаного епізоду було продемонструвати глядачам, як «народ відвертається від церкви» та замість відвідування храму «йде до хати читальні» [2, 87].

Поєднання засобів виразності театральних ляльок різних систем керування в одній виставі вимагало організації сценічного простору постановки із урахуван-

ням специфічних вимог, що мали б забезпечувати відповідну природу існування для кожного виду ляльки. Оскільки в основу діяльності «Революційного вертепу» було покладено театр вертепного типу, зрозуміло, що на етапі становлення театру пошуки його організаторів у сфері сценографії обмежувалися лише «архітектурною організацією» [7, 66] класичної вертепної скрині.

Втім навіть у питанні вирішення архітектурної композиції класичної вертепної скрині організатори «Революційного вертепу» продемонстрували креативність творчого підходу. Він полягав у свідомій руйнації канонічної архітектури вертепного будинку, а саме – відмові від другого поверху скрині. Одноповерхове вирішення вертепної скрині «Революційного вертепу» було виправдане відсутністю релігійної частини вистави, для розігрування якої, власне, і було призначено другий поверх у класичному ляльковому вертепі XVI-XVIII ст.

Відтак, перші вистави театру гралися в умовах модернізованого одноповерхового вертепного будинку із залученням лише однієї системи театральних ляльок – вертепних. Згодом у зв'язку із залученням засобів виразності ляльок різних систем керування перед організаторами театру постало нагальне завдання урізноманітнити ігровий простір вистави, оскільки композиційна побудова одноповерхового вертепного будинку не могла одночасно задовольняти специфічних вимог сценічного існування всіх систем театральних ляльок, які використовувалися постановниками театру, а саме вертепних, петрушечних та тіньових.

В такий спосіб внаслідок плідних творчих пошуків постановниками театру було здійснене конструктивне відкриття, цінність якого для подальшого розвитку українського професійного театру ляльок неможливо перебільшити. Цим відкриттям стала багатопланова ширма, яка і представляла собою універсальний кін, який задовольняв усім вимогам як низових так і верхових видам ляльок. Конструкція багатопланової ширми включала в себе три сценічні плани, кожен з яких було призначено для самостійного використання окремої системи театральних ляльок із урахуванням специфічних властивостей кожної із них. Розроблену акторами «Революційного вертепу» конструкцію багатопланової ширми було апробовано у практичній діяльності театру, але у зв'язку із коротким терміном його існування період практичного використання багатопланової ширми був нетривалим. Однак узагальнений досвід технологічних можливостей такої ширми був використаний організаторами «Революційного вертепу» (П. Горбенком, І Шахівцем, Н. Цівчинським) декількома роками пізніше (1929 р.) при створенні Харківського державного показового театру ляльок, діяльність якого стала наступною значною сходинкою у процесі формування професійного театру ляльок України.

Чіткі хронологічні рамки існування «Революційного вертепу» точно не визначено, але, спираючись на свідчення його організаторів та учасників, можна стверджувати, що сценічна практика театру тривала близько двох років. На думку одного з провідних акторів колективу Н. Цівчинського, причини, що змусили організаторів «Революційного вертепу» припинити свою творчу діяльність, були суто об'єктивного характеру, що полягали лише у «роз'їзді людей по закінченню ВУЗу

(Межигірського художньо-керамічного технікуму) на місця своєї безпосередньої роботи – на заводи», адже, як стверджує Н. Цівчинський, «робота з театром не була їх основною роботою» [13, 11].

Висновки. Незважаючи на короткий строк існування творчий склад «Революційного вертепу» заклав міцні підвалини професійного театру ляльок в Україні. Зокрема, організатори театру впродовж своєї театральної практики відпрацювали художні та технічні засади професійного лялькового театру. Завдяки їх практичній діяльності було відпрацьовано та закріплено технологію по виготовленню різних типів ляльок, здобуто

професійні навички ляльководення, освоєно та зафіксовано закони «оживлення» ляльок різних систем керування, розроблено технічні параметри багатопланової ширми та апробовано її використання з різними системами театральних ляльок.

Відтак, у статті досліджено діяльність театру «Революційний вертеп» в контексті процесу професіоналізації театру ляльок України 20-30-х рр. XX ст. та виявлено основні здобутки колективу, що мали значний вплив на формування українського професійного лялькового театру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин Н. Кукольный театр / Н. Бахтин // Жизнь искусства. – 1928. – № 26. – с. 2-3
2. Голдовский Б., Смелянская С. Театр кукол Украины. Страницы истории / Б. Голдовский, С. Смелянская. – Сан-Франциско : Из-во International Press, 1998 – 274 с.
3. Голдовський Б. Енциклопедія куклы / Б. Голдовський. – М. : Время, 2004 – 496 с.
4. Горбенко П. Революційний ляльковий театр / П. Горбенко. – К. : Книгоспілка, 1924. – 40 с.
5. Г.П. Про ляльковий театр у робітничому клубі / П.Г. // Культробітник. – 1929. – № 7. – С. 28-31
6. Демосфенус А. Основные тенденции кукольного театра Европы и Востока. Генезис. Современность : Автореферат ... канд. искусствоведения: 17.00.02 / Демосфенус Афанасия Христотулу. – К.: Ин-т ис, 1997. – 17 с.
7. Зінов'єва Т. Еволюція східноукраїнського вертепу : Автореферат ... канд. мистецтвознавства: 17.00.00 / Зінов'єва Тетяна Анатоліївна. – О. : , 2006. – 20 с.
8. Королев М. Искусство театра кукол. Основы теории / М. Королев. – Л. : Искусство, 1973. – 112 с.
9. Онацька В. Ляльковий театр на селі / В. Онацька // Сільський театр. – 1930. – № 11. – с. 20-21
10. Рулін П. На шляхах революційного театру / П. Рулін. – К. : Мистецтво, 1972. – 454 с.
11. Смирнова Н. Советский театр кукол 1918-1932 г.г. / Н. Смирнова. – М. : Из-во академии наук СССР, 1963 – 382 с.
12. Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX-XX ст..) / Й. Федас. – К. : Наукова думка, 1987. – 184 с.
13. Цівчинський Н. Нариси з історії Межигірського вертепу / Рукопис – 11 с.
14. Шахівець І. З досвіду Всеукраїнського Показового лялькового театру. Стаття. / Рукопис – 4 с.
15. Шахівець І. Коротка записка / Рукопис – 2 с.
16. URL: <http://art-assorty.ru/1809-vliyanie-afrikanskoy-skulptury.html>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bakhtin N. Puppet Theatre / Bakhtin // Life art. - 1928. - № 26. - p. 2-3
2. Goldovskiy B., Smelyanskaya S. Puppet Theatre of Ukraine. Pages of History / B. Goldovskiy, S. Smelyanskaya. - San Francisco: Pub. International Press, 1998 - 274 p.
3. Goldovsky B. Encyclopedia doll / B. Goldovskiy. - M.: Time 2004 - 496 p.
4. Gorbenko P. revolutionary puppet / P. Gorbenko. - K: Knyhospilka, 1924. - 40 p.
5. G.P. On a puppet in the labor Club / P.G. // Kultrobitnyk. - 1929. - № 7. - S. 28-31
6. Demosthenous A. Major trends puppet theater of Europe and the East. Genesis. Modernity: Abstract of Cand .... art criticism: 17.00.02 / Demosthenous Athanasius Hristotulu. - K. : Institute of ICs, 1997. - 17 p.
7. Zinovieva T. Evolution of East-den: Thesis ... dis. Cand. art criticism: 17.00.00 / Zinovieva Tatiana. - O. : 2006. - 20 p.
8. Korolev M. Art Puppet Theatre. Fundamentals of the theory / M. Korolev. - LA: Art, 1973. - 112 p.
9. Onatska V. Puppet Theatre Village / V. Onatska // Village Theatre. - 1930. - № 11. - p. 20-21
10. Rulin P. On the Road revolutionary theater / P. Rulin. - K. Arts, 1972. - 454 p.
11. Smirnova N. Soviet puppet theater in 1918-1932 / N. Smirnova. - M: Because of the Academy of Sciences of the USSR, 1963 - 382 p.
12. Fedas J. Ukrainian People's den (studies in the nineteenth and twentieth centuries ..) / J. Fedas. - K.: Naukova Dumka, 1987. - 184 p.
13. Tsvichynskyy N. Essays on the History Mezhygirska den / Manuscript - 11 sec.
14. Shahivets I. The experience is significant Ukrainian puppet theater. Article. / Manuscript - 4 p.
15. Shahivets I. Brief Note / Manuscript - 2 seconds.

Ivanova D.O. Formation of the artistic and technical principles of professional puppet theater in practice of theater "Revolutionary vertep" at Mezhyhirsky artistic-ceramic college (1923-1924)

Abstract. The article analyzes artistic, technical and organizational principles of the theater "Revolutionary vertep" at Mezhyhirsky artistic-ceramic college in the context of the process of professionalization of the puppet theater in Ukraine (20-30 years XX century)

Keywords: puppet theater, propaganda theater, vertep type theater, system of theatrical puppets, multiplane screen

Иванова Д.А. Формирование художественно-технических принципов профессионального театра кукол на практике театра «Революционный вертеп» при Межигорском художественно-керамическом техникуме (1923-1924 гг.)

Аннотация. В статье проанализированы художественно-технические и организационные принципы деятельности театра «Революционный вертеп» при Межигорском художественно-керамическом техникуме в контексте процесса профессионализации театра кукол Украины (20-30 гг. XX ст.)

Ключевые слова: театр кукол, агитационный театр, театр вертепного типа, система театральной куклы, многоплановая ширма

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu